

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultāte

Iļona Laizāne

**Jauniešu līdzatkarības pazīmju saistība ar piesaisti vecākiem,
alkohola lietošanu ģimenē un
internalizētām un eksternalizētām problēmām**

Promocijas darbs psiholoģijas doktora grāda iegūšanai
psiholoģijas zinātņu nozarē
attīstības psiholoģijas apakšnozarē

Darba zinātniskā vadītāja:
prof., *Dr. psych.* **Sandra Sebre**

RĪGA 2011

Pateicība

Šī darba tapšanā esmu saņēmusi palīdzību, atbalstu un sapratni no daudziem cilvēkiem. Vēlos pateikties visiem, kuru sniegtais iedrošinājums ir palīdzējis šo darbu sagatavot un pabeigt.

Vislielāko pateicību vēlos teikt savai darba vadītājai profesorei Sandrai Sebrei par to, ka uzņēmās promocijas darba vadīšanas pienākumu, par ieteikumiem, priekšlikumiem un milzīgu emocionālu un racionālu atbalstu darba tapšanas gaitā, un it īpaši darba noslēguma etapā.

Vēlos pateikties profesorei Sandrai Sebrei un profesorei Malgožatai Raščevskai par iespēju līdzdarboties LU pētniecības projektā, "Latviešu valodas un matemātikas izpratības prognozes modeļi saistībā ar kognitīvo spēju, uzvedības un standartizēto testu mērījumiem skolēniem Latvijā", projekta nr. 2008/ZP-57.

Vēlos pateikties profesorei Ārijai Karpovai un asociētajai profesorei Lūcijai Rutkai par atbalstu un ieteikumu studēt doktorantūrā.

Vēlos pateikties profesorei Malgožatai Raščevskai un profesorei Ievai Bitei par promocijas darba izvērtēšanu un sniegtajiem ieteikumiem tā pilnveidošanā.

Esmu pateicīga Aidaho Štata Universitātes profesoram Danielam Harknesam par atsaucību, veltīto laiku un ieinteresētību, apkopojot un nosūtot uz Latviju līdzatkarības aptaujas un pētnieciskos materiālus par līdzatkarības tēmu.

Esmu pateicīga Viļņas Mikolasa Romeris Universitātes profesorei R. Zukauskienei par sniegto palīdzību Jauniešu uzvedības aptaujas adaptācijas procesā.

Vēlos pateikties Jakoba Fondam 2009. gadā par sniegto atbalstu jaunajiem pētniekiem, un iespēju piedalīties „14. Eiropas attīstības psiholoģijas konferencē”, Viļņā, 18.08.-22.08.09 ar prezentāciju.

Esmu pateicīga savai ģimenei un tuviniekiem, ka bijāt blakus un stiprinājāt mani grūtos brīžos, ka ticējāt maniem spēkiem, un ļāvāt man veltīt laiku pētnieciskajam darbam. Paldies par Jūsu nesavtīgo atbalstu, palīdzību, un par to, ka esat man līdzās!

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā «Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē». Vienošanās Nr.2009/0138/1DP/1.1.2.1.2/09/IPIA/VIAA/004.

Saturs

Pateicība	2
Ievads.....	4
1. Līdzatkarības teorētiskais konstrukts.....	11
1.1.Līdzatkarības jēdziens	11
1.2.Līdzatkarības jēdziens saistībā ar atkarības diagnozi	12
1.3. Līdzatkarības pētīšanas instrumentārija attīstība.....	16
1.4. Disfunkcionāla ģimene un līdzatkarība	17
1.5.Līdzatkarība un dzimumu atšķirības.....	18
2. Jaunieša vecumposms un piesaiste	18
2.1. Jauniešu autonomija	19
2.2.Piesaiste vecākiem.....	21
3.Jauniešu uzvedības problēmas.....	28
3.1.Internalizētās uzvedības problēmas	30
3.1.Eksternalizētās uzvedības problēmas	32
4.Līdzatkarības, piesaistes, internalizēto un eksternalizēto problēmu un alkohola lietošanas ģimenē saistības.....	33
4.1.Piesaiste un internalizētas problēmas	33
4.2.Piesaiste un eksternalizētās problēmas	34
4.3.Dzimums un internalizētās un eksternalizētās problēmas	35
4.4.Alkohola lietošanas paradumi ģimenē, piesaiste un internalizētās un eksternalizētās problēmas	35
5. Kopsavilkums	40
6. Metode.....	45
6.1. Pētījuma dalībnieki un procedūra	45
6.2.Instrumentārijs	46
6.3.Datu apstrādes un analīzes metodes.....	49
7.Rezultāti.....	50
7.1.Pamatpētījuma rezultāti	50
7.2.Pētījuma izmantoto mērījuma instrumentu adaptācija	74
8.Iztirzājums	76
8.1. Pamatpētījuma rezultātu iztirzājums	76
8.2.Pētījuma izmantoto mērījuma instrumentu adaptācijas rezultātu iztirzājums	84
8.3.Secinājumi	85
8.4.Pētījuma ierobežojumi un turpmākie pētījuma virzieni	86
8.5.Praktiskais pielietojums.....	87
Nobeigums.....	88
Literatūras saraksts	92
Summary.....	106
Pielikumi.....	108

Ievads.

Uzvedības problēmas jauniešiem ir aktuāla tēma attīstības psihologu pētījumos gan Latvijā, gan pasaulē. Jaunākie pētījumi ir vērsti uz jauniešu uzvedības problēmu sociālp psiholoģiskajiem un bioloģiskajiem aspektiem, lai labāk izprastu problemātiskas uzvedības cēloņus. Šajā darbā jauniešu uzvedības problēmas tika aplūkotas, analizējot jauniešu piesaistes attiecības ar vecākiem, alkohola lietošanas paradumus ģimenē, un līdzatkarības pazīmes jauniešiem.

Piesaiste ir ilgstoša bioloģiski pamatota un noturīga emocionāla saite, kas indivīdam izveidojas ar viņam nozīmīgiem, īpaši tuviem cilvēkiem (parasti māti un tēvu). Pētnieka Dž. Boulbija (Bowlby) un domubiedru izveidotās piesaistes teorijas pamatā ir koncepcija, ka starp māti un zīdaini sākotnēji izveidojušās attiecības ietekmē šī indivīda attiecību kvalitāti ar sev tuviem cilvēkiem visā dzīves garumā. Piesaiste tiek uzskatīta par nozīmīgu aspektu sociālai un psiholoģiskai labsajūtai (Laible, Carlo & Rafaelli, 2000). Katrs pētījums, kas palīdz izprast šīs attiecības, sniedz ieguldījumu gan piesaistes teorētiskā koncepta izpratnē, gan praktiskā pielietojumā. Līdz šim Latvijā ir veikti vairāki promocijas pētījumi par pieaugušo piesaisti (Bite, 2002; Martinsone, 2003) un pusaudžu piesaisti (Pirsko, 2010). Tomēr neviens no promocijas darbiem Latvijā nav veltīts jauniešu piesaistes attiecībām gan ar tēvu, gan ar māti.

Piesaiste vecākiem ir kā pamata modelis, uz kura tiek balstītas citas nozīmīgas attiecības dzīves gaitā (Hazan & Shaver, 1997). Pētnieciskajā literatūrā tiek apskatīti četri piesaistes stili. Pirmais stils - drošā piesaiste, ir bērna paļaušanās tam, ka piesaistes figūra būs pieejama, atsaucīga un izpalīdzīga, ja bērnam būs vajadzīga palīdzība. Bērnam ir drošības izjūta, un vēlēšanās izzināt pasauli. Pārējie trīs ir nedrošās piesaistes stili: ambivalentā piesaiste, kad nav skaidrs, kādos gadījumos ir pieejama vecāku palīdzība un atbalsts; izvairīgā piesaiste - bērnam ir pārlicība, ka, meklējot palīdzību un atbalstu, viņš tiks atraidīts; un dezorganizētā piesaiste - šāds piesaistes stils raksturojas ar pretrunīgu vecāku uzvedību (Ainsworth et al., 1971; Main & Solomon, 1986).

Drošā piesaiste vecākiem ir pamats prasmēm veiksmīgi veidot starppersonu attiecības un intīmas attiecības vēlāk pieaugušajā dzīves posmā (Madden – Dertich et al., 2002), un jauniešu piesaiste vecākiem kļūst mazāk nozīmīga tikai pēc tam, kad ir notikusi piesaiste ar tuvākajiem vienaudžiem (Hazan & Shaver, 1994).

Pamatojoties uz agrīnās vecāku un bērnu mijiedarbības kvalitāti, bērniem veidojas iekšējās priekšstatu shēmas - internalizēto pārlicību un gaidu komplekts par sevi un citiem. Šie modeļi, savukārt, ietekmē to, kā cilvēki mijiedarbojas ar savu apkārtējo vidi visā dzīves laikā, veidojot sociālo kompetenci, autonomiju, pašvērtējumu, un tie sekmē kognitīvo attīstību un psiholoģisko labklājību (Allen et al., 2008).

Vecāku attiecību kvalitāte būtiski ietekmē visu ģimeni. Daudzos pētījumos ir norādīts, ka ģimenes konflikti ir riska faktori jaunieša uzvedības problēmām. Alkohola un citu atkarības vielu lietošana ir viena no disfunkcionālas ģimenes pazīmēm un distresa avotiem, un disfunkcionāla uzvedība ģimenē rada gan nedrošus piesaistes modeļus, gan uzvedības problēmas (Cowan et al., 1996; Sher, 1997).

Alkohola lietošanas problēma ir viena no aktuālākajām sociālajām problēmām Latvijā un ir līdzās ekonomiskām un nabadzības problēmām. Sadzīvē alkohola lietošana ir ierasta, ikdienišķa un sociāli akceptēta parādība. Atbildot uz jautājumu par alkohola lietošanas iemesliem, visbiežāk minētie ir šādi: lai aizmirstu problēmas, nespēja priecāties bez alkohola, un alkohola vieglā pieejamība. Sieviešu un vīriešu viedokļi praktiski neatšķiras, bet jaunieši (15-24) biežāk nekā gados vecākie kā alkohola lietošanas iemeslu min „problēmu noslīcināšanu alkoholā” un neprasmi atpūsties bez alkohola, savukārt cilvēki pēc 45 gadu vecuma, tātad jauniešu potenciālie vecāki, uzsver sociālās atstumtības un izolētības iemeslus (Koroļeva et al., 2002, 2008; Sebre et al., 2008).

Lai alkohola lietošanas izplatību ierobežotu, parasti kā pirmie priekšlikumi tiek minēti ekonomiskie – cenu un nodokļu celšana alkoholam, rūpes par dzīves līmeņa celšanu un tamlīdzīgi, savukārt tikai pēdējā laikā tiek uzsvērti informatīvo, izglītojošo aktivitāšu nepieciešamība un speciālu izglītības programmu izstrāde skolēniem (Koroļeva et al., 2002, 2008; Sebre et al. 2008). Tajā pašā laikā Latvijā ir maz pētījumu par to, kā alkohola lietošana ģimenē ietekmē pārējos ģimenes locekļus. Profesionāli labi izprot negatīvo ietekmi, kādu alkohola atkarīgie atstāj uz savām ģimenēm.

„Līdzatkarība” kā jēdziens psiholoģiskās aprūpes redzeslokā parādījās divdesmitā gadsimta septiņdesmito gadu beigās ASV. Sākumā šo jēdzienu lietoja, lai aprakstītu personu, vai personas, kuri bija saistīti ar kādu, kuram bija alkohola atkarība (Subby, 1987). Līdzatkarīgais bija vīrs vai sieva, bērns vai atkarīgā partneris. Par līdzatkarīgo tika uzskatīts tas, kuram bija izveidojusies līdzatkarīga uzvedība - „neveselīga” dzīves uztvere, kas bija reakcija uz kāda cita cilvēka atkarību no alkohola lietošanas (Friel, 1988).

Līdzatkarības konstrukts laika gaitā ir mainījies, pētot un analizējot procesus ar atkarības sindromu sirgstošu cilvēku ģimenēs. To šobrīd izmanto psihologi un ģimenes konsultanti, kuru klienti ir ar atkarības sindromu sirgstošu cilvēku ģimenes locekļi – dzīvesbiedri, bērni, vecāki.

Sākotnēji līdzatkarības definīcijas bija neprecīzas, aprakstošas, bet tā laika pamatdoma bija, ka līdzatkarīgie ir cilvēki, kuru dzīve ir kļuvusi nevadāma labprātīgas kopdzīves rezultātā ar alkoholiķi (Potter-Efron & Potter-Efron, 1989; Subby, 1987). Apkopojumu par līdzatkarības jēdziena skaidrojumiem ar mērķi definēt kritērijus, kas to nodala no citiem traucējumiem ar līdzīgām iezīmēm, ir veicis Dīrs (Dear) ar kolēģiem, secinot, ka vairums pētnieku atzīmē četras

galvenās līdzatkarības pazīmes: 1) pārmērīga orientācija (fokusēšanās) uz citiem, 2) sevis noliegšana un ziedošanās, 3) pastiprināta vēlme kontrolēt citus cilvēkus, un 4) savu emociju slēpšana, nomākšana, nespēja paust savas emocijas (Dear, Roberts, & Lange, 2005).

Disfunkcionālas attiecības un atkarības vielu lietošana ģimenē var radīt uzvedības problēmas jauniešiem. Dzīvojot šādā konfliktējošā vidē, jauniešiem novērojams augsts stresa līmenis, kas sekmē līdzatkarības veidošanos. Tik pat būtiska ir arī apkārtējās sabiedrības ietekme, kas ietekmē jaunieša uzvedību ārpus mājas. Jauniešiem no nelabvēlīgas sociālās vides ir lielāks risks depresijai, alkohola un psihoaktīvo vielu lietošanai un antisociālai uzvedībai (Jessor, 1992).

Viens no aspektiem, kas tiek pētīts šajā darbā, ir uzvedības problēmas jauniešiem. Uzvedības problēmas pusaudžiem un jauniešiem ir aktuāla tēma attīstības psiholoģijā ne tikai Latvijā (Lubenko & Sebre, 2010), bet visā pasaulē. Uzvedības problēmu pētnieki izdala divas problēmu grupas: internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmas (Achenbach, & Edelbrock, 1983). Internalizētām problēmām raksturīgi, ka jaunieši savas negatīvās emocijas patur sevī – jūtas nelaimīgi, satraukti, kļūst noslēgti. Šīs problēmas atspoguļojas pasīvajā uzvedībā, kas saistīta ar noslēgšanos, nemieru, depresiju un somatiskām raizēm (Achenbach & Edelbrock, 1983). Eksternalizēto problēmu galvenā pazīme ir tā, ka jaunieši savas negatīvās emocijas pauž uz āru – konfliktē ar citiem, kaujas, strīdās. Šīm problēmām raksturīgs kontroles trūkums, kā arī agresīva simptomātika (Achenbach & Edelbrock, 1983). Var būt gadījumi, kad jaunieši izpauž gan eksternalizētas, gan internalizētas uzvedības problēmas (Rescorla et al., 2007).

Ar līdzatkarības un uzvedības problēmām saistītās izpausmes var ietekmēt jauniešu funkcionēšanu ģimenē, attiecības ar vienaudžiem un sabiedrību. Lai mazinātu līdzatkarības un uzvedības problēmas jauniešu vecumā un veicinātu izpratni par tām, ir nepieciešams izstrādāt efektīvas palīdzības programmas. Šādu palīdzības programmu izveidei ir nepieciešami pētījumi par līdzatkarības un uzvedības problēmām un to cēloņiem jaunieša vecumā.

Lai arī ir daudz pētījumu, kuros raksturotas jauniešu piesaistes attiecības ar vecākiem, internalizētas un eksternalizētas problēmas, kā arī vecāku alkohola lietošanas ietekme, šī pētījuma **novitāti** apliecina tas, ka par līdzatkarību jauniešiem Latvijā nav pētījumu, un arī citur pasaulē trūkst šādu pētījumu. Šis pētījums ir pirmais, kurā tiek pētīta jauniešu līdzatkarības un piesaistes vecākiem saistība, un ir pirmais promocijas līmeņa darbs par šo tēmu Latvijā, kurā tiek aplūkoti jautājumi, kas attiecas uz jauniešu pašnovērtējumu par piesaistes attiecībām ar vecākiem, vecāku alkohola lietošanas paradumiem, jaunieša līdzatkarības pazīmēm, un internalizētām un eksternalizētām uzvedības problēmām.

Šī pētījuma nozīmīgums ir tajā, ka ir specifiski norādītas saiknes starp jaunieša novērtējumu par viņa attiecībām ar māti un ar tēvu, vecāku alkohola lietošanas paradumiem, jaunieša līdzatkarības pazīmēm, un internalizētām un eksternalizētām uzvedības problēmām.

Šis pētījums apstiprina atziņu par atšķirīgas pieejas un risinājumu nepieciešamību, lai palīdzētu jauniešiem ar uzvedības problēmām. Pētījuma **praktiskais pielietojums** saistīts ar iespēju zinātniski pamatot valsts un pašvaldību pārstāvjiem, kā arī citiem speciālistiem, ka ir nepieciešams izstrādāt jauniešu uzvedības problēmu pārvarēšanas programmas, kas paredz ciešu vecāku līdzdalību un atbalstu. Šīs programmas būtu pieejamas jauniešiem ar uzvedības problēmām, īpaši jauniešiem ar uzvedības traucējumiem, un viņu vecākiem ar alkohola lietošanas problēmām ģimenē.

Šī pētījuma **mērķis** bija izpētīt, kādas ir saistības starp jaunieša attiecībām ar māti un tēvu, viņa vecāku alkohola lietošanas paradumiem, līdzatkarību un jauniešu internalizētām un eksternalizētām uzvedības problēmām. Lai sasniegtu šo mērķi tika veikti šādi **uzdevumi**:

1. Zinātniskās psiholoģijas literatūras analīze par piesaistes teoriju, uzvedības problēmām, līdzatkarības teorijām, vecāku alkohola lietošanas paradumiem, un to savstarpējo saistību.
2. Pētījuma projekta izstrāde.
3. Pētījumā izmantojamo instrumentu papildus adaptācija.
4. Pētījuma datu vākšana, apstrāde un analīze.
5. Pētījumā iegūto rezultātu interpretēšana un secinājumu veikšana.
6. Pētījuma pārskata atspoguļošana disertācijas formā.

Izvirzītie **pētījuma jautājumi** ir šādi:

1. Kādas pastāv dzimumatšķirības starp jauniešu uzrādītām internalizētām un eksternalizētām uzvedības problēmām, līdzatkarības pazīmēm, piesaistes attiecībām ar māti un tēvu, un vecāku alkohola lietošanas paradumiem?
2. Kādas ir savstarpējas saistības starp jauniešu uzrādītām piesaistes attiecībām ar māti un tēvu, vecāku alkohola lietošanas paradumiem, līdzatkarības pazīmēm un internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmām?
3. Kādā mērā jauniešu uzrādītie vecāku alkohola lietošanas paradumi, piesaiste attiecības ar māti un tēvu (uzticēšanās, komunikācija, atsvešināšanās) un internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmas, prognozē līdzatkarības pazīmes jauniešiem un jauniešiem?
4. Kādā mērā jauniešu uzrādītie vecāku alkohola lietošanas paradumi, jauniešu piesaistes attiecību aspekti (uzticēšanās, komunicēšana un atsvešināšanās) ar māti un

tēvu, prognozē internalizētas un eksternalizētās uzvedības problēmas jauniešiem un jauniešiem?

5. Kādas savstarpējas saistības pastāv starp jauniešu uzrādītiem alkohola lietošanas ieradumiem viņu vecākiem un pašu jauniešu alkohola lietošanu bez vecāku atļaujas?

Balstoties uz citos pētījumos iegūtajiem rezultātiem, tika izvirzītas sekojoša pētījuma **hipotēze**

- Jauniešu uzrādītiem līdzatkarības rādītājiem ir mediators efekts starp jauniešu uzrādītām nedrošas piesaistes attiecībām ar māti/tēvu un internalizētām un eksternalizētām uzvedības problēmām jauniešiem un jauniešiem.

Veicot pētījuma instrumentu adaptāciju, tika izvirzīts papildus pētījuma jautājums:

- Vai Spana-Fišera Līdzatkarības skalas latviešu valodas versijas psihometriskie rādītāji atbilst oriģinālās skalas psihometriskajiem rādītājiem?

Pētījumā piedalījās vispārīzglītojošo skolu 9.-12.klašu skolēni vecumā no 15 līdz 18 gadiem no vairākiem Latvijas rajonu centriem, mazpilsētām un lauku apvidiem, kā arī no Rīgas un Pierīgas. Kopā pētījumā tika izmantotas 315 jauniešu aizpildītas anketas. No tām 190 (60,3%) bija aizpildījušas meitenes, un 125 (39,7%) zēni.

Zēnu vidējais vecums pētījuma grupā $M=16,58$, $SD=1,16$, meiteņu vidējais vecums pētījuma grupā $M=16,65$, $SD=1,08$. Starp abu grupu vecumiem nepastāv statistiski nozīmīgas atšķirības ($t(344)=0,64$, $p>0,05$).

Pēc dzīves vietas aptaujas respondenti sadalās sekojoši: 20,7% dzīvoja Rīgā, 48,4% dzīvoja Pierīgā, un 30,9% - citās pilsētās un Latvijas lauku reģionos

Respondentu ģimenes demogrāfiskie dati: ar abiem vecākiem kopā dzīvoja 57,8% respondentu; ar vienu no vecākiem – 32,7% jauniešu; un 9,5% jauniešu atzīmēja, ka dzīvo ar kādu citu ģimenes locekli (audžuvecākiem, vecvecākiem, brāļiem, māsām).

Datu ievākšanai tika izmantoti šādi mērījuma instrumenti:

1. Līdzatkarības līmeņa noteikšanai tika izmantota Spana-Fišera Līdzatkarības skala (Spann-Fischer Codependency Scale, SFCDS, Fischer, Spann & Crawford, 1991). Aptaujas latviešu valodas versijas sākotnējo adaptāciju veikusi I.Laizāne (2003).

2. Lai noskaidrotu jauniešu drošās vai nedrošās piesaistes vecākiem rādītājus, tika izmantota Piesaiste ar vecākiem un vienaudžiem aptauja, (Inventory of Parent and Peer Attachment – IPPA, Armsden & Greenberg, 1987). Aptaujas latviešu valodas versijas adaptāciju veikusi J.Ļubenko (2007).

3. Alkohola lietošanas biežuma noteikšanai tika izmantota Alkohola lietošanas problēmu identifikācijas aptauja (Alcohol Use Disorders Indification Test, AUDIT, Babor et al., 2001). Aptaujas latviešu valodas versijas adaptāciju sākotnējo veikusi I.Laizāne (2003).

4. Internalizēto un eksternalizēto problēmu noteikšanai tika izmantota Jauniešu uzvedības pašnovērtējuma aptauja, (YSR 11/18 – Youth Self Report, Achenbach & Rescorla, 2001). Aptaujas latviešu valodas versijai iepriekš veikta sākotnēja adaptācija Latvijā (Sebre & Laizāne, 2006).

Veicot pētījumu, tika izmantota šāda pētījuma **pētījuma procedūra**: Šajā pētījumā tika iesaistīti vispārizglītojošo skolu 9.-12.klašu skolēni vecumā no 15 līdz 18 gadiem no vairākiem Latvijas rajonu centriem, mazpilsētām un lauku apvidiem, kā arī no Rīgas un Pierīgas. Aptaujāšana notika laika posmā no 2008.gada septembra līdz 2011.gada janvārim ieskaitot. Pētījumā tika izmantotas gan drukātas anketas, gan aptauja internetā (aptaujas drukātā versija pielikumā). Drukātās anketas tika izplatītas un aizpildītas skolās. Skolu psihologi izdalīja anketas un sekoja līdz anketu aizpildīšanas procesam, lai tiktu ievērots konfidencialitātes un anonimitātes princips. Interneta anketa tika ievietota interneta vietnē www.questionpro.com ar atsevišķu aptaujas adresi jauniesuaptauja.questionpro.com.

Datu apstrādē izmantota SPSS 17.versija. **Datu analizē** izmantoti aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji: t-kritērijs, Spīrmena korelācija, regresijas analīze un Mann-Whitney kritērijs.

Pētījuma priekšmets ir internalizētas un eksternalizētas uzvedības problēmas jauniešiem, jauniešu piesaistes attiecības ar māti un tēvu, vecāku alkohola lietošanas paradumi, līdzatkarības pazīmes jauniešiem un to sakarības.

Aizstāvēšanai izvirzītās tēzes. Šī pētījuma rezultāti norāda, ka:

1. Līdzatkarība ir kā daļējs vai pilnīgs mediators starp piesaistes attiecībām ar vecākiem un internalizētām uzvedības problēmām meitenēm un zēniem. Līdzatkarība ir kā daļējs vai pilnīgs mediators starp piesaistes attiecībām ar vecākiem un eksternalizētām uzvedības problēmām meitenēm, bet ne zēniem.
2. Pastāv savstarpējas saistības starp jauniešu līdzatkarības pazīmēm un internalizētām uzvedības problēmām. Pastāv savstarpējas saistības starp jauniešu līdzatkarības pazīmēm un eksternalizētām uzvedības problēmām. Pastāv savstarpējas negatīvas saistības starp jauniešu līdzatkarības pazīmēm un drošās piesaistes mātei un tēvam mērījumiem. Pastāv savstarpējas saistības starp jauniešu līdzatkarības pazīmēm un alkohola lietošanas paradumiem ģimenē.
3. Nedroša piesaiste - atsvešināšanās no mātes, un internalizētas uzvedības problēmas - noslēgšanās un trauksme, prognozē līdzatkarības pazīmes meitenēm. Nedroša piesaiste - atsvešināšanās no mātes, kopā ar internalizētām uzvedības problēmām – noslēgšanos, prognozē līdzatkarības pazīmes zēniem.

4. Piesaistes attiecības (uzticēšanās, komunikēšana un atsvešināšanās) ar māti un tēvu prognozē internalizētas un eksternalizētās uzvedības problēmas zēniem un meitenēm.
5. Pastāv sasvārtības saistības starp alkohola lietošanas paradumiem jaunieša vecākiem un zēnu uzrādīto alkohola lietošanu bez vecāku atļaujas.
6. Pastāv dzimumatšķirības starp jauniešu uzrādītām eksternalizētām uzvedības problēmām, līdzatkarību un vecāku alkohola lietošanas paradumiem Latvijā.
7. Spanna-Fišera Līdzatkarības skalas latviešu valodas versija ir ticams mērījuma instruments, un tā ir piemērota pētījumu par līdzatkarību veikšanai.

Promocijas darbs ir veidots no 8 nodaļām: pirmajā tiek apskatīts līdzatkarības teorētiskais konstrukts. Nākamajās nodaļās ir apkopoti un analizēti pētījumi par jauniešu piesaistes attiecībām ar vecākiem, jauniešu uzvedības problēmām un vecāku alkohola lietošanas paradumiem. Tālāk promocijas darbā seko metodes apraksts, rezultātu, iztīrājuma un nobeiguma daļas. Promocijas darbā iekļauti 12 attēli, 26 tabulas un 1 pielikums.

Izmantotās literatūras sarakstā ietverti 187 literatūras avoti. Kopējais darba apjoms ir 107 lapas bez pielikumiem un 133 lapas ar pielikumiem.

1. Līdzatkarības teorētiskais konstrukts.

1.1. Līdzatkarības jēdziens

Līdzatkarības konstrukts izveidojās pagājušā gadsimta otrajā pusē, pētot un analizējot procesus un attiecības disfunkcionālās ģimenēs. Līdzatkarību kā teorētisku konceptu izmanto psihologi un ģimenes konsultanti, kuru klienti ir šo cilvēku ģimenes locekļi – dzīvesbiedri, bērni, vecāki. Sākotnēji šis jēdziens tika izmantots, lai raksturotu tādas personas vai personu uzvedību, kuru ģimenēs ir kāds, kas ir atkarīgs no alkohola. Populārzinātniskajā leksikā, balstoties uz empīriskiem pētījumiem, tika ieviesti termini „līdzalkoholiķis”, „sociālais alkoholiķis” (Subby, 1987; Beattie, 1987).

Līdzatkarības jēdziens ir attīstījies profesionālās darbības gaitā ar klientiem, un līdz ar to ir izveidojušies nedaudz atšķirīgi šī jēdziena skaidrojumi un definīcijas (Beattie, 1987; Cermak, 1986; Whitfield, 1989; Fuller & Warner, 2000). Pētnieks Dīrs (Dear) ar kolēģiem ir veicis līdzatkarības jēdziena skaidrojumu apkopojumu ar mērķi definēt kritērijus, kas to nodala no citiem traucējumiem ar līdzīgām iezīmēm. Analīzes rezultātā viņš secina, ka vairums pētnieku atzīmē četras galvenās līdzatkarības pazīmes: 1) pārmērīga orientācija (fokusēšanās) uz citiem, 2) sevis noliegšana un ziedošanās, 3) pastiprināta vēlme kontrolēt citus cilvēkus, un 4) savu emociju slēpšana, nomākšana, nespēja paust savas emocijas (Dear, Roberts, & Lange, 2005).

Orientācija (fokusēšanās) uz citiem tiek raksturota kā centrēšanās uz citu cilvēku vajadzību apmierināšanu (Whitfield, 1987), kā pārspīlēta aizņemtība ar citu cilvēku problēmām (Potter-Efron & Potter-Efron, 1987). Šajā iezīmē tiek iekļauta arī emocionālā atkarība, bailes tikt atraidītam (Friel & Friel, 1988), pastiprināta tieksme pēc atzinības, vēlme izpatikt citiem (Subby, 1987; Beattie, 1987). Persona ar līdzatkarības pazīmēm pārāk uzsvērti cenšas identificēties ar citiem (Friel & Friel, 1988). Zemā pašvērtējuma dēļ persona ar līdzatkarības pazīmēm var sevi nepārtraukti kritizēt, tajā pašā laikā ļoti sāpīgi uztverot citu kritiku par sevi. Personām ar līdzatkarības pazīmēm ir grūti pieņemt komplimentus (Moskalenko, 2004).

Sevis noliegšana, ziedošanās, uzupurēšanās citu cilvēku labā raksturojas ar savu vajadzību un vēlmi apspiešanu, uzskatot tās par nesvarīgām (Beattie, 1987; Schaef, 1987), nespējot savas vajadzības ne novērtēt, ne izrādīt, ne arī aizstāvēt (Potter-Efron & Potter-Efron, 1989). Vienlaicīgi tiek darīts viss, lai apmierinātu citu vajadzības un vēlmes (Beattie, 1987). Personām ar līdzatkarības pazīmēm rakturīga vēlēšanās glābt citus, rūpēties par citiem, pat pārkāpjot saprāta robežas. Uzņemoties atbildību par citiem, viņi paliek bezatbildīgi paši pret sevi, neseko tam, ko viņi paši ēd, kā izskatās, cik ilgu laiku viņi guļ, viņi nerūpējas par savu veselību (Fischer & Crawford, 1992).

Pastiprināta vēlme kontrolēt citus pieļauj pat pašcieņas zaudēšanu, lai tikai tiktu nodrošināta kontrole (Cermak, 1986; Friel & Friel, 1988). Persona ar līdzatkarības pazīmēm

cenšas kontrolēt visu savā tuvumā, pat nekontrolējamus notikumus (Schaeff, 1986), izjūtot atbildību par citu cilvēku emocijām, domām, vajadzībām, vēlmēm, darbiem, labklājību, pat likteni (Beattie, 1987). Šī iezīme liek personai ar līdzatkarības pazīmēm meklēt savā apkārtnē disfunkcionālus cilvēkus, lai uzņemtos rūpes par tiem un risinātu to problēmas (Wegschneider-Cruse, 1985). Cilvēki ar līdzatkarības pazīmēm nepārtraukti un ļoti aktīvi kontrolē savu tuvinieku dzīvi. Viņi ir pārliecināti, ka viņi vislabāk zina, kā vajag uzvesties ģimenē, un neļauj citiem izpaust savu individualitāti. Lai pastiprinātu kontroli, viņi izmanto draudus, padomus, piespiešanu, psiholoģisku spiedienu (Fischer, 1992).

Savu emociju slēpšana, nomākšana, nespēja paust savas emocijas lielā mērā ir saistīta ar nespēju emocijas identificēt (Subby, 1987), ar vēlmi emocijas un to izpausmi ierobežot (Cermak, 1986; Subby, 1987), pat ar emociju noliegšanu (Beattie, 1987; Whitfield, 1987).

1.2. Līdzatkarības jēdziens saistībā ar atkarības diagnozi

Vēsturiski līdzatkarības jēdziens izveidojās un attīstījās, novērojot pacientus ar atkarībām un to ģimenes locekļus.

Pēc 10. Starptautiskā slimību klasifikatora (SSK-10) un ASV izstrādātās Garīgo traucējumu diagnostikas un statistikas rokasgrāmatas (DSM-IV-TR) atkarība tiek definēta kā simptomu grupa, ko veido uzvedības, kognitīvi un somatiski simptomi, kas radušies pēc vielu atkārtotas lietošanas un tipiskos gadījumos izraisa stipru tieksmi pēc vielas atkārtotas lietošanas, grūtības pašam kontrolēt tās lietošanu par spīti tās kaitīgām sekām. Pacients dod priekšroku vielas lietošanai salīdzinājumā ar citām nodarbībām un pienākumiem, pieaug tolerance, un dažreiz rodas somatisks abstinences stāvoklis (American Psychiatric Association, 2004).

Pēc Pasaules Veselības organizācijas definīcijas atkarību raksturo uzmācīga tieksme pastāvīgi vai periodiski atkārtot atkarību izraisošās vielas lietošanu; nespēja atteikties no atkarību izraisošās vielas tālākas lietošanas; lietotāja periodiska vai sistemātiska intoksikācija, kā arī fiziskās un psihiskās veselības pasliktināšanās (WHO, 2010).

Sistēmiska pieeja atkarības problēmas risināšanā tika uzsāka ASV pagājušā gadsimta piecdesmitajos gados, definējot alkoholismu kā slimību, un izveidojot Anonīmo Alkoholiķu kustību. Divdesmitā gadsimta piecdesmito gadu beigās sākās alkoholiķu ārstēšanas centru dibināšanas kustība. Šajos centros galvenā vērība bija pievērsta pašam alkoholiķim, tajā pašā laikā atstājot novārtā alkoholiķa ģimeni (Schaeff, 1986).

Līdz ar citu atkarību veicinošu vielu lietošanas ekspansiju pagājušā gadsimta 60-tajos gados alkoholisma ārstēšanas centri paplašināja savu darbību, kļūstot par atkarības slimnieku ārstēšanas centriem. Tajos joprojām galvenā uzmanība tika pievērsta vienīgi atkarības slimnieku ārstēšanai. Tikai 70-to gadu beigās ģimenes sistēmas pētnieki sāka pētīt cilvēku ar atkarības sindromu ģimeņu uzvedības modeļus, pievēršot uzmanību šo ģimeņu un to pēcnācēju uzvedībai.

Tika novērots, ka ģimenes locekļi bieži uzvedas tā, lai psiholoģiski aizsargātu un palīdzētu izdzīvot alkoholiķim. (Friel & Friel, 1988). Attīstoties šo ģimeņu pētījumiem, tika ieviests jēdziens "co-alcoholic"(angl.) - „līdzalkoholiķis”, raksturojot alkoholiķim svarīgās un ar viņu cieši saistītās personas. Pēc tā laika uzskata, alkoholiķis ir piesaistīts alkoholam – atkarīgs no tā, un līdzalkoholiķis ir īpašā veidā piesaistīts alkoholiķim – atkarīgs no tā (Lindquist, 1986). Daudzi aprakstoši pētījumi ir identificējuši specifiskas problēmas, kuras rodas alkoholiķu ģimenēs (Woititz, 1983; Chassin, Mann & Sher, 1988).

Jēdziena „līdzatkarība” („codependence”) rašanās tika saistīta ar alkoholisma kā slimības modeli. Tas ir atvasināts no laulāto draugu un bērnu “līdzalkoholiskās” uzvedības ģimeņu sistēmās, kurās valda atkarība, un tika pieņemts, ka līdzatkarīga uzvedība izplatās no viena indivīda visā ģimenē (Woititz, 1983).

Profesionāļu vidū līdzatkarības jēdzienu sāka lietot pagājušā gadsimta septiņdesmito gadu beigās. Sākumā šo jēdzienu pielietoja, lai aprakstītu to personu, vai personas, kuru dzīve bija iespaidota no tā, ka viņš bija piesaistīts kādam, kuram bija atkarība (Subby,1987). Līdzatkarīgais varēja būt vīrs vai sieva, bērns vai atkarīgā partneris. Par līdzatkarīgo tika uzskatīts tas, kuram bija attīstījusies līdzatkarība - „neveselīga” dzīves uztvere, kas bija reakcija uz kāda cita cilvēka atkarību no alkohola lietošanas (Friel & Friel, 1988).

Zinātniskajā un populārzinātniskajā literatūrā dažādi definēts līdzatkarības jēdziens. Pirmajā Amerikas Nacionālajā līdzatkarības jautājumiem veltītajā konferencē līdzatkarība tika definēta kā sāpīgs uzspiestas atkarīgas uzvedības modelis ar mērķi atrast drošību, pašcieņu un identitāti (Krier, 1989). Šāda veida definīcijas plašums un neviennozīmīgums samazina tās nozīmi, un devalvē līdzatkarības terminu.

Laika gaitā līdzatkarība ir tikusi definēta gan kā atkarība vai atkarību radošs process (Schaef, 1986), gan kā personības traucējums (Cermak, 1986; Schaef, 1986), gan kā slimība (Wegscheider-Cruse, 1987; Whitfield, 1989), gan kā disfunkcionālu attiecību izpausme (Beattie, 1987). Visu šo pieeju autori atzīmē, ka līdzatkarība ir iemācīta (apgūta) uzvedība, kas ļauj personai funkcionēt disfunkcionālas ģimenes attiecību vidē.

Garīgās veselības un arī līdzatkarības pētniece S. Smelija (Smalley, 1982) secina, ka līdzatkarība ir neveselīgs modelis, kurš ietver dzīves uzskatus, apgūto uzvedību un ierastās izjūtas. Viņa norāda uz līdzatkarīgo personu ārējās kontroles lokusu, kas liek šiem indivīdiem pašauties uz to, ko tie nevar ietekmēt, piemēram, likteni, izdevību.

Agrīnās publikācijās un pētījumos par līdzatkarību tā tiek aprakstīta kā uzvedības traucējums. Ārsts T.Sermaks (T.Cermak) pirmais ieteica līdzatkarību diagnosticēt kā adaptācijas traucējumu, personības traucējumu vai atkarību no kaitīgiem ieradumiem (Cermak, 1986). Viņš

izstrādāja kritēriju kopumu, lai iekļautu līdzatkarību slimību klasifikatorā (Cermak, 1986).

Minētie kritēriji bija šādi:

- Personisko vajadzību upurēšana, lai apmierinātu citu vajadzības;
- Citu uzvedības kontrolēšana, uzraugot, vainojot un manipulējot, neskatoties uz to, ka šādas rīcības acīmredzamās, nelabvēlīgās sekas ir disfunkcionālu attiecību veidošanās un pārmērīgi liels enerģijas patēriņš;
- Pašvērtējuma paaugstināšana, kontrolējot savas un citu emocijas;
- Savas identitātes zaudēšana intīmās attiecībās;
- Atbildības uzņemšanās par citu vajadzību apmierināšanu;
- Nereāli augstas gaidas pret sevi un citiem, kuru rezultāts ir perfekcionisms vai neatbilstība prasībām;
- Kaitīgus ieradumus veicinoša uzvedība, lai varētu kontrolēt savas emocijas.

Arī citi autori līdzatkarību uzskatīja par slimību, kas varētu tikt attiecināma uz jebkādu atkarību. Līdzatkarība tika saistīta arī ar citām atkarībām, tādām kā darbaholisms, attiecību atkarība, azartspēļu atkarība, un tika uzsvērts, ka līdzatkarību veicināja tālaika ASV prevalējošā darbaholisma kultūra (Schaeff, 1986).

Pētījumi parādīja, ka cilvēkam ar līdzatkarības pazīmēm ir izteiktas problēmas ar intimitāti, bezspēcības izjūta, meklējumi pēc atzinības un pašcieņas, un nespēja organizēt savu dzīvi, jo tie balstās uz citu cilvēku – atkarīgo, vērtībām un standartiem (Subby, 1987).

Ārsts K. Vitfīlds (Whitfield) lietoja šaurāku terminu “ko-alkoholisms”, lai aprakstītu līdzatkarību un definēja to kā veselības problēmu, neadaptīvu vai problemātisku uzvedību, kas saistīta ar kopā dzīvošanu, kopā strādāšanu, vai citādi ciešu saistību ar alkoholiķi (Whitfield, 1989).

Pētījumos (Harkness & Cotrel, 1997) ir parādīts, ka līdzatkarība piemīt gan vīriešiem, gan sievietēm, kaut gan dažos pētījumos (Fuller & Warren, 2000) sievietes ir uzrādījušas augstākus līdzatkarības līmeņus nekā vīrieši.

Attīstoties ģimenes sistēmas uzvedības pētījumiem, jēdziena „līdzatkarība” būtība tika paplašināta. Ar to sāk apzīmēt īpašu uzvedības veidu. Astoņdesmito gadu beigās par līdzatkarīgajiem uzskatīja cilvēkus - labdarus, kas ieņēma upura vai glābēja lomu. Tika konstatēts, ka līdzatkarīgais nav slims tāpēc, ka viņš ir saistīts ar atkarīgo, bet gan tieši šis atkarīgais ar savu slimību viņu piesaista, jo līdzatkarīgajam bija raksturīga bērnības pieredze, kuru atkarīgais centās izmantot (Stafford, 2001)

Tajā pašā laikā līdzatkarība nav neirozes sinonīms – neiroze ir viens no līdzatkarības simptomiem (Moskalenko, 2004).

T.Sermaks (Cermak, 1986^a, 1986^b) uzskata, ka līdzatkarība ietekmē tādas personas īpašības, kā spēju veidot intīmas attiecības, spēju veidot savu identitāti. Citi zinātnisko pētījumu autori līdzatkarību apskata kā sevis, savas personības pazaudēšanu attīstības procesā (Whitfield, 1989), kā iepriekšējos attīstības posmos neatrisināto attīstības problēmu rezultātu (Farmer, 1999), parādot, ka līdzatkarība negatīvi korelē ar atklāto narcisismu, un pozitīvi korelē ar apslēpto narcisismu (Wells et al., 2006).

Sabiedrībā tiek lietoti arī daudzi populārzinātniski līdzatkarības jēdziena skaidrojumi. Populāra līdzatkarības kustības aktīviste M.Bītija (Beattie, 1987) ir aprakstījusi līdzatkarīgu personu kā tādu, kurš/kura ir atļāvis citas personas uzvedībai iespaidot viņu, un kurš/kura ir apsēsta ar vēlmi kontrolēt šo personu. Līdzatkarībai ir raksturīgas kompulsīvas darbības (neapzināta iracionāla uzvedība, kuru cilvēks var nožēlot, bet turpina šādi rīkoties), nespēja paust jūtas, zems pašvērtējums, kā arī veselības traucējumi, kas saistīti ar stresu (Wegscheider-Cruse, 1985).

Personas ar līdzatkarības pazīmēm var būt tās, kuras mīl alkoholiķi vai ir laulībā ar viņu, kurām vismaz viens no vecākiem vai vecvecākiem ir alkoholiķis, vai arī tās, kuras ir uzaugušas emocionāli represīvā ģimenē (Wegscheider-Cruse, 1989). Pēc cita vērtējuma, līdzatkarība ir tiem, kuri pārmērīgi ietekmējas no cita cilvēka uzvedības un ir pastāvīgi pārņemti ar to, ka cenšas kontrolēt otra darbības (šis otrs var būt bērns, pieaugušais, mīļākais, laulātais, tēvs, māte, māsa, labākais draugs, viņš varbūt alkoholiķis, narkomāns, slims garīgi vai fiziski). Līdzatkarīgais nav brīvs savās jūtās, domās un uzvedībā, viņam it kā atņemtas tiesības izvēlēties kā justies, kā domāt, un kādā veidā rīkoties (Beattie, 1987).

Savukārt V.Medenhols (Medenhall) savos pētījumos cenšas aprakstīt tās personas, kurām varētu būt līdzatkarība. Viņš līdzatkarību aplūko kā disfunkcionālas uzvedības modeli, kas var piemist personām, kuras: 1) alkoholu nelieto, bet kurām kāds no vecākiem ir bijis alkoholiķis vai narkomāns; 2) alkoholu nelieto, bet kurām kāds no vecākiem vai vecvecākiem ir līdzatkarīgs, vai laulātais vai bērns ar atkarības sindromu (Medenhall, 1996).

Līdzatkarības konstrukts netiek lietots precīzas klīniskās diagnozes noteikšanai un psihopatoloģijas diagnostikai (Hoeigmann-Lion & Whitehead, 2006; Stafford, 2001), tomēr tas tiek lietots, aprakstot cilvēku uzvedību saistībā ar pašu un citu problēmām (Fuller & Warren, 2000).

Šobrīd jēdziens „līdzatkarība” ietver sevī uzvedību, kurā partneri ir atkarīgi viens no otra. To nosaka arī ģimenes sistēmas dinamikas pētījumi, kuros atklājas, ka noteiktās ģimenes sistēmās bērni pieņem noteiktas lomas atbilstoši ģimenes dinamikai. Šīs lomas var būt gan agresīvas, gan vairāk pasīvas, atbilstoši konkurences līmenim ģimenē un tam faktam, ka attīstības laikā bērniem jāapgūst dažādi uzvedības modeļi (Scaturo et al., 2000). Citi pētījumi

iesaka iekļaut līdzatkarības jēdzienā arī ģimenes ietekmi – līdzatkarība ir paaugstināta fokusēšanās uz ārpusē notiekošo saistībā ar paaugstināto stresu ģimenē (Fuller & Warner, 2000).

1.3. Līdzatkarības pētīšanas instrumentārija attīstība

Līdz ar līdzatkarības konstrukta ieviešanu radās nepieciešamība izveidot izpētes metodes, lai veiktu pētījumus un individuāla klienta novērtēšanu. Galvenie pētījumi par līdzatkarības līmeņa mērīšanu ir veikti ASV. Psihologi centās noteikt, cik lielā mērā atkarīgo ģimenes locekļi ir līdzatkarīgi, un veidoja dažādus instrumentus un metodes, lai izmērītu līdzatkarības līmeni, jo līdzatkarības līmeņa noteikšana varētu palīdzēt noteikt, kāda veida palīdzība ir nepieciešama līdzatkarīgajiem ar dažāda veida līdzatkarības izpausmēm un izpausmju līmeņiem.

Sākotnēji līdzatkarību noteica, izmantojot T.Sermaka (Cermak, 1986) piedāvāto pieeju līdzatkarībai kā slimībai, diagnosticējot atsevišķas tās izpausmes. Cenšoties izveidot bāzi nākotnes empīriskajiem pētījumiem par līdzatkarību, T.Sermaks (Cermak) piedāvāja un detalizēti aprakstīja piecus diagnostiskos kritērijus (Cermak's Codependent Personality Disorder criteria) atbilstoši diagnostikas un statistikas rokasgrāmatas prasībām, uzskatot, ka šie diagnostiskie kritēriji varēs palīdzēt konstatēt un apstiprināt līdzatkarību kā attiecību slimību (Cermak, 1986). Nav datu par to, cik daudz vai cik ticami rezultāti tika iegūti, lietojot viņa izveidoto metodi, tomēr kopsummā tā tiek vērtēta kā ļoti neprecīza (Fischer, Spann & Crawford, 1991).

J.Fraiels (Friel & Friel, 1988.) izveidoja pirmo aptauju (Friel Co-Dependency Assessment Inventory), kura sastāvēja no 60 jautājumiem par līdzatkarību raksturojošām īpašībām, tādām kā paškritika, noslēpumainība, u.c. Tālāk pētot šīs aptaujas pielietojamību praksē, tika konstatēts, ka šī metode nedod pietiekoši precīzu līdzatkarības līmeņa mērījumu.

R.Engs un D.Andersons (Engs, & Anderson, 1988) izveidoja vienpadsmit jautājumu anketu (CODE checklist) ar četrus atbilžu variantu skalu („nekad”, „reti”, „dažreiz”, „bieži”). Šīs aptaujas praktiskais pielietojums parādīja, ka tā spēj 75 % gadījumu noteikt līdzatkarīgos, un 83% gadījumu atšķirt tos, kuri nav līdzatkarīgi.

R.Potters-Efrons (Potter-Efron, & Potter-Efron, 1989) izveidoja instrumentu psihologiem – 34 jautājumu anketu ar „Jā/Nē” atbilžu variantiem tiešai intervijai (Potter-Efron Codependency Assessment), kuras praktiskais pielietojums parādīja ticamības intervālu no 53% līdz 83%. Viņu izveidotā Līdzatkarības novērtēšanas anketa piedāvā līdzatkarīgo klasificēšanu trīs kategorijās saistībā ar līdzatkarības smaguma pakāpi. Veicot klienta anketēšanu, šī aptauja cenšas noskaidrot, vai līdzatkarība ir primārais traucējums. D.Meijers (Meyer, 1997) savos pētījumos konstatē, ka šo metodi var pielietot līdzatkarības novērtēšanai saistībā ar alkohola lietošanu ģimenē.

Dažādas līdzatkarības mērīšanas metodes izstrādājuši arī citi pētnieki (Harkness et al., 1992; Dear & Roberts, 2000).

Pētījumos par līdzatkarības pakāpes mērīšanu daudz tiek lietota Spanna-Fišera līdzatkarības skala (Spann-Fischer Codependency Scale, SFCDS, Fisher, Spann, & Crawford, 1991). Šī skala sastāv no 16 apgalvojumu anketas ar sešiem atbilžu variantiem Likerta tipa skalā („pilnīgi nepiekrītu”, „daļēji nepiekrītu”, „nedaudz nepiekrītu”, „nedaudz piekrītu”, „daļēji piekrītu”, „pilnīgi piekrītu”), no kuriem respondentam jāizvēlas tas, kas vislabāk raksturo viņa pašsajūtu. Skalai ir labas Kronbaha alfas vērtības (no 0,71 līdz 0,82), un tā uzrāda augstus testa-retesta rezultātus. Fišere un Krovforda (Fisher, & Crawford, 1992) savos pētījumos parāda, ka šo metodi veiksmīgi var izmantot jauniešiem līdzatkarības un vecāku audzināšanas stilu saistības pētījumos. Šīs skalas adaptācija Latvijā tika veikta I.Laizānes maģistra darba ietvaros (Laizāne, 2003).

1.4. Disfunkcionāla ģimene un līdzatkarība

Disfunkcionāla ģimene tiek raksturota kā tāda, kurā ir liels ģimenes konfliktu un uztraukumu apjoms. Pētījumi rāda, ka jaunieši, kuru ģimenēs vecāki bieži lieto alkoholu vai narkotikas, vai kuru vecāki tiem ir darījuši pāri fiziski vai emocionāli, atrodas paaugstināta riska grupā, kura raksturojas ar potenciālu negatīvu konsekvencu iespējamību. Šiem jauniešiem ir paaugstināts depresijas, niknuma, alkohola un narkotiku lietošanas, psihiatriskā distresa un pazeminātu mācību sekmju līmeņa risks (Goldsmith & Freyd, 2005).

Pētījumi par līdzatkarību parāda, ka līdzatkarība nav raksturīga tikai jauniešiem no ģimenēm, kurās ir alkohola vai narkotiku atkarīgie. Tā novērojama arī ģimenēs ar citiem stresoriem, kuru rezultātā veidojas disfunkcionālas un līdzatkarīgas attiecības (Cullen & Carr, 1999; Fuller & Warner, 2000; Parker, Faulk, & LoBello, 2003). Tajā pašā laikā pētījumi rāda, ka mediators saistībai starp vecāku alkoholismu un līdzatkarību ir alkoholisma radītā aizvainojošā, aizskarošā vecāku uzvedība saskarsmē ar jauniešiem, nevis alkoholisms pats par sevi (Rhoeling et al., 1996). Tiek pat uzsvērts, ka vecāku alkoholisms nav ne obligāti nepieciešams, ne arī pietiekams faktors, lai veidotos līdzatkarība (Fuller & Warner, 2000).

Disfunkcionālas ģimenes raksturojas arī ar neapmierinošu savstarpēju komunikāciju (Buchanan, 2004). Tiek uzsvērtā arī neprasme komunikācija problēmu risināšanā. Pētījumi rāda arī, ka atvērta, brīva savstarpēja komunikācija ir negatīvi korelējoša ar līdzatkarību, tajā pašā laikā pastiprināta vecāku kontrole pozitīvi korelē ar līdzatkarību (Stafford, 2001).

Līdzatkarības rādītāji negatīvi korelē ar pašvērtējumu, bet, kad pētījumā pašvērtējums tika kontrolēts, līdzatkarības rādītāji uzrāda stipru negatīvu korelāciju ar drošu piesaisti vecākiem un kontroles lokusu, un pozitīvu korelāciju ar nedrošu piesaisti vecākiem un konkurēšanu (Springer, Brill, & Schlenker, 1998). Citos pētījumos parādīta būtiska līdzatkarības rādītāju

pozitīva korelācija ar psiholoģiskām problēmām – niknumu, depresiju, zemu pašvērtējumu, un kompulsivitāti (Cullen & Carr, 1999). Cieša pozitīva korelācija uzrādās starp vecāku emocionālo noliegšanu, emocionālām un fiziskām pārestībām, no vienas puses, un līdzatkarību (Reyome & Ward, 2006).

1.5. Līdzatkarība un dzimumu atšķirības.

Pētnieciskajā literatūrā ir pieejami salīdzinoši maz pētījumu par līdzatkarības dzimumatšķirībām. Tomēr vairākos pētījumos tiek konstatēta statistiski nozīmīga dzimuma ietekme uz līdzatkarības pazīmju rādītājiem. Ir konstatētas saistības starp līdzatkarības pazīmēm un augstākiem femininitātes rādītājiem, kā arī augstāki līdzatkarības rādītāju līmeņi sievietēm (Cowan & Warren, 1994; Roehling, Koelbel, & Rutgers, 1996; Dear & Roberts, 2002). Taivānas universitātē veiktajā pētījumā, kurā piedalījās 492 sievietes un 291 vīrietis, tika konstatēts, ka sievietes uzrāda augstākus līdzatkarības rādītājus nekā vīrieši (Tsai & Wu, 2003).

Konstatētās dzimumatšķirības līdzatkarības pētījumos ir veicinājušas diskusijas par saistību starp līdzatkarības jēdzienu un tradicionāliem rietumkultūras stereotipiem par sievietes dzimumlomu. Respektīvi, līdzatkarības jēdziena kritiķi ir argumentējuši, ka līdzatkarības pazīmes nav „slimība”, kā to pagājušā gadsimtā daži uzskatīja, bet drīzāk, ka tas ir sabiedrības dzimumlomu stereotipu veicināts uzvedības modelis, kā tikt galā ar grūtībām disfunkcionālas ģimenes ietvaros. Rakstos kuros kritizēts līdzatkarības jēdziens tiek akcentēts, ka līdzatkarības pētījumos var saskatīt līdzību starp tajos aprakstītajiem uzvedības un kognitīvajiem stiliem un sabiedrībā valdošajām stereotipiskām gaidām no sievietes, kura tradicionāli ir kopēja un aprūpētāja. Šāda uzvedība nereti tiek saistīta ar pašupurēšanās citu labā. Vide, kurā sievietei tiek pieprasīts pildīt šo lomu, vienlaicīgi pasargā vīrieti no pašupurēšanās tendences un nepieciešamības uzņemties kopēja un aprūpētāja lomu. Sabiedrībā pieņemtais lomu sadalījums vērojams arī konfliktsituācijās - lielā vairumā gadījumu vīrieši ir agresora lomā, bet sievietes – upura lomā, un vīrieši ir arī verbāli daudz agresīvāki, nekā sievietes (Bancroft, 2002). Problēmu un konfliktu gadījumā sievietes pārdzīvo lielāku emocionālo distresu, un lielākā mērā, nekā vīrieši, ir pakļautas negatīvām distresa sekām ilgtermiņā (Loos & Alexander, 1997; Moore & Perple, 2006).

2. Jaunieša vecumposms un piesaiste

Pārejas periods starp bērnību un pieaugušo būtiski variē dažādās kultūrās. Periodu no 12 līdz 18 gadiem ASV definē kā „adolescence”, bet Latvijā šis vecumposms tiek dalīts divos posmos: no 11 līdz 15 gadiem tie ir „pusaudži”, bet no 16 līdz 18 gadiem „jaunieši”. Šajā darbā tiek ietverti pētījuma dalībnieki ar vecumu no 15 līdz 18 gadiem un pētījumā tiek lietots jēdziens – „jaunieši”.

Jauniešiem šajā pārejas laikā notiek gan ķermeņa fizioloģiskas un vizuālas izmaiņas, gan tiek piedāvātas jaunas uzvedības lomas, kā rezultātā vērojamas emocionālas, sociālas un kognitīvas izmaiņas. Lai tiktu galā ar jaunajām problēmām, jaunieši izmanto iepriekšējos periodos attīstītas un apgūtās prasmes un resursus, apvienojot sevī gan briedumu, gan bērnišķību.

Brīdis, kad beidzas jaunieša gadi un sākas pieaugušā vecumposms, ir grūti nosakāms un atšķiras pat vienas kultūras ietvaros. Daudzās kultūrās pieaugušo prasmes sasniedzamas viegli, tur veicina paātrinātu pieaugšanu, lai būtu darbaspēks. Savukārt, industriālajās valstīs veiksmīgai pārejai uz pieaugušo ir nepieciešama ilgstoša izglītība un profesionālās iemaņas. Neskatoties uz fizisko un intelektuālo briedumu, jaunieši netiek agrīni iesaistīti algotu darbu veikšanā. No vienas puses, tas dod iespējas eksperimentēt ar dažādiem pieaugušo uzvedības stiliem un neuzņemties atbildību par sevi. No otras puses, ieilgušais ar vecākiem kopā dzīvošanas periods rada konfliktus, ko ietekmē jauniešu vēlme būt pastāvīgam un neatkarīgam no vecākiem. Jauniešu vecumposmā ir raksturīga relatīva atdalīšanās no ģimenes un atbalsta meklēšana pie vienaudžiem.

2.1. Jauniešu autonomija

Katrs dzīves periods sevī ietver dažādas problēmas un grūtības, kas saistītas ar attīstību, un kas prasa jaunas prasmes un atbildes. Pētnieciskā literatūra uzsver sociālās, kognitīvās un kultūras iezīmes, kas raksturīgas jauniešiem (Alvermann, 2009). Daudzi jaunieši saskaras ar lielu vecāku spiedienu – gaidām un cerībām par to, ka viņu bērniem būs tie sasniegumi, kurus pašiem nav izdevies sasniegt (Elkind, 1998). Daudzi vecāki ir neapmierināti, ka viņu viedoklis jauniešiem ir mazāk nozīmīgs ne kā vienaudžu vērtējums. Šajā attīstības posmā ir daudz stresa, un daudz neadaptīvu stresa pārvarēšanas modeļu. Jauniešu vajadzība izmantot jaunus uzvedības modeļus jaunās situācijās rada vajadzību pēc jaunām sociālām prasmēm, kā pielāgoties radušās situācijās. Savukārt, ja neveidojas jauni adaptīvi uzvedības modeļi jauniešiem, lai tie var pielāgoties jaunajai situācijai, kurā ir daudz izaicinājumu attiecībā ar apkārtējiem, tad viņiem pastāv risks sliktai pašsajūtai (Crawford et al., 2004), zemam pašvērtējumam, (Vleioras & Bosma, 2005), atkarībām (Chassin et al., 2004) un uzvedības problēmu, to skaitā depresijas, trauksmes, un agresīvas uzvedības, attīstībai (Jessor et al., 2003).

Ir daudz empīrisku pētījumu, kur uzsvars ir likts uz jauniešu vecumposma negatīvajām ievirzēm, piemēram, uzvedības traucējumiem, deviantai uzvedībai, emocionālām problēmām, savukārt tikai neliela daļa pētījumu atklāj jauniešu vecumam atbilstošas uzvedības nozīmību. Pievēršot uzmanību jauniešu vecumposma attīstībai un uzvedību regulējošām sistēmām, uzvedības traucējumus var labāk izprast un novērtēt. Izmaiņas jauniešu gados ir saistītas ar fizisku nobriešanu, seksualitātes attīstību, vienaudžu ietekmes palielināšanos. Jaunieši savā attīstībā saskaras ar diviem galvenajiem uzdevumiem:

1. Autonomijas un neatkarības iegūšana no saviem vecākiem, kas dažādās kultūrās notiek atšķirīgā vecumā (Noom, Dekovic, & Meeus, 2001);
2. Identitātes attīstība, neatkarīga un radoša „es” tālāka formēšanās, harmoniski apvienojot dažādus personības elementus (Meeus et al., 2005).

Jauniešu autonomijas skaidrojums galvenokārt tiek akcentēta neatkarība no vecāku ietekmes (Hill, 1987), uzsverot paaugstinātu ticību saviem spēkiem, nodalot jauniešu pašu idejas no vecāku piedāvājuma, organizējot savu uzvedību un krājot savu pieredzi, izvirzot savus dzīves mērķus, un pieņemot lēmumus, balstoties uz savu pieredzi, mazinot vajadzību pēc vecāku emocionālā atbalsta (Yeh & Yang, 2006). Jaunieši šajā laikā analizē un izvērtē notikumus, vērtības, noteikumus, ar kuriem saskaras ikdienā skolā un mājās. Dažreiz jaunieši sastopas ar spēcīgu vecāku pretestību, kas var izvērsties par konfliktu, tajā pašā laikā tieši vecākiem vajadzētu būt tiem, kuri cenšas samazināt konflikta zonas un palīdz attīstīt neatkarīgu domāšanu un uzvedību jauniešiem (Noom et al., 1999).

No vienas puses, jaunieši pilnveidojas un demonstrē labas fiziskās un kognitīvās spējas, neatkarīgu funkcionēšanu starp vienaudžiem, bet no otras puses, jauniešu vecums ietver sevī paaugstinātus riskus (Burt, 2002).

Autonomijas konceptā tiek uzsvērti trīs galvenie komponenti – kognitīvais, emocionālais un uzvedības (Noom, Dekovic, & Meeus, 2001; Beckert, 2007)

Jauniešu vecumā kognitīvā autonomija nozīmē prasmes un vēlme pašiem analizēt un izdarīt secinājumus par apkārtējo vidi, izteikt savu viedokli par to, par konfliktiem attiecībās, tās reorganizēt un tādējādi tuvoties savas identitātes noformēšanai (Beckert, 2007). Dažreiz jaunieši atsakās no iepriekšējām lomām, citos gadījumos veido jauna veida attiecības ar vecākiem, brāļiem, māsām, vienaudžiem. Emocionālā autonomija iekļauj sevī jaunieša pārliecību par spēju noteikt mērķus neatkarīgi no vecāku un vienaudžu vēlmēm un gribas (Noom et al., 2001). Uzvedības autonomija iekļauj sevī jaunieša spēju pieņemt vecumam atbilstošu uzvedību (Cicchetti & Rogosch, 2002).

Identitāte veidojas, meklējot iekšējo nepārtrauktības izjūtu un sevis nozīmību citu skatījumā. Identitātes formēšana ir galvenais psihosociālās attīstības uzdevums šajā vecumposmā (Erikson, 1968). Saskaņā ar Eriksona teoriju, identitātes attīstība ir ilgs un sarežģīts pašnoteikšanās process. Tā iekļauj indivīda pagātnes, tagadnes un nākotnes nepārtrauktības izjūtu. Veiksmīga identitātes attīstība notiek jauniešiem ar pietiekami skaidriem priestatiem par to, kas viņi ir, un kā tiem adaptēties sabiedrībā.

Kopumā jaunieša vecumposms ir laiks, kad notiek būtiskas fizioloģiskas, emocionālas un kognitīvas izmaiņas. Vienlaicīgi ar bioloģiskām izmaiņām attīstās intelektuālas spējas, emocionāla pašregulācija un spēja sociāli patstāvīgi funkcionēt, saskaroties ar jaunām gaidām

pret sevi. Šīs izmaiņas var nenotikt vienmērīgi, un tas var sekmēt uzvedības problēmu rašanos. Izprotot jauniešu vecuma attīstības īpatnības, tas palīdzētu gan vecākiem, gan jauniešiem pašiem izprast un mazināt emocionālu un uzvedības problēmu rašanos jauniešu vecumā, un veicinātu veselīgu attīstību.

2.2. Piesaiste vecākiem

Jauniešu un viņu vecāku attiecības tiek plaši pētītas, un daudzi pētījumi balstās uz piesaistes teoriju. Piesaistes teorijas pamatlicējs ir angļu psihoanalītiķis Dž. Boulbijs (Bowlby, 1969), turpmāk šo teoriju papildināja M. Einsvērta (Ainsworth et al., 1978) un M. Meina (Mein et al., 1981), veicot gan teorētiskos, gan empīriskos pētījumus. Piesaistes teorija ir attīstījusies uz psihoanalīzes teorijas pamata un papildināta ar evolūcijas teorijas, kognitīvās psiholoģijas un etioloģijas principiem.

Piesaisti definē kā bioloģiski pamatotas noturīgas emocionālas saites, kas veidojas indivīdam ar viņam nozīmīgiem cilvēkiem (parasti māti) un ir nozīmīgs faktors psiholoģiskai un sociālai labsajūtai (Ainsworth, 1991; Bowlby, 1969; Laible, Carlo, & Rafaelli, 2000). Pamatojoties uz agrīnās vecāku un bērnu mijiedarbības kvalitāti, bērniem veidojas iekšējās priekšstatu shēmas - internalizēto pārliecību un cerību komplekts par sevi un citiem. Šie modeļi, savukārt, nosaka vai ietekmē to, kā cilvēki mijiedarbojas ar savu apkārtējo vidi visā dzīves laikā, veidojot sociālo kompetenci, autonomiju, pašvērtējumu, kognitīvo attīstību un psiholoģisko labklājību (Bowlby, 1988; Allen et al., 2007).

Bērnībā izveidoto drošo piesaisti raksturo drošības izjūta, ka bērns paļaujas uz vecākiem, tie viņam ir pieejami, atsaucīgi un izpalīdzīgi kritiskās situācijās. Šī modeļa veidošanos ietekmē vecāku spēja uztvert pirmajos dzīves gados bērna dotos signālus, kad bērns meklē aizsardzību vai mierinājumu (Bowlby, 1988). Šāda labvēlīga attieksme veicina pozitīvu saskarsmi. Arī jaunieša vecumā autonomijas nostiprināšanos un identitātes veidošanos veicina siltas, atbalstošas jaunieša un vecāku attiecības (Laible, Carlo, & Rafaelli, 2000).

Jauniešiem ir svarīgi atdalīšanās no vecākiem un identitātes izveidošanās procesi, kā arī nobriedušāku attiecību izveidošana ar vecākiem. Līdz ar to piesaiste vecākiem un autonomija var notikt paralēli, un brīžiem tie var būt pretēji vērsti procesi jauniešu attīstībā (Lubenko, 2011). Ir veikti pētījumi par piesaistes attiecību kvalitāti meitenēm jauniešu vecumā, kurām pieaugšana nozīmē transformāciju no iepriekšējām mātes – meitas attiecībām uz jaunām - sevis identificēšanu ar māti. Salīdzinoši mazāk ir pētījumu par piesaistes attiecībām zēniem ar māti, kuras jauniešu vecumā mainās, jo zēni sāk veidot nobriedušas attiecības ar tēvu (Marcia, 2002; Besser & Blatt, 2007).

Dzīves laikā dažādos vecumposmos piesaistes modeļi mainās, pārejot no viena posma uz citu (Allen, & Miga, 2010; Ammaniti et al., 2000):

- Pirmajos dzīves gados notiek piesaistes modeļa izveide un stabilizācija;
- Saskarsmē ar piesaistes figūru piesaistes interakcijas tiek internalizētas priekšstatu sistēmā kā darbības un uzvedības modelis;
- Piesaistes stilam raksturīgo uzvedību cilvēks demonstrē dažādos vecumos;
- Bērni nereti atdarina, kopē vecāku piesaistes modeļus, vecāki tos parāda ar savu uzvedību.

Sākotnēji piesaiste veidojas starp bērnu un primāro aprūpētāju – parasti tā ir māte. Ilgu laiku piesaistes pētījumu ietvaros tika apskatītas bērnu attiecības ar māti. Paplašinoties pētījumu apjomam un novērojot bērnu uzvedību sākumā ar vienu no vecākiem, tad ar otru vecāku, pētnieki atklāja, ka kopumā bērnu piesaistes modeļi attiecībās ar tēvu un māti ir līdzīgi. Veicot katra individuāla bērna piesaistes modeļa analīzi, viņi secināja, ka nepastāv tieša saistība starp uzvedības modeļiem attiecībās ar abiem vecākiem. Tādejādi viens bērns var izjust drošību attiecībās ar māti, bet nedrošību attiecībās ar tēvu, un otrādi. Kāds cits bērns var izjust drošību attiecībās ar abiem vecākiem, bet būs bērni, kuri neizjutīs drošību attiecībās ne ar vienu no vecākiem. Pētījumi rāda, ka bērni, kuru uzvedību raksturo drošība attiecībās ar abiem vecākiem, bija vispašpaļāvīgākie un vizinošākie; bērni, kuri nejutās droši attiecībās ar nevienu no vecākiem, uzrādīja sliktākas sekmes; un bērni, kuri droši jutās tikai ar vienu no vecākiem, uzrādīja viduvējus rezultātus (Ainsworth et al., 1978; Main & Weston, 1981).

Tādejādi jāatzīmē, ka vecāku galvenā loma bērnu audzināšanā ir veicināt drošas attiecības, lai bērns vai jauniešs varētu droši doties un izzināt pasauli, un arī atgriezties, skaidri zinot, ka viņu gaidīs, mīlēs un atbalstīs, bet, ja būs nepieciešams, mierinās un iedrošinās. Vecāku uzdevums ir būt pieejamiem, gataviem atsaukties, lai savu bērnu iedrošinātu, atrasties līdzās, kad tas ir nepieciešams. Ir zināms, ka pieaugot bērni un jaunieši attālinās no vecākiem, lai iegūtu autonomiju, tomēr, jo vairāk jaunieši uzticas vecākiem, jūt viņu atsaucību, jo lielāka loma vecākiem ir jauniešu emocionālā līdzsvara nodrošināšanā. Pētījumi parāda, ka emocionāli visstabilākie jaunieši ir tie, kuru vecāki, vienmēr veicinot savu bērnu autonomiju, vienlaikus ir vispieejamākie un atsaucīgākie. Kad jauniešs jūtas drošs, viņš atstāj savu piesaistes figūru un dodas iepazīt pasauli. Kad viņš ir satraukts, nobijies, piekusis vai slims, viņam ir nepieciešama tuvība, ko sniedz piesaistes figūra. Bērnam kļūstot par jauniešu, prombūtne var ilgt mēnešiem, taču drošās piesaistes attiecības ar vecākiem būs nepieciešamas, lai saglabātu psihisko veselību.

Bērna piesaiste vecākiem ir kā pamata modelis, uz kura tiek balstītas citas cilvēkam nozīmīgas attiecības (Ainsworth, 1991; Bowlby, 1988; Hazan & Shaver, 1997). Vēlāk tā izveidojas ar citiem. Ir atklāts, ka emocionāli siltas, iejūtīgas un pieņemošas attiecības ģimenē atspoguļojas līdzīgā izturēšanās modelī jaunieša vecumā pret savu romantisko partneri. (Armsden, & Greenberg, 1987).

Jaunieša vecumā liela nozīme ir attiecību veidošanai ar vienaudžiem, un šīs attiecības veidojas, balstoties uz izveidojušos piesaistes modeli bērnībā ar piesaistes figūru. Piesaistes attiecību pētnieki ir noskaidrojuši, ka arī pieaugušo attiecībās ir līdzīgas vajadzības, kādas tās ir vērojamas bērnībā – vajadzība pēc piesaistes figūras, kura sniedz drošības izjūtu. Krīžu, zaudējumu, slimības un smagu pārdzīvojumu gadījumos, tad pieaugušajiem ir paaugstināta nepieciešamība pēc nedalītas uzmanības, rūpēm un mīlestības. Piesaistes figūras tuvums rada drošības un komforta izjūtu, bet šķiršanās no tās rada stresu un trauksmi (Bowlby, 1988, 1994).

Piesaistes attiecību pētījumi turpinājās un pagājušā gadsimta septiņdesmitajos gados tika aprakstīti vairāki piesaistes modeļi, kas būtiski paplašināja izpratni par piesaistes koceptu.

Piesaistes modeļi

Piesaistes modelis veidojas pirmajos dzīves gados, to būtiski ietekmē kādas attiecības bērnam veidojas ar aprūpētāju. Bērnam ir raksturīga vajadzība pēc drošības un to sniedz piesaistes figūra, aprūpējot mazuli un apmierinot viņa vajadzības pēc emocionālā siltuma, labsajūtas. Parasti par bērna piesaiste figūru kļūst māte, kurai attiecību kvalitāte un piesaistes modelis ar bērnu tipiski nemainās. Taču pastāv iespēja, ka, mainoties ģimenes situācijai un attiecībām ar piesaistes figūru, pats piesaistes modelis var mainīties (Bowlby, 1988).

Veicot empīriskus pētījumus, kas ļāva novērtēt primārā aprūpētāja un bērna attiecības M.Einsvēra ar saviem kolēģiem (Ainsworth et.al., 1971), pamatojoties uz iegūtajiem rezultātiem, izdalīja trīs piesaistes modeļus un uzsāka to detalizētu aprakstu. Vēlākos gados M.Meina (Main & Solomon, 1986) aprakstīja ceturto piesaistes modeli. Viens no šiem modeļiem norāda uz veselīgas attīstības virzību, bet pārējie – uz iespējamiem attīstības traucējumiem. Vecāku (vai citu piesaistes figūru) izturēšanās pret bērnu nosaka to, kurš no šim modeļiem izveidosies bērna pirmajos dzīves gados.

Pētnieciskajā literatūrā tiek apskatīti un empīriskos pētījumos plaši izmantoti četri piesaistes modeļi (Ainsworth et.al., 1971; Main & Solomon, 1986):

1. Drošā piesaiste – bērna paļaušanās tam, ka piesaistes figūra (māte) būs pieejama, atsaucīga un izpalīdzīga, ja bērnam būs vajadzīga palīdzība. Bērnam ir drošības izjūta, un tieksme izzināt pasauli. Šī pārlicība viņam palīdz iepazīt pasauli un dažādās situācijās rast risinājumus. Drošo piesaisti veicina vecāki, kuri pirmajos dzīves gados ir pieejami, un atbilstoši reagē uz bērna dotajiem signāliem, ir mīloši un atsaucīgi, kad bērns meklē palīdzību un aizsardzību.
2. Trauksmainas pretestības jeb ambivalentā piesaiste – bērnam ir nedrošības izjūta par to, vai piesaistes figūra būs pieejama, atsaucīga un izpalīdzīga, kad tas būs vajadzīgs. Bērnam ir izteiktas bailes no atšķirtības, bailes izzināt pasauli. Šāds piesaistes modelis veidojas tad, kad nav skaidrs, kādos gadījumos ir pieejama

palīdzība un atbalsts. Šī modeļa pamatā ir konfliktsituācija, kas veidojas uz neziņas pamata, kuros gadījumos būs pieejama piesaistes figūra un kuros nebūs pieejama. Šī modeļa rašanos sekmē piesaiste figūras draudi pamest bērnu vai ilgstoša atšķirtība no tā.

3. Bailīgas izvairīšanās jeb izvairīgā piesaiste – bērnam ir pārlicība, ka, meklējot palīdzību un atbalstu, viņš tiks atraidīts. Šāds cilvēks centīsies savu dzīvi nodzīvot bez citu atbalsta. Šāds uzvedības modelis veidojas, ja māte bērnu konsekventi un atkārtoti noraida. Šādai piesaistei raksturīga tieksme pēc emocionālas pašpietiekamības (līdz pat narcisisimam), citu piedāvātā atbalsta un mīlestības nepieņemšana. Šis modelis balstās uz dziļu konfliktsituāciju, kas veidojas bērnībā, kad bērns tuvojas mātei, bet konsekventi tiek noraidīts.
4. Dezorientētā/dezorganizētā piesaiste – bērnam nav izveidojusies noteikta uzvedības stratēģija, kā tikt galā ar šķiršanos un atkalapvienošanos ar piesaistes figūru. Tas nozīmē, ka dažos gadījumu piesaistes figūra bērnam, kad vajadzīgs, ir pieejama, un dažos nē, un piesaistes figūra vienlaicīgi ir gan trauksmes avots, gan tās potenciālais mazinātājs. Šāds modelis raksturojas ar pretrunīgu uzvedību. Iespējams, šādi bērni ir bijuši pakļauti vardarbībai vai aprūpētāja naidīgai attieksmei pret bērnu.

Dezorganizēto piesaisti labi raksturo attiecības starp bērnu un viņa vecākiem, kuri bieži lieto alkoholu. No vienas puses vecāki ir tie, kuri sniedz drošību un aizsardzību un ir bērna piesaistes figūra, bet no otras puses, šādā ģimenē ir iespējami konflikti un vardarbība, un vecāki ir tie, kuri negaidot var apdraudēt bērnu, izturoties pret viņu fiziski vai emocionāli vardarbīgi. Ģimene tipiski ir tā vide, kur bērnam izpētīt pasauli un saņemt drošību, bet šādās situācijās tā viņu apdraud (Main & Hese, 1990).

Piesaiste veidojas arī gadījumos, kad bērns tiek pakļauts apdraudošām attiecībām no piesaistes figūras, un tas ir nedrošo piesaistes modeļu pamatā (Bowlby, 1969).

Piesaistes modelis, kas izveidojas agrīnā vecumā, saglabā relatīvu noturību. Vecāku izturēšanās pret bērnu - labāka vai sliktāka, parasti pēc būtības nemainās, un ikviens piesaistes modelis veicina atbilstošas saskarsmes veidošanos. Tāpēc bērni, kuriem ir drošā piesaiste, ir daudz laimīgāki un daudz pateicīgāki par viņam veltītajām rūpēm. Bērniem un jauniešiem, kas mājās nesaņem atbalstu un iedrošinājumu, iespējams, trūks dzīvesprieks, viņiem liksies, ka dzīve ir smaga, un īpaši grūti būs veidot tuvas attiecības, turklāt nelabvēlīgos apstākļos draudēs psihiskās veselīgas problēmas. Viņi sastapsies ar grūtībām arī tad, kad viņiem pašiem būs bērni, un viņiem būs grūtāk risināt emocionālās problēmas ikdienā (Bowlby, 1988). Tomēr piesaistes pētnieki atzīmē, ka pieaugušajiem ir iespējams mainīt savas piesaistes priekšstatu shēmas.

Šajā pētījumā tiek izmantoti divi piesaistes modeļi - drošais un nedrošais. Drošā piesaiste balstās uz pirmo piesaistes modeli, un savukārt nedrošo piesaisti apraksta otrais, trešais un ceturtais piesaistes modelis: trauksmainas pretestības jeb ambivalentā piesaiste, bailīgas izvairīšanās jeb izvairīgā piesaiste un dezorientētā/dezorganizētā piesaiste.

Piesaistes attiecības jauniešiem

Jaunieša vecums ir pārejas periods, un tas it īpaši attiecas uz piesaistes sistēmām. Agrīna pusaudzība sākas ar pūlēm kļūt mazāk atkarīgam no primārām piesaistes figūrām (vecākiem). Jauniešiem 15 - 18 gados jau ir potenciāls funkcionēt neatkarīgi no vecākiem un pat kļūt par piesaistes objektu savai atvasei. Jauniešu vecumposmā notiek būtisks emocionālās, kognitīvās un uzvedības sistēmas pārveidošanās process. Šīs sistēmas ir nozīmīgi faktori piesaistes attiecībās, jo jaunieši šajā laika posmā attīstās no citu aprūpētā līdz autonomam pieaugušajam un potenciālam aprūpētājam saviem romantiskiem partneriem un bērniem (Crittenden, Kozłowska, & Landini, 2010).

Jau Boulbijs ir minējis, ka cilvēkiem ar nedrošo piesaistes modeli ir raksturīgs savu jūtu un traumatisku notikumu noliegums, viņi noliedz savas jūtas vai kautrējas tās atzīt (Bowlby, 1988).

Drošā piesaiste vecākiem ir kā pamats prasmēm veiksmīgi veidot starppersonu attiecības un intīmas attiecības ārpus ģimenes (Madden – Dertich et al., 2002) un piesaiste vecākiem kļūst mazāk nozīmīga tikai pēc tam, kad ir notikusi piesaiste vienaudžiem (Hazan & Shaver, 1997).

Pētījumos tika konstatēts, ka tie jaunieši, kuriem ir nedrošais piesaistes stils ar vecākiem, visbiežāk par sev primāro piesaistes figūru uzskata piesaisti vienaudžiem (Freeman & Brown, 2001).

Piesaistes vecākiem nozīmīgums jauniešu vecumā ir apskatīts daudzos pētījumos (Samuolis, Layburn & Schiaffino, 2001). Jauniešu psihosociālā funkcionēšana tiek vērtēta pēc tādiem kritērijiem kā identitātes attīstība un psiholoģiskā labsajūta (Armsden & Greenberg, 1987).

Jauniešiem ar drošu piesaisti konstatēts zemāks nepastāvīgu attiecību līmenis (Muris et al. 2004). Droša piesaiste attur no problemātiskas uzvedības attīstīšanās (Leadbeater et al. 1999).

Pētījumi ir pierādījuši, ka jauniešiem, kuriem ir siltas, mīlošas, tuvas attiecības ar viņu vecākiem, ir mazāka iespējamība, ka viņiem būs uzvedības problēmas. (Barnes & Farrell, 1992; Dekovic, 1999) Un otrādi, tiem jauniešiem, kuriem nav izveidojušās šādas drošas piesaistes attiecības ar vecākiem, ir lielāka iespējamība, ka viņiem būs uzvedības problēmas (Marcus & Betzer, 1996).

Jauniešiem, kuriem ir drošā emocionālā piesaiste un siltas attiecības ar vecākiem, ir pašpārliecinātāki, viņi labāk tiek galā ar psiholoģiskām un sociālām grūtībām, nekā tie jaunieši, kuriem, nav izveidojušās šādas attiecības ar vecākiem (Armsden & Greenberg, 1987). Austrālijā

veiktā pētījumā tika secināts, ka jauniešiem, kurus neapmierina savstarpējās attiecības ar vecākiem, ir vairāk vērojamas uzvedības un emocionālās problēmas un viņi ir neapmierināti ar savu dzīvi (, Sanson & Toumbourou, 2008).

Droša piesaiste vecākiem jauniešu vecumposmā ir saistīta ar pozitīvāku pašvērtējumu, apmierinātību ar dzīvi, mācību sasniegumiem, pozitīvām savstarpējām attiecībām, psiholoģisku stabilitāti (Armsden & Greenberg, 1987). Jauniešiem, kuriem ir nedroša piesaiste, pastāv psihopatoģisku traucējumu risks, kļūstot vecākiem pieaugušo vecumā (Allen & Land, 1999; Dozier et al., 1999).

Personas ar drošāku piesaisti raugās uz citiem kā pieņemošiem un atsaucīgiem, un redz sevi kā pievilcīgus un aprūpes cienīgus. Personas, kam ir daudz mazāk droša piesaiste, mēdz vērtēt citus kā noraidošus un nereagējošus, vai kā neuzticamus un nepieejamus (Ainsworth et al., 1978).

Jaunieša gados tiek sasniegts pagrieziena punkts: piesaistes sistēma tiek vērtēta kā vispārējā sistēma, kurā pagātnes pieredze ietekmē nākotnes uzvedību un funkcionēšanu gan ģimenē, gan ārpus tās (Ammanitti et al., 2000; Hesse,1999). Tomēr ir iemesls uzskatīt, ka attieksme pret attiecībām nozīmīgi mainās jaunieša gados, balstoties uz jaunieša strauji augošās formāli operatīvās domāšanas kapacitātes un loģiski - abstrakto spriestspēju straujo attīstību (Keating, 1990). Tā ļauj konstruēt daudz integrētāku un vispārīgāku nostāju saistībā ar attiecībām, izmantojot pieredzi, kas gūta saskarsmē ar daudziem aprūpētājiem, (Hesse,1999; Main, Kaplan, & Cassidy, 1985).

Formālas operatīvās domāšanas aizsākums ļauj pusaudzīm novērtēt/saskatīt dažādas iespējas, kas ļauj viņam salīdzināt savas attiecības ar dažādām piesaistes figūrām, to savstarpējām attiecībām, un savā iztēlē izveidot iedomātus šo attiecību ideālos modeļus. Jaunietis iegūst kapacitāti deidealizēt vecākus – redzēt viņus gan pozitīvā, gan negatīvā gaismā. Jaunieši ne tikai demonstrē spēju domāt par piesaisti vispārīgā veidā, viņiem arī piemīt spēja operēt ar domāšanu metakognitīvi – sākt analizēt un rekonstruēt savu attieksmi attiecībā uz piesaistes figūrām (Steinberg, 2000).

Jaunieša gados piesaistes attiecības pakļautas būtiskām izmaiņām (Conolly & Johnson, 1996).Varētu domāt, ka jaunieši mēģina atbrīvoties no saitēm ar vecākiem par labu attiecībām ar līdzbiedriem. Jaunieši kļūst mazāk atkarīgi no vecākiem, bet tas nenozīmē, ka šīs attiecības kļūst nesvarīgas.

Jauniešu vecumposmā mazinās vecāku kā vienīgās piesaistes figūras loma (Allen & Land, 1999). Jaunieši pavada mazāk laika ar vecākiem un ģimeni, un vairāk velta laiku saviem vienaudžiem. Mazinās jauniešu un vecāku kopējās aktivitātes un pieaug jauniešu vajadzība pēc savas privātās dzīves (Steinberg & Silk, 2002). Jauniešu vecumposmā vecāku un bērnu

savstarpējās attiecībās mēdz būt strīdi un domstarpības. Konflikti ar vecākiem dod iespēju jauniešiem attīstīt savas prasmes argumentēt savu viedokli, un visbiežāk konfliktu pamatā ir jauniešu vēlme atdalīties no vecākiem un pierādīt savu spēju būt patstāvīgiem. Konflikti parasti sākas agrīnajā pusaudžu vecumposmā (Collins & Steinberg, 2006).

Jaunieši neidealizē savus vecākus un dažkārt izvairās no viņiem (Allen & Land, 1999), tomēr šī īslaicīgā distancēšanās neietver piesaistes pārtraukšanu ar vecākiem (Ainsworth, 1989). Jauniešiem ir nozīmīgas emocionāli tuvas attiecības, vecāku atbalsts un pieņemšana, it īpaši situācijās, kad jauniešiem ir distress (Steinberg, 1990). Liela daļa pieaugušo saglabā nozīmīgas un tuvas attiecības ar saviem vecākiem (Zarit & Eggebeen, 2002).

Pētījumi apstiprina jauniešu vēlmi distancēties no vecākiem – 17 gadu vecumā 75% no respondentiem dod priekšroku vienaudžiem, nevis vecākiem saistībā ar tuvības meklējumiem (Hazan et al., 1991).

Pētījumi norāda, ka jauniešu vecumposmā mazinās vecāku kā primārā atbalsta objekta loma un palielinās vienaudžu loma (Collins & Steinberg, 2006). Jaunieši savus draugus uztver kā vienlīdzīgus vai pat nozīmīgākus atbalsta sniegšanas ziņā nekā vecākus. Jauniešu attiecības ar vienaudžiem, kuras var raksturot ar lojalitāti, atklātību un tuvību, ir pielīdzināmas piesaistes attiecību veidam. Jaunieši stresa situācijās meklē atbalstu un drošību pie saviem vienaudžiem. Tāpat jaunieši jūtās drošāki un pārliecinātāki pasaules izzināšanā, ja apkārt ir īpaši tuvi vienaudži (Scholte, van Lieshout & van Aken, 2001).

Bērnu un vecāku starpā raksturīgas emocionāli tuvas attiecības, kas ietver spēju paļauties un uzticēties, būt pārliecinātam, ka saņems nepieciešamo palīdzību pat dzīvības apdraudējuma gadījumā. Šādu emocionāli tuvu attiecību vairumā gadījumu pietrūkst jauniešu attiecībās. Jauniešu savstarpējās attiecības nereti raksturo nepastāvība (Hardy, Bukowski & Sippola, 2002). Jauniešu attiecības ne vienmēr ir abpusējas, un tas rada nedrošību (Brown & Klute, 2003). Daļai jauniešu veidojas attiecības, kurās ir daži piesaistes elementi, bet citiem izveidojas attiecības ar patstāvīgu, noturīgu piesaistes figūru. Mainoties jauniešu interesēm, apmierinātība ar šīm attiecībām var mazināties, turpretī attiecības ar ģimenes, dzimtas locekļiem ir stabilākas un noturīgākas (Ainsworth, 1989). Abpusēji nozīmīgas un drošas attiecības ar vecākiem sekmē jauniešu spējas nākotnē veidot šādas attiecības jau pieaugušo dzīvē, tāpat arī vecāku lomā (Allen & Land, 1999).

Piesaistes figūras, ar kurām jauniešiem ir izveidjušās piesaistes attiecības, palīdz viņam pārvarēt stresa situācijas un iemācīties pielāgoties dažādām dzīves grūtībām. Jaunieši var vēl nebūt pietiekoši nobrieduši, lai izdarītu galējo izvēli un veidot attiecības ar vienu konkrētu piesaistes figūru ārpus ģimenes (Scharf & Mayselless, 2007).

Laika gaitā ir pilnveidota piesaistes stilu teorētiskā koncepcija, kā arī instrumentārijs, ar kuru palīdzību to pētīt. Sākotnējie teorētiskie un praktiskie pētījumi attiecībā uz piesaisti galvenokārt tika fokusēti uz piesaistes stiliem agrīnajā bērnībā (Ainsworth & Witting, 1996; Easterbrooks & Lamb, 1979). Tālākie pētījumi tika paplašināti, iekļaujot tajos pusaudžu, jauniešu un pieaugušo piesaistes izpēti (Aleksander et al. 2001; Armsden & Greenberg, 1987).

Lai varētu veikt šādus pētījumus, tika radīti jauni, vecumposmam atbilstoši pašnovērtējuma instrumentāriji. Viena no visplašāk pasaulē izmantotajām un vislabāk psihometriski izpētītajām piesaistes pašnovērtējuma metodēm ir Armsdena un Grīnberga (1987) izstrādātā „Vecāku un vienaudžu piesaistes aptauja” (IPPA), kas tika izstrādāta, lai pētītu pieaugušo un pusaudžu piesaisti vecākiem un draugiem (ieskaitot romantiskos partnerus).

Pētījumos, kuros tika izmantota IPPA metode, apstiprinās, ka nedrošais piesaistes stils ir saistīts ar depresiju un trauksmi (Papini & Roggman, 1992), psiholoģisku distresu un adaptācijas trūkumu (Bruge et al., 1997), agresīvu uzvedību un deviantu uzvedību (Marcus & Betzer, 1996). Pētījumu rezultāti uzrāda sakarības starp drošu piesaistes stilu, mācību sasniegumiem un identitātes attīstību (Schultheiss & Blustein, 1994).

3. Jauniešu uzvedības problēmas

Uzvedības problēmas jauniešiem ir plaši pētītas un tās apraksta ar dažādiem terminiem: devianta uzvedība, antisociāla un asociāla uzvedība, uzvedības traucējumi, agresīva uzvedība, internalizētas uzvedības un eksternalizētas uzvedības problēmas. Šie termini atšķiras, tomēr tajos ietvertais pazīmju kopums ir diezgan līdzīgs. Šajā pētījumā tiks lietots temins „uzvedības problēmas”, kas ietver internalizētas un eksternalizētas uzvedības problēmas.

Eksperimentēšana ar dažādām uzvedības formām, pārliecībām un pozicionēšanu, kā arī norobežošanās no vecāku kontroles ir raksturīgas pazīmes jaunieša vecumā. No vienas puses tā palīdz bērnam pārtapt par pieaugušo, bet tai pašā laikā tās pašas eksperimentēšanas tendences var veicināt problemātisku uzvedību jauniešu vecumā.

Nereti līdz ar gadiem daži jaunieši paplašina savu deviantās uzvedības sfēru, savukārt citiem jauniešiem vecumposmam raksturīgā enerģijas palielināšanās un intelektuālā izzīņas aktivitāte tiek novirzīta citos sabiedriski pieņemamākos un adaptīvākos veidos, piemēram, sportā (Jessor, 1992).

Jauniešu iesaistīšanos riskantās, deviantās aktivitātēs veicina dažādi iemesli. Viens no iemesliem var būt tas, ka jauniešis neizprot risku, uz kuru viņš/ viņa iet. Dažreiz jauniešiem ir nepietiekams informētības līmenis par problēmām, kas var rasties, jo viņi ignorē no pieaugušajiem saņemtos brīdinājumus. Daudzi pētījumi parāda, ka jaunieši nenovērtē uzvedības sekas; citiem vārdiem sakot - viņi redz sevi kā neievainojamus (Buis & Thompson, 1989).

Visbiežāk viņi domā par riskantās uzvedības gaidāmajām priekšrocībām un augstāku statusu vienaudžu grupā.

Faktorus, kas provocē jauniešus uz uzvedības problēmas var iedalīt piecās grupās (Jessor et al. 2003):

- bioloģiskie/ģenētiskie aspekti (piemēram, testosterona līmenis, iedzimtas slimības);
- sociālās vides aspekti (nabadzība, rasu nevienlīdzība, morāles normu neievērošana);
- komunikatīvie un kognitīvie aspekti (konflikti ar vecākiem un vienaudžiem, devianti lomu modeļi);
- personības īpatnības (zems pašvērtējums, nosliece uz risku, nespēja saskatīt dzīves iespējas);
- antisociāla uzvedība (alkohola lietošana, zagšana, melošana).

Šie faktori savstarpēji ietekmē viens otru, un rada iespējamību un priekšnoteikumus jaunieša uzvedībai kļūt problemātiskai un sekmēt jaunieša sociālu izolāciju, jauniešiem rasties problēmas ar likumu, agrīna grūtniecība un atkarību izraisošu vielu lietošana. Svarīgi atzīmēt, ka to ietekmē gan pārmantotie faktori - iekšējie, gan apkārtējās vides faktori – ārējie. Jāmin arī, ka cilvēku un dzīvnieku agresivitāte ir saistīta ar hormonu sistēmu. Vīriešiem agresīvu un dominējošu uzvedību ietekmē androgēnais hormons – testosterons. Salīdzinoši retāk ir pētījumi par sievietes androgēno hormonu saistību ar agresiju, taču arī tie apstiprina šo saistību (Susman & Pajer, 2004).

Pētījumi norāda, ka ģenētiskai predispozīcijai ir nozīmīga loma uzvedības problēmu attīstībā gan zēniem, gan meitenēm, taču jāņem vērā to savstarpējā mijiedarbība ar vides un sociālajiem faktoriem vidē, kurā indivīds dzīvo un funkcionē (Foster, 2005). Tiem jauniešiem, kuriem labi attīstīta piederība ģimenei un sociālajai sistēmai, retāk novēro problemātisku uzvedību (Quadrel et al., 1993).

Uzvedības problēmas jauniešiem iedala divās kategorijās: internalizētās (trauksme/nomāktība, noslēgšanās/nomāktība, somatiskas raizes) un eksternalizētās (agresīva uzvedība, noteikumu pārkāpumi) (Achenbach, Edelbrock, 1983).

Eksternalizētās problēmas raksturojas ar to, ka jaunieši savas emocijas (īpaši negatīvās emocijas, piemēram, dusmas) pauž uz āru – viņi konfliktē ar citiem, kaujas, strīdas. Eksternalizētās problēmas raksturojas ar kontroles trūkumu un hiperaktīvu vai agresīvu simptomātiku (Achenbach & Edelbrock, 1983).

Internalizētas problēmas raksturōjas ar to, ka jaunieši savas emocijas (īpaši negatīvas emocijas) patur sevī – viņi jūtas nelaimīgi, satraukti, noslēdzas sevī (Achenbach & Edelbrock, 1983).

Eksternalizēto un internalizēto uzvedības problēmu daudzveidība ir pievērsusi pētnieku uzmanību, un tās tikušas pētītas dažādās variācijās. Var būt gadījumi, kad jaunieši izpauž gan eksternalizētas, gan internalizētas problēmas (Rescorla et al., 2007).

3.1. Internalizētās uzvedības problēmas

Internalizētās uzvedības problēmas raksturojas ar iekšējās pasaules nesakārtotību, un ietver sevī trauksmi, noslēgtību, nomāktību, un somatiskas raizes (Achenbach & Edelbrock, 1983). Tajā pašā laikā stingri jānodala internalizētās problēmas simptomu līmenī un diagnosticējamās psihopatoloģiskas problēmas (Merikangas & Avenevoli, 2002).

Depresija ir viens no visbiežāk sastopamajiem cilvēka psihopatoloģiskajiem stāvokļiem. Tas ir traucējums, kura amplitūda ir no skumju un bēdu simptomiem līdz pat psihotiskai depresijai. Šajā pētījumā tiek apskatīti depresijas simptomi jauniešiem, nevis depresija diagnoze.

Depresijas simptomi izpaužas kā nomākts garastāvoklis, intereses vai prieka zudums, vainas vai zema pašvērtējuma sajūta, miega vai ēstgribas traucējumi, zems enerģijas līmenis un vājas koncentrēšanās spējas. Ja šie simptomi kļūst hroniski vai atkārtojas, tie nozīmīgi mazina indivīda spēju veikt savus ikdienas pienākumus, ietekmē cilvēka darbu, ģimenes un skolas dzīvi, miegu un ēšanas paradumus, vispārējo veselības stāvokli un spēju baudīt dzīvi. Sliktākajā gadījumā depresija var novest pie pašnāvības. Diagnoze pašreiz Latvijā tiek noteikta, izmantojot SSK-10, izmantojot noteiktus diagnostiskos kritērijus.

Depresijas simptomi jauniešu vecumā var izpausties kā trauksme, noslēgtība, nomāktība, skumjas, zems enerģijas līmenis, u.c. Jaunieši var reizēm censties maskēt savas depresīvās izjūtas, un izpausties antisociālā uzvedībā - vērojama impulsīva izlādēšanās, nepaklausība, sliktas sekmes skolā, skolas fobija, somatiskās sūdzības, dusmu lēkmes, īgnums, tieksme uz nelaimes gadījumiem, bailes, bēgšana no mājām, un dedzināšanas tieksme (Utināns, 2005).

Depresijas diagnoze jauniešu vecumgrupā ASV ir konstatētas no 0,4 līdz 8,3% jauniešu (Birmaher et al., 1996), bet depresīvie simptomi konstatēti no 20 līdz 50% jauniešu (Kessler, Avenevoli, & Merikangas, 2001). Pirmspusaudža vecumā depresiju skaitu neietekmē respondentu dzimums, bet pusaudža vecumā meitenēm depresija konstatēta divas reizes biežāk nekā zēniem (Merikangas, & Avenevoli, 2002).

Otra bieži sastopama psihopatoloģiska problēma jauniešu vidū, kuru diagnosticē, izmantojot DSM-IV, ir trauksmes problēma, kas konstatēta līdz pat 20% ASV pusaudžu (Shaffer et al., 1996). Pusaudžiem Vācijā konstatēta trauksmes problēmas pieauguma tendence līdz ar

jauniešu vecuma pieaugumu (12-13 gadus veciem pusaudžiem 14,7%, 13-14 gadus veciem – 19,7%, un 16-17 gadus veciem – 22% (Essau, Conradt, & Petermann, 2000)).

Trauksmes stāvoklis ietver sevī plašu emociju diapazonu. Trauksme var izpausties kā nepārliecinātība, pazemināts pašvērtējums, bezpalīdzība, iekšējs sasprindzinājums, bailes. Trauksmi var radīt ilgstoša ārēja stresa situācija vai bieža sastapšanās ar trauksmes situācijām. Pētījumos tiek uzsvērts, ka attiecības ģimenē un piesaistes kvalitāte var veicināt vai mazināt trauksmi (Dadds et al., 1992).

Skolas dzīve arī var būt kā viens no trauksmes cēloņiem (Kraig & Bokut, 2006). Jaunieši ar viduvējām sekmēm galvenokārt baidās no vienaudžu negatīva vērtējuma. Savukārt jaunieši ar labām sekmēm vairāk baidās saņemt negatīvu vērtējumu no skolotājiem un vecākiem (Izard, 2002). Meitenēm ir nepieciešams vairāk atzinības no apkārtējiem nekā zēniem, un atzinības trūkums palielina internalizēto problēmu pieaugumu (Calvete & Cardenoso, 2005).

Trauksme var izpausties kā bailes tikt atstātam vienatnē un pamestam, bailes būt bezpalīdzīgam, nevarīgam. Jaunietis var būt trauksmais, kontaktējoties ar cilvēkiem, ja viņam nav attīstītas saskarsmes spējas, viņam trūkst pārliecība pār sevi. Trauksme var rasties, kad pusaudzis ir spiests uzturēties nelabvēlīgos apstākļos, vai arī pretēji, kad jaunietis atrodas labvēlīgos apstākļos, bet trauksme ir kā personības attīstības traucējumu rezultāts (Rogov, 1999).

Trauksmi ģimenes vidē jauniešiem izraisa arī pārāk aizbildnieciskie vecāki, kā rezultātā zūd ticība saviem spēkiem. Savukārt vienaldzīgie, atsvešinātie vecāki jauniešiem var sekmēt nepietiekamu darba un dzīves iemaņu attīstību. Šādas vecāku attieksmes dēļ jaunieši cieš no pastiprinātas trauksmes, domājot, ka neveiksmes gadījumā zaudēs ģimenes cieņu un vecāku mīlestību (Carson, Butcher & Mineka, 2002).

Jaunieša vecumposmā var tikt novēroti arī citi depresijas simptomi - noslēgtība/nomāktība. Pētījumos (Peterson et al., 1993) par psiholoģiskiem traucējumiem pusaudžu vecumposmā tika secināts, ka vidēji smaga vai smaga depresija, kuras simptomi varētu radīt draudus dzīvībai, sastopama retos gadījumos. Citos pētījumos tika secināts, ka to pusaudžu skaits, kuri cieš no depresijas simptoma noslēgtība/nomāktība, ir stabili zems, bet tas paaugstinās vecumposmā no 16 līdz 19 gadiem (Connely et al., 1993).

Noslēgtība/nomāktība un trauksme bieži ir sastopami vienlaicīgi, un kombinējas ar citām uzvedības problēmām (Roberts et al., 1990).

Personai ar somatiskām raizēm ir daudzas neskaidras medicīniskās sūdzības, bet atkārtotas medicīniskās pārbaudes neatklāj iemeslus fiziskiem traucējumiem. Somatiskās raizes visbiežāk sākas jau agrīnajā pusaudžu vecumposmā. Jauniešiem var attīstīties tādas somatiskas sāpes kā galvassāpes, vēdera sāpes vai sāpes ķermeņa daļās, kuras, visticamāk ir izraisījušas stresa situācijas mājās vai skolā, nevis medicīniski pamatotas problēmas (Kraig & Bokut, 2006)

Pastiprinātas psihosomatiskās izpausmes var arī veicināt ģimenes nelabvēlīgi apstākļi: audzināšanas grūtības, ja audzina tikai viens no vecākiem, audžuvecāki, patēvs vai pamāte, radnieks, sveši cilvēki vai arī vecāki, kuri nav pastāvīgi kopā ar bērnu.

Latvijā PVO starptautiskā pētījuma „Veselība visiem jauniešiem Eiropā” ietvaros 1990. - 1991. un 1993. – 1994. gadā, aptaujājot Latvijas skolēnus par pašsajūtu un veselības problēmām, viņi visbiežāk minēja galvassāpes un sāpes vēderā. Arī jaunākie pētījumi apstiprina, ka pirmajā vietā tiek minētas galvassāpes, otrajā vietā abdominālās sāpes, un trešajā vietā ierindojot sāpes sirds apvidū (Lapiņa, 2006). Lai arī daudzi jaunieši iemācās šos simptomus pieņemt un sadzīvot ar tiem, daži piešķir šiem simptomiem daudz lielāku nozīmīgumu, nekā to medicīniskie cēloņi varētu prasīt. Ņemot vērā vispārpieņemto sakarību starp fizisko diskomfortu un psiholoģisko distresu – jo vairāk problēmu pusaudzis sastop uzaugot, jo lielāka ir iespēja vēlāk saskarties ar psiholoģiski izraisītiem somatiskiem simptomiem (Mechanic, 1983).

3.1. Eksternalizētās uzvedības problēmas

Eksternalizētās uzvedības problēmas tipiski izpaužas kā agresija un devianta uzvedība (Achenbach & Edelbrock, 1983). Agresīvas uzvedības pamatā var būt neprasmē veidot un uzturēt attiecības ar apkārtējiem. Tā ir vēlēšanās papildīt savas vajadzības neņemot vērā citus un nodarot tiem pāri. Agresija var būt saistīta ar personības pašapziņas problēmām, neticību sev – „Vai mani sapratīs un atzīs, ka manas vajadzības ir pietiekoši nozīmīgas, lai es sagaidītu apkārtējo sapratni, pretimnākšanu?”. Atkarībā no iedzimtā temperamenta, sociālās vides un līdzšinējās dzīves pieredzes veidojas jaunieša uzvedības stils.

Sociālās iemācīšanās teorijas (Bandura, 1983) pauž viedokli, ka agresija veidojas kā iemācīta, sociāli adaptēta uzvedības forma.

Salīdzinot izpausmju pakāpes dažādiem agresīvas uzvedības komponentiem zēniem un meitenēm, pētījumi rāda, ka zēniem izteiktāka ir tieksme uz tiešo fizisko agresiju un tiešo verbālo agresiju, bet meitenēm uz tiešo verbālo un netiešo verbālo agresiju. Tas norāda, ka zēniem ir raksturīgāk agresīvu uzvedību demonstrēt atvērtā un tiešā veidā, bet meitenēm savukārt raksturīga tieša verbāla agresijas forma gan tiešā, gan netiešā veidā, kaut gan netiešais veids ir vairāk izplatīts. Šāda tendence ir vērtējama kā starpkultūras fenomens, kas raksturīgs dažādu etnosu pusaudžiem (Rais, 2002).

Normas pārkāpjošas uzvedības pamatā ir nepakļaušanās vispārpieņemtām, sabiedrībā akceptētām normām un noteikumiem. Tā bieži, bet ne vienmēr, ir saistīta arī ar atkarību izraisošo vielu lietošanu (Jessor et al., 2003). Šāda uzvedība ir viens no veidiem, kā pielāgoties sociālajai un psiholoģiskajai realitātei, tomēr tās ekstremālā forma nav pieņemama apkārtējai sabiedrībai. Normas pārkāpjoša uzvedība var apmierināt vajadzību pēc pašcieņas, tā var nodrošināt pieņemšanu un statusu deviantā vienaudžu grupā (Kraig & Bokut, 2006).

4.Līdzatkarības, piesaistes, internalizēto un eksternalizēto problēmu un alkohola lietošanas ģimenē saistības

Pusaudža vecumposms ir periods, kurā gan internalizēto, gan eksternalizēto problēmu intensitāte pieaug (Roberts et al., 1990). Tomēr lielākajā vairumā pētījumu tās tiek skatītas atsevišķi, un nav skaidrs, vai faktori, kas šīs problēmas ietekmē, ir dažādi vai vieni un tie paši, kaut arī piesaistes un internalizēto un eksternalizēto problēmu mijiedarbību skaidro arī kā piesaistes ietekmi uz psihosociālo adaptāciju (Buist et al., 2004).

4.1.Piesaiste un internalizētas problēmas

Ir konstatēts, ka vecāku temperaments un audzināšanas stils ir saistīts ar internalizētajām problēmām (Muris & Meesters, 2002). Tāpat arī nopietni personīgie zaudējumi (Raveis, Siegel & Karus, 1999), vecāku psihiskās saslimšanas (Downey & Coyne, 1990), vardarbība un seksuāla izmantošana (Caffo, Forresi & Lievers, 2005) var izraisīt internalizētas problēmas.

Muris (Muris) ar kolēģiem, izmantojot T. Ahenbaha metodiku YSR 12-18 gadus veciem respondentiem, atklāja nozīmīgu saistību starp piesaistes stilu un internalizētām problēmām (Muris, Meesters & van den Berg, 2003). Varrena (Warren) un kolēģu pētījums parādīja sakarību starp bērna nedrošo piesaistes stilu un emocionālām problēmām jauniešu periodā – bērni ar kādu no nedrošiem piesaistes stiliem (izvairīgais, ambivalentais) pusaudžu gados ir vairāk tendēti uz emocionālām problēmām. (Warren et al., 1997). Nedrošie piesaistes stili ietekmē arī depresiju un trauksmes simptomu pastiprinātu veidošanos (Laible et al., 2000).

Longitudināls pētījums 3 gadu garumā uzrādīja nemainīgus piesaistes un internalizēto problēmu rādītājus, un būtisku negatīvu korelāciju starp drošo piesaistes stilu un internalizētajām problēmām. Tika konstatēts arī tas, ka nedrošā piesaiste prognozē internalizētās problēmas (Buist et al., 2004).

Pētījuma rezultāti rāda, ka vecāku psiholoģiskie faktori ir kā moderatori vai mediatori starp pusaudžu piesaistes stiliem un pusaudžu internalizētām problēmām. Tā mātes depresijas simptomu rādītāji ir ar mediatora efektu starp pusaudža ambivalento piesaisti mātei un viņa internalizēto problēmu rādītājiem. Tajā pašā laikā tēva depresijas simptomu rādītāji ir tikai ar daļēju mediatora efektu starp pusaudža ambivalento piesaisti tēvam un viņa internalizēto problēmu rādītājiem (Marchand, Schedler, & Wagstaff, 2004).

Zviedrijā veiktā pētījumi rāda, ka meitenes uzrāda augstākus rezultātus depresijas, trauksmes un somatisko traucējumu rādītājos nekā zēni. Rezultāti norāda saikni starp piesaistes stilu, dzimumu un internalizētām problēmām pusaudžu vecumposmā (Ronnlund & Karlsson, 2006). Meitenēm ir nepieciešama lielāka atzinība no apkārtējiem, un, ja šīs atzinības trūkst, pieaug internalizēto problēmu intensitāte (Calvete & Cardenson, 2005). Cita pētījuma rezultāti

norādīja, ka meitenes ir vairāk ietekmējamas no pretējā dzimuma vecāka puses nekā zēni attiecībā uz vecāku audzināšanas stilu un attieksmi pret bērnu (Gamble & Roberts, 2005).

4.2. Piesaiste un eksternalizētās problēmas

Veicot pētījumus par eksternalizētām problēmām, tika konstatēta sakarība starp piesaistes stilu un eksternalizētām problēmām, un tika secināts, ka bērniem ar kādu no nedrošiem piesaistes stiliem (izvairīgais, ambivalentais) biežāk var paredzēt eksternalizētas problēmas jauniešu vecumā (Muris, Meesters & van den Berg, 2003).

Kaut arī teorētiķi ir konsekventi uzskatījuši, ka nedroša piesaiste ietekmē traucējošās uzvedības attīstību (Bowlby, 1988), ļoti daudzos pētījumos piesaistes pētniecībā galvenā uzmanība pievērsta saiknei starp piesaisti un attiecību veidošanos (Vivona, 2000). Pētījumi par piesaistes vecākiem saikni ar eksternalizēto uzvedību sākās pagājušā gadsimta deviņdesmitajos gados (Greenberg et al. 1993).

Pētījumi norāda, ka nedroša jaunieša piesaiste ar vecākiem prognozē zemu pašnovērtējumu un sliktas sociālās izziņas prasmes, kas savukārt var izraisīt agresiju jauniem pusaudžiem (Simons, Paternite & Shore, 2001).

Nedrošie piesaistes stili ir riska faktori eksternalizētai uzvedībai - narkotiku un alkohola lietošanai (Allen et al., 1998) un normas pārkāpjošai uzvedībai (Allen et al., 2004).

Disfunkcionāla vecāku uzvedība tiek uzskatīta par nozīmīgu riska faktoru saistībā ar bērnu uzvedības problēmām (Larzelere, 2000; Strassberg et al., 1994). Jaunieša gados saikni starp vecāku uzvedību un eksternalizēto uzvedību ir grūtāk definēt (Steinberg & Morris, 2001) un vispārīgāk - tā atšķiras dažādās jauniešu grupās un kontekstos (Steinberg, 2000; Ļubenko, 2011).

Pētījumi norāda uz saistībām starp vecāku uzvedību, bērna piesaistes stilu agrīnā bērnībā, un jauniešu eksternalizētajām problēmām (Karavasilis et al, 2003). Mātes vienu gadu vecu bērniem, kurām ar bērnu ir droša piesaiste, ir daudz maigākas, pozitīvākas, atsaucīgākas un iejūtīgākas pret saviem bērniem. Turpretim nedrošas – izvairīgas piesaistes bērnu māmiņas ir tendētas būt noraidošas pret sava bērna piesaistes uzvedību, vairāk izvairās no fiziskas saskares, un ir vairāk tendētas mijiedarboties dusmīgā, intensīvā un/vai uzmācīgā veidā. Nedroši ambivalenti piesaistīto zīdaiņu māmiņas ir haotiskas, neparedzamas, neiesaistītas, neiejūtīgas un nekonsekventi atsaucīgas (Karavasilis et al, 2003).

Agrīnā bērnībā un pusaudža gados pozitīva saistība tika konstatēta starp autoritatīvu vecāku uzvedību (iesaistīšanās, emocionāls siltums, psiholoģiskās autonomijas piešķiršana un uzvedības kontrole) un drošu piesaisti. Nolaidīga vecāku audzināšana prognozē izvairīgu piesaisti (Karavasilis et al, 2003).

Divu gadu longitudinālā pētījumā ar jauniešiem tika konstatēts, ka piesaiste ir mediators starp vecāku audzināšanas pieejām un dažādiem pusaudžu adaptācijas rādītājiem, kā piemēram,

eksternalizētā uzvedība (Doyle un Markiewicz, 2005). Citos pētījumos tika konstatēts, ka saistība starp vecāku uzvedību un bērna eksternalizēto uzvedību ir primāra, un to daļēji var izskaidrot ar piesaistes stila rādītājiem (Tannenbaum, & Forehand 1994).

Longitudināls pētījums 3 gadu garumā uzrādīja nemainīgus piesaistes un eksternalizēto problēmu rādītājus, un būtisku negatīvu korelāciju starp drošo piesaistes stilu un eksternalizētajām problēmām, un tika konstatēta arī nedrošas piesaistes spēju prognozēt eksternalizētās problēmas nākotnē (Buist et al., 2004).

4.3.Dzimums un internalizētās un eksternalizētās problēmas

Jaunieši ar savu uzvedību dažādi atspoguļo disfunkcionālas attiecības ģimenē. Zēni biežāk pievēršas asociālai uzvedībai, kas izpaužas kā devianta uzvedība un atkarību izraisošu vielu lietošana – uzrāda eksternalizētas problēmas. Meitenes biežāk pārdzīvojumus patur sevī un kļūst depresīvas vai nomāktas – uzrādās internalizētās problēmas (Ostrov, Offer & Howard, 1989; Besser & Blatt, 2007).

Kopumā depresijas simptomi divreiz biežāk ir novērojama meitenēm salīdzinot ar zēniem. Šādas atšķirības cēloņi nav pilnībā izpētīti, iespējams, ka tas ir saistīts ar ievērojamu pašvērtējuma samazināšanos, kas nereti notiek, meitenēm pieaugot (Orenstein, 1994). Meitenes lielā mērā ietekmē vienaudži un arī plašsaziņas līdzekļi, kas uzsver nozīmīgo ārējo izskatu un savstarpējās attiecības, atstājot novārtā tādus aspektus kā sasniegumus (Connelly et al., 1993). Pieaug arī depresijas varbūtība meitenēm pusaudžu vecumā.

Zēni pusaudžu vecumposmā depresijas gadījumā biežāk uzvedas destruktīvi, bet meitenēm depresijas gadījumā biežāk vērojami ēšanas traucējumi, tādi kā anoreksija un bulīmija (Connelly et al., 1993). No abu dzimumu pusaudžiem, kuri ir mēģinājuši izdarīt pašnāvību, procentuāli liela daļa ir atradusies depresijā gan pirms, gan pēc tam. Depresija, suicidālas domas, kā arī dažādu atkarību izraisošu vielu lietošana ir savstarpēji saistītas. No vienas puses, negatīvi uztvertais sava ķermeņa tēls var novest pie ēšanas traucējumiem un pēc tam pie depresijas simptomiem, un otrādi (Kandel, Raveis & Davies, 1991).

Ir konstatēta arī abpusēja mijiedarbība – hroniska slimība var veicināt depresiju, bet depresija var palielināt uzņēmību pret slimībām. Depresija var veicināt arī citas problēmas, ņemot vērā tās iespaidu uz savstarpējām attiecībām. Zems ģimenes sociāli ekonomiskais līmenis var pasliktināt vecāku un bērnu savstarpējās attiecības, ietekmēt draudzību un romantiskās attiecības ārpus ģimenes (Kraig & Bokut, 2006).

4.4.Alkohola lietošanas paradumi ģimenē, piesaiste un internalizētās un eksternalizētās problēmas

Vecāku attiecību kvalitāte būtiski ietekmē visu ģimeni. Daudzos pētījumos ir norādīts, ka vecāku depresijas simptomi un ģimenes konflikti ir riska faktori bērna uzvedības problēmām. Ja

ģimenē notiek distress, tas skar arī citas ģimenes attiecības (Cowan et al, 1996). Ģimenes konfliktu biežums, intensitāte, ekspresijas veidi, saturs, bērnu līdzdalība tajos, un to, vai vecāki piedāvā konflikta skaidrojumu, būtiski ietekmē bērna un jaunieša uzvedību (Fincham un Osborn, 1993).

Tādējādi, viens no veidiem, ar kuriem piesaiste vecākiem ietekmē bērnu, netieši notiek caur ģimenes konfliktu. Alkohola un citu atkarības vielu lietošana ir viena no disfunkcionālas ģimenes pazīmēm un distresa avotiem, un disfunkcionāla uzvedība ģimenē rada gan nedrošus piesaistes modeļus, gan uzvedības problēmas, gan psihopatoloģiskas problēmas vecākiem (Sher, 1997).

Pētījumi rāda, ka vecāku alkoholisms ietekmē jauniešu internalizētās un eksternalizētās problēmas (Sher, 1991; Lee & Cranford, 2008). Nedrošā piesaiste var pakļaut jauniešu riskam piedzīvot depresijas simptomus vai uzsākt deviantu uzvedību (piemēram, lietot alkoholu), lai funkcionētu ģimenē. Tas, savukārt, var ietekmēt vispārējo jauniešu piesaisti un uzvedību. Turklāt šī sakarība – cieša būtiska korelācija starp alkohola lietošanas intensitāti ģimenē un jauniešu uzvedības problēmām, ir raksturīga dažādu nāciju un tautību ģimenēs (Sher, 1991; Zucker et al., 2006).

Ja jaunieša ģimenē ir vai ir bijis alkoholisms, tad pastāv lielāks risks, ka jauniešiem būs līdzīga uzvedība (Jessor, 1992). Tāds jauniešs nepārtraukti saskaras ar deviantiem lomu modeļiem ģimenē, tā rezultātā viņam ir lielāka iespējamība uzvedībai, kas sastāta ar alkohola lietošanu, nekā jauniešiem, kuram nav šādas pieredzes.

Pētījumi Korejā rāda, ka vecāku alkoholisms būtiskāk ietekmē jauniešu internalizētās problēmas, nevis eksternalizētās problēmas (Lee & Cranford, 2008). Iegūtie rezultāti tiek skaidroti ar to, ka šī reģiona cilvēkiem ir paaugstināts psiholoģiskais elastīgums, kas ļauj pielāgoties un sasniegt augstus rezultātus izvēlētajās jomās pat augsta ģimenes distresa (alkoholisms, strīdi) situācijā.

Statistikas dati Latvijā rāda, ka alkoholisko dzērienu kaut reizi dzīves laikā pamēģinājuši praktiski visi Latvijas iedzīvotāji (96%) iedzīvotāji. Salīdzinoši zemāks alkohola pamēģinātāju īpatsvars ir 15-19 gadu veco iedzīvotāju vidū, šim rādītājam ir kumulatīva funkcija, pieaugot vecumam, nelietotāju īpatsvars samazinās (Sabiedrības Veselības Aģentūra, 2008). Pētījumā norādīts, ka 84% zēnu un 82% meiteņu vecumā no 15 līdz 19 gadiem ir pamēģinājuši alkoholu, savukārt iedzīvotāju grupā, kas pēc vecuma varētu būt šo jauniešu vecāki (40 līdz 49 gadus veci), vairāk nekā 96% ir pamēģinājuši alkoholu. Pieaugot vecumam, skolēnu īpatsvars, kas vismaz reizi nedēļā lieto alkoholiskos dzērienus, kļūst būtiski lielāks abiem dzimumiem. Meitenēm 13 gadu laikā no 1994. līdz 2006. gadam alkohola lietošana vismaz reizi nedēļā kopumā ir statistiski ticami augusi no 1,7% līdz 5,0%. Pēc pēdējās aptaujas datiem, 2006. gadā alu vismaz reizi

nedēļā lieto 21,2% zēnu un 8,9% meiteņu vecumā no 15 līdz 19 gadiem (Sabiedrības Veselības Aģentūra, 2008). Var teikt, ka alkohola lietošanas biežumam ir noteikta ietekme uz jauniešu uzvedību un attīstību.

Kopš neatkarības atjaunošanas Latvijā vairāku projektu ietvaros ir pētīti valsts iedzīvotāju alkohola lietošanas paradumi, galveno uzsvāru liekot uz jauniešu vecuma grupas izpēti. Šiem projektiem tika izvirzīti mērķi iegūt un analizēt statistikas datus, kas raksturotu alkohola lietošanas izplatību Latvijas jauniešu vidū, kā arī noteikt tos riska un aizsargājošos faktorus, kas ietekmē jauniešu lēmumus alkohola lietošanas uzsākšanas un turpināšanas kontekstā.

Pirmais šāda veida projekts Latvijā tika uzsākts 1990.gadā, kad ar Pasaules Veselības organizācijas atbalstu sākās „Skolas vecuma bērnu veselību ietekmējošo paradumu pētījums Latvijā”, kas ir daļa no starptautiskā pētījuma „Health Behaviour in School-aged Children” (HBSC) un tiek atkārtots ik pēc četriem gadiem. Projekta realizāciju nodrošina Sabiedrības veselības aģentūra, sadarbībā ar Rīgas Stradiņa universitāti un starptautisko veselības programmu „Countrywide Integrated Noncommunicable Diseases Intervention” (CINDI). Kaut arī HBSC pēta dažādus jauniešu veselības un dzīvesveida aspektus un neliek īpašu uzsvāru uz alkohola lietošanas paradumu analīzi, tā ietvaros iegūtie dati ļauj izdarīt secinājumus par alkohola izplatību 15 gadus vecu jauniešu vidū, kas ir šī pētījuma mērķa grupa, un par šo rādītāju izmaiņām laika gaitā. HBSC apkopotie dati liecina, ka no 1991. līdz 2006. gadam ir pieaudzis gan alkohola lietotāju īpatsvars minētajā vecuma grupā, gan alkohola lietošanas biežums un piedzeršanās gadījumu skaits. Dzīves laikā alkoholiskos dzērienus pamēģinājis 81% 9. klašu un 86% 10. klašu zēnu, savukārt meitenēm šie rādītāji ir attiecīgi 86% un 93%. Salīdzinot meiteņu un zēnu lietošanas paradumus, var izdarīt secinājumu, ka meitenes jūtas drošāk/aktīvāk uz alkohola pamēģināšanu, bet zēniem attīstās straujāk un vairāk regulārā lietošana. Šie alkohola lietošanas rādītāji liecina par jauniešu ļoti zemu piesardzības sliekšni un augstu tolerances sliekšni pret sev kaitējošu uzvedību vai citiem riskiem. Pēc šā pētījuma datiem, 24% 15 gadu vecu meiteņu un 31% zēnu bija lietojuši alkoholu iepriekšējā nedēļā. 18% 15 gadu vecu zēnu un 25% meiteņu neslēpa, ka ir bijuši piedzērušies līdz 13 gadu vecumam, kā arī 39% zēnu un 50% meiteņu, – ka bijuši piedzērušies savas dzīves laikā vismaz divas reizes. Šajā pētījumā atkal dominē meiteņu pārmērīgā alkohola lietošana. (Gobiņa et al., 2008).

Kā nākamais solis alkohola lietošanas paradumu izpētē sekoja pētījums „Eiropas skolu projekts par alkohola un citu narkotisko vielu lietošanu” (ESPAD). ESPAD ir nozīmīgs Eiropas mēroga projekts, kura ietvaros tiek no aptaujām iegūti dati par alkohola, tabakas un narkotisko vielu lietošanu 15-16 gadus vecu skolēnu vidū. Šī projekta mērķis ir pētīt alkohola, tabakas un narkotiku lietošanas tendences un ieradumus, un salīdzināt tos gan ar citām Eiropas valstīm, gan

ar atbilstošās vecuma grupas rezultātiem iepriekšējos pētījumos. Līdz šim Latvijā ir veikti četri ESPAD projekta posmi. ESPAD projekta mērķa grupa ir 5.-12.klases skolēni. ESPAD rezultāti apstiprina HBSC pētījumā izvirzītos secinājumus, norādot, ka īpaši pieaudzis to skolēnu skaits, kas alkoholu lietojuši pārmērīgi, tas ir, lietojuši alkoholu vairāk nekā 40 reizes savas dzīves laikā. Piedevām, kopš pirmā ESPAD pētījuma, ir četrkāršojies to skolēnu skaits, kuri pēdējā mēneša laikā lietojuši alkoholu vismaz 10 reizes un vairāk. Tikai 4% aptaujāto 5.-12.klases skolēnu dzīves laikā ne reizi nav lietojuši kādus alkoholiskos dzērienus. Pēdējo 12 mēnešu laikā alkoholiskos dzērienus ne reizi nav lietojuši 11% un pēdējo 30 dienu laikā – 30% skolēnu.

Salīdzinot ESPAD datus, secināms, ka to skolēnu īpatsvars, kuri alkoholu pēdējo 30 dienu laikā lietojuši 10 un vairāk reizi, kopš pirmā pētījuma veikšanas 1995. gadā ir četrkāršojies – no 2% 1995.gadā līdz 8% 2007. gadā, taču to skolēnu īpatsvars, kas alkoholu dzēruši ar mēru, samazinājies (70% – 1995. gadā; 39% – 2003. gadā; 29% – 2007. gadā). Salīdzinot 2003. un 2007. gadā veikto pētījumu rezultātus, var secināt, ka ievērojami audzis to skolēnu īpatsvars, kuri dzīves laikā lietojuši alkoholiskos dzērienus vairāk nekā 40 reizi. Katrs piektais 13–14 gadu vecs skolēns lieto alkoholu aptuveni reizi nedēļā, 17–18 gadu veco jauniešu grupā gandrīz katrs otrs iedzer vismaz reizi nedēļā. Tas liecina par alkohola izplatības ierobežošanas un profilakses aktivitāšu neefektivitāti. Jāpiebilst, ka arī smēķēšanas izplatības rādītājos novērojams pieaugums (Koroļeva et al., 2008).

Vidējo mācību iestāžu skolēni bija viena no mērķa grupām vēl vienā nozīmīgā pētījumā, kuru 2002. gadā veica I. Koroļeva ar kolēģiem (Koroļeva, & Rungule, 2002). Projekta „Rīgas pilsētas iedzīvotāju alkoholisko dzērienu lietošanas paradumi un attieksme pret alkohola izplatības ierobežojumiem” galvenie mērķi bija izvērtēt alkohola lietošanas izplatību un tendences, kā arī noskaidrot sabiedrības attieksmi pret alkohola politiku Latvijā. Šajā aptaujā, kurā piedalījās ievērojams skaits skolēnu (n=1000), vairāki jautājumi bija paredzēti tam, lai noskaidrotu, kādi faktori ietekmē alkohola lietošanas uzsākšanu jauniešu vidū, un kāds iespaids uz jaunieša rīcību ir vecāku paradumiem. Pētījumā iegūtie rezultāti apstiprināja iepriekš izvirzīto hipotēzi, ka pastāv pozitīva korelācija starp jauniešu paradumiem alkohola un psihoaktīvo vielu lietošanā, uzsākšanas vecumu, attieksmi pret alkoholu kopumā un viņu vecāku paradumiem, attieksmi pret alkohola lietošanu mājās un pusaudžu uzvedības kontroli. Jāpiebilst, ka 57% gadījumu vecāki ir piedāvājuši bērniem pamēģināt alkoholiskos dzērienu (galvenokārt tas noticis 12-16 gadu vecumā), kā arī vairākums no aptaujātajiem atzīst, ka vecāki neiebilst pret alkohola lietošanas mājas ballītēs.

2006. gadā tika veikts pirmais posms pētījumā „Eiropas pilsētas pret narkotikām” (European Cities Against Drugs – ECAD), kura mērķis ir noteikt un analizēt tos riska un aizsargājošos faktorus, kas ietekmē jauniešu devianto uzvedību – narkotiku un pārmērīgu

alkohola lietošanu. Kopumā šis projekts sastāv no 3 posmiem, no kuriem pēdējie divi veikti 2008. un 2010. gadā, un ticis realizēts ar Rīgas Domes Atkarības centra atbalstu (Koroļeva et al., 2010).

ECAD projekts konceptuāli atšķiras no ESPAD pētījuma, jo koncentrējas uz narkotisko vielu lietošanas profilaksi, kuras pamatā ir jauniešu rīcību ietekmējošu faktoru noteikšana, riska faktoru novēršana un aizsargājošu faktoru veicināšana. Šī pētījuma ietvaros tiek meklēta korelācija starp narkotisko vielu un alkohola lietošanas uzsākšanu un tādiem rādītājiem kā ģimenes struktūra, dzīves apstākļi un vecāku un bērnu attiecības. Pētījumā ir iekļauta virkne jautājumu, kas konstruēti, lai šos rādītājus būtu iespējams iekļaut statistiskā analīzē. Ģimenes struktūra tiek iedalīta pilnās un nepilnās ģimenēs; par galveno dzīves apstākļu indikatoru tiek uzskatīts materiālās labklājības līmenis. Svarīgi indikatori, kas liecina par vecāku un bērnu attiecībām un audzināšanas kvalitāti, ir vecāku interese un informētība par jaunieša aktivitātēm brīvajā laikā un draugu loku, kā arī uzvedības normu noteikšana un izpildes kontrole.

Tieši vecāku attieksme pret atkarību izraisošo vielu lietošanu, kā arī vecāku pašu paradumi un sniegtais piemērs, šajā pētījumā tiek atzīti par ļoti nozīmīgiem faktoriem, kas ietekmē jaunieša rīcību. Aptaujas rezultāti liecina, ka tikai 37% jauniešu nekad nav lietojuši alkoholu savās mājās, un vēl 43% apgalvo, ka to darījuši reti. 2010. gadā pētījumā tika iekļauts jautājums, kura mērķis bija noskaidrot, kāda ir vecāku attieksme, situācijā, kad viņu jaunieši ir viegli iereibis. Tika noskaidrots, ka tikai 39% aptaujāto jauniešu uzskata, ka viņu vecāki šādā situācijā izturētos ļoti stingri (Koroļeva et al., 2010).

Aptaujā iegūtie dati norāda, ka jaunieša alkohola lietošanas uzsākšanas un turpināšanas varbūtību tieši ietekmē tas, cik nosodoša vai toleranta ir vecāku attieksme pret atkarību izraisošo vielu lietošanu. Tāpat atklāta saistība starp alkohola lietošanu jauniešu vidū un tādiem ģimenes faktoriem, kā brāļu un māsu alkohola lietošanas un smēķēšanas paradumiem.

Pētījumā arī noskaidrots, ka pastāv vairāki aizsargājošie faktori, kas samazina alkohola lietošanas varbūtību jauniešu vidū, kā, piemēram, vecāku informētība par bērna gaitām, bērna draugu un viņu vecāku pazīšana. Pie tam statistikas dati apstiprina, ka alkohola lietošanas izplatība ir zemāka ticīgās ģimenēs, kā arī ģimenēs, kurās vecāki ar bērniem kopā pavada vairāk brīvā laika.

ECAD pētījuma rezultātu analīze ir ļāvusi identificēt vairākus riska faktorus, kas paaugstina iespējamību, ka jaunieši sāks lietot alkoholu vai narkotikas. Tie ir šādi: vecāku savstarpējie konflikti, vecāku un bērnu nesaskaņas, kā arī vecāku nespēja vai nevēlēšanās nodarboties ar bērnu audzināšanu un kopīgi risināt radušās problēmas. Kā efektīvus aizsargājošos faktorus var nosaukt stipras ģimenes saites, savstarpējo uzticēšanos starp vecākiem un bērniem, un ieaudzinātas morālās vērtības un normas (Koroļeva et al., 2010).

Balstoties uz cita Latvijā veikta pētījuma ar 15-16 gadus veciem jauniešiem rezultātiem (Sebre et al., 2008), var secināt, ka tiem jauniešiem, kuri ir lietojuši atkarību izraisošas vielas, vairāk raksturīgas dažāda veida psiholoģiskas problēmas un adaptācijas grūtības. Viņi ievērojami vairāk izjūt dusmas, seksuālās raizes, un izmanto neadaptīvus uzvedības veidus, piemēram, agresīvu rīcību vai noteikumu pārkāpumus.

Viens no riska faktoriem pusaudžu uzvedības problēmām, un līdz ar to arī atkarības vielu lietošanai, ir atbalsta trūkums no pieaugušo cilvēku – vecāku vai citu radnieku, puses. Pētījumu datu analīze norādīja uz to, ka pusaudža atkarības vielu lietošana ir cieši saistīta ar viņam tuvu cilvēku atkarības vielu lietošanu. Palīdzot atkarības vielu lietotājiem efektīvi tikt galā ar negatīviem pārdzīvojumiem, dusmām un stresu, veltot lielāku uzmanību šo pusaudžu dusmu un stresa pārvarēšanas iemaņu attīstībai, var mazināt adaptācijas grūtības un līdz ar to arī pašu atkarības izraisošo vielu lietošanu (Sebre et al., 2008).

Kopumā Latvijā ir veikti vairāki pētījumi, kas ļāvuši iegūt datus un informāciju, par alkohola lietošanas izplatību un paradumiem mūsu valstī. Laika gaitā ir palielinājies gan aptauju skaits, gan veikšanas biežums, kas noticis, pateicoties tādiem nozīmīgiem Eiropas mēroga projektiem, kā ECAD un ESPAD. Novērojami arī uzlabojumi veikto projektu ietvaros, jo, kamēr pirmie Latvijā veiktie pētījumi koncentrējās uz datu apkopošanu, jaunāko aptauju mērķi ir atkarību izraisošo vielu lietošanas profilakse, kas balstīta uz riska un aizsargājošo faktoru analīzi.

5. Kopsavilkums

Jauniešu uzvedības problēmas ir aktuāla tēma attīstības psiholoģijā ne tikai Latvijā, bet arī visā pasaulē. Jauniešu uzvedības problēmas var izpausties, kā depresija, trauksme, psihoaktīvo vielu lietošana vai antisociāla uzvedība. Viņi var nodarīt nopietnus fiziskus un emocionālus kaitējumus kā sev, tā arī citiem. Ar uzvedības problēmām saistītās izpausmes ietekmē jauniešu funkcionēšanu ģimenē, attiecības ar vienaudžiem un sabiedrību. Lai mazinātu uzvedības problēmas jauniešu vecumā un veicinātu izpratni par tām, ir nepieciešams izstrādāt efektīvas palīdzības programmas. Šādu palīdzības programmu izveidei ir nepieciešami pētījumi par uzvedības problēmām un to cēloņiem jauniešu vecumā.

Ģimene ir katra cilvēka primārā vide, kas ir daļa no apkārtējās sabiedrības, un visi procesi, kas notiek ģimenē, skar sabiedrības attīstību kopumā. Līdz ar alkoholisma kā šobrīd zināmās visplašākās atkarības straujo izplatību, un citu atkarību izplatīšanos pasaulē, tika uzsākta arī atkarīgo ģimenes locekļu apsekošana un pētīšana. Sākotnēji līdzatkarības konstrukts izveidojās, pētot un analizējot ģimenes mijiedarbību, ja tajā ir atkarīgais.

Līdzatkarībai eksistē dažādas definīcijas. Laika gaitā tā ir tikusi definēta gan kā atkarība vai atkarību radošs process (Schaefer, 1986), gan kā personības traucējums (Cermak, 1986a;

Schaef, 1986), gan kā slimība (Wegscheider-Cruse, 1987; Whitfield, 1989), gan kā disfunkcionālu attiecību izpausme (Beattie, 1987). Visas šīs pieejas atzīmē, ka līdzatkarība ir iemācīta (apgūta) uzvedība, kas ļauj personai funkcionēt disfunkcionālas ģimenes attiecību vidē. To nosaka arī ģimenes sistēmas dinamikas pētījumi, kuros atklājas, ka noteiktās ģimenes sistēmās bērni pieņem noteiktas lomas atbilstoši ģimenes dinamikai. Šīs lomas var būt gan agresīvas, gan vairāk pasīvas, atbilstoši konkurences līmenim ģimenē un tam faktam, ka attīstības laikā bērniem jāapgūst dažādi uzvedības modeļi (Scaturo et al., 2000). Jaunākās līdzatkarības definīcijas iekļauj sevī arī ģimenes ietekmi – līdzatkarība ir paaugstināta fokusēšanās uz ārpusē notiekošo saistībā ar paaugstināto stresu ģimenē (Fuller & Warner, 2000).

Pētnieks Dīrs (Dear) ar kolēģiem ir veicis līdzatkarības jēdziena skaidrojumu apkopojumu ar mērķi definēt kritērijus, kas to nodala no citiem traucējumiem ar līdzīgām iezīmēm. Analīzes rezultātā viņš secina, ka vairums pētnieku atzīmē četras galvenās līdzatkarības pazīmes: 1) pārmērīga orientācija (fokusēšanās) uz citiem, 2) sevis noliegšana un ziedošanās, 3) pastiprināta vēlme kontrolēt citus cilvēkus, un 4) savu emociju slēpšana, nomākšana, nespēja paust savas emocijas (Dear, Roberts, & Lange, 2005).

Uzvedības problēmu pētnieki izdala divas problēmu grupas: internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmas (Achenbach & Edelbrock, 1983). Internalizētām problēmām raksturīgi, ka jaunieši savas negatīvās emocijas patur sevī – jūtas nelaimīgi, satraukti, kļūst noslēgti. Šīs problēmas atspoguļojas pasīvajā uzvedībā, kas saistīta ar noslēgšanos, nemieru, depresiju un somatiskām raizēm (Achenbach & Edelbrock, 1983).

Eksternalizēto problēmu galvenā pazīme ir tā, ka jaunieši savas negatīvās emocijas pauž uz āru – konfliktē ar citiem, kaujas, strīdās. Šīm problēmām raksturīgs kontroles trūkums, kā arī agresīva simptomātika (Achenbach & Edelbrock, 1983). Var būt gadījumi, kad jaunieši izpauž gan eksternalizētas, gan internalizētas uzvedības problēmas (Rescorla et al., 2007).

Piesaiste tiek definēta kā bioloģiski pamatota, ilgstoša un noturīga emocionāla saite, kas veidojas indivīdam ar viņam īpaši nozīmīgiem, tuviem cilvēkiem, (tuvu ģimenes locekļiem, īpašiem draugiem, u.c.). Tā tiek uzskatīta par nozīmīgu faktoru sociālai un psiholoģiskai labsajūtai (Laible, Carlo & Raffaelli, 2000). Sākotnēji piesaiste veidojas starp bērnu un primāro aprūpētāju – parasti tā ir māte. Vēlāk tā izveidojas ar īpaši tuviem draugiem (Armsden, & Greenberg, 1987). Pētnieciskajā literatūrā tiek apskatīti četri piesaistes stili (Ainsworth et al., 1971; Main & Solomon, 1986), no kuriem tikai viens ir drošā piesaiste, bet pārējie trīs nedrošas piesaistes stili. Drošo piesaisti raksturo bērna paļaušanās tam, ka piesaistes figūra būs pieejama, atsaucīga un izpalīdzīga, ja bērnam būs vajadzīga palīdzība. Bērnam ir drošības izjūta, un tieksme izzināt pasauli.

Pamatojoties uz agrīnās vecāku un bērnu mijiedarbības kvalitāti, bērniem veidojas „iekšējie darbības modeļi” vai priekšstatu shēmas - internalizēto pārlicību un gaidu komplekts par sevi un citiem. Šie modeļi, savukārt, ietekmē to, kā cilvēki mijiedarbojas ar savu apkārtējo vidi visā dzīves laikā, veidojot sociālo kompetenci, autonomiju, pašvērtējumu, kognitīvo attīstību un psiholoģisko labklājību (Allen et al., 2007).

Bērna piesaiste vecākiem ir kā pamata modelis, uz kura tiek balstītas citas nozīmīgas attiecības dzīves gaitā (Hazan & Shaver, 1997). Drošā piesaiste vecākiem ir pamats prasmēm veiksmīgi veidot starppersonu attiecības un intīmas attiecības vēlāk pieaugušajā dzīves posmā (Madden – Dertich, et.al., 2002), un jauniešu piesaiste vecākiem kļūst mazāk nozīmīga tikai pēc tam, kad ir notikusi piesaiste ar tuvākajiem vienaudžiem (Hazan & Shaver, 1997).

Jaunieša gados piesaistes modelis vai priekšstatu shēmas ietekmē attiecību veidošanos un nodrošina nākotnes uzvedību un funkcionēšanu gan ģimenē, gan ārpus tās (Hesse,1999). Šī nobriešanas kapacitāte ļauj jauniešiem veidot jaunas attiecības ar daudz integrētāku izpratni, izmantojot pieredzi, kas gūta ar iepriekšējām piesaistes personām (Hesse,1999; Main, Kaplan, & Cassidy, 1985). Formālas operatīvās domāšanas aizsākums ļauj jauniešiem novērtēt/saskatīt abstraktas un pēc būtības pretējas iespējas, kas atkal ļauj viņiem salīdzināt attiecības ar dažādām piesaistes personām un attiecības to starpā. Jaunietis iegūst kapacitāti de-idealizēt vecākus – redzēt viņus gan pozitīvā, gan negatīvā gaismā. Jaunietis demonstrē spēju domāt par piesaisti vecākiem daudz plašākā un integrētākā veidā (Steinberg, 2000).

Daudzos pētījumos ir apskatīts tas, cik nozīmīga jauniešiem ir piesaiste vecākiem. Jauniešu psihosociālā funkcionēšana tiek vērtēta pēc tādiem kritērijiem kā identitātes attīstības gaita un psiholoģiskā labsajūta. (Armsden & Greenberg, 1987). Pētījumos apstiprinās būtiskas atšķirības starp jauniešiem ar drošu piesaisti, un jauniešiem ar nedrošu piesaisti. Jaunieši ar drošu piesaisti pašvērtējuma aptaujās norāda, ka viņi izjūt no vecākiem mazāk atraidīšanu, bet vairāk siltu, saprotošu attieksmi, mazāk nekonekventu rīcību (Muris et al., 2004). Jaunieši ar drošu emocionālo piesaisti ir pašpārliecinātāki, labāk tiek galā ar psiholoģiskām un sociālām grūtībām, viņiem retāk par jauniešiem ar nedrošu piesaisti vērojamas uzvedības un emocionālas problēmas (Armsden & Greenberg, 1987; Barnes & Farrell, 1992; Dekovic, 1999).

Droša piesaiste ir kā aizsargājošs faktors, kas mazina vēlmi vajadzību iesaistīties nevēlamā vai problemātiskā uzvedībā (Leadbeater et al., 1999). Jauniešiem, kuriem ir nedrošā piesaiste, pastāv psihopatoloģisku traucējumu risks gan jauniešu, gan pieaugušo vecumā (Allen & Land, 1999; Dozier et al., 1999). Pētījumu rezultāti rāda, ka nedrošā piesaistes stila rādītāji ir saistīti ar depresiju un trauksmi (Papini & Roggman, 1992), psiholoģisku distresu (Burge et al., 1997), agresīvu uzvedību un deviantu uzvedību (Marcus & Betzer, 1996).

Visplašāk izplatītā problemātiskā uzvedība jauniešiem ir alkohola lietošana. To veicina tas, ka daudzi pieaugušie rāda nelabvēlīgus alkohola lietošanas piemērus, kā arī lielu lomu spēlē alkohola vieglā pieejamība. Pārmērīga alkohola un citu atkarību izraisošo vielu lietošana ir viena no disfunkcionālas ģimenes pazīmēm un distresa avotiem. Savukārt disfunkcionālas ģimenes attiecības veicina gan nedrošus piesaistes modeļus, gan uzvedības problēmas un iespējams socioemocionālas problēmas vecākiem (Sher, 1997).

Pētījumi rāda, ka vecāku pārmērīga alkohola lietošana tieši ietekmē gan piesaistes kvalitāti, gan arī jauniešu internalizētās un eksternalizētās problēmas (Lee & Cranford, 2008). Nedrošā piesaiste var pakļaut jauniešu riskam piedzīvot depresijas simptomus vai uzsākt deviantu uzvedību (to starpā, lietot alkoholu), kas savukārt var pastiprināti ietekmēt konfliktējošas attiecības ar vecākiem. Turklāt šī sakarība – cieša būtiska korelācija starp vecāku alkohola lietošanas intensitāti un jauniešu uzvedības problēmām, ir atšķirīga dažādās kultūrās (Zucker et al., 2006). Ja jaunieša ģimenē vecāki bieži lieto alkoholu, tad pastāv lielāks risks, ka jauniešiem būs līdzīga uzvedība (Jessor, 1992). Daži pētījumi rāda, ka vecāku alkoholisms būtiskāk ietekmē internalizētās problēmas, nevis eksternalizētās problēmas (Lee & Cranford, 2008).

Šī pētījuma **novitāti** apliecina tas, ka par līdzatkarību jauniešiem ne Latvijā, ne pasaulē nav pētījumu. Šis pētījums ir pirmais, kurā tiek pētīta jauniešu līdzatkarības un piesaistes saistība, un ir pirmais promocijas līmeņa darbs par šo tēmu Latvijā. Tajā tiek aplūkoti jautājumi, kas attiecas uz jauniešu pašnovērtējumu par līdzatkarību, uzvedības problēmām, piesaistes attiecībām ar vecākiem un vecāku alkohola lietošanas paradumiem.

Lai izpētītu specifiskāk Latvijas sociokulturālā vidē savstarpējās saistības starp jauniešu piesaisti mātei un tēvam, vecāku alkohola lietošanas paradumiem ģimenē, jauniešu līdzatkarību un jauniešu internalizētām un eksternalizētām uzvedības problēmām, tika izvirzīti šādi pētījuma jautājumi:

Šī pētījuma **mērķis** bija izpētīt, kādas ir saistības starp jaunieša attiecībām ar māti un tēvu, viņa vecāku alkohola lietošanas paradumiem, līdzatkarību un jauniešu internalizētām un eksternalizētām uzvedības problēmām. Lai sasniegtu šo mērķi tika veikti šādi **uzdevumi**:

1. Zinātniskās psiholoģijas literatūras analīze par piesaistes teoriju, uzvedības problēmām, līdzatkarības teorijām, vecāku alkohola lietošanas paradumiem, un to savstarpējo saistību.
2. Pētījuma projekta izstrāde.
3. Pētījumā izmantojamo instrumentu adaptācija un aprobācija pilotpētījumā.
4. Pētījuma datu vākšana, apstrāde un analīze.
5. Pētījumā iegūto rezultātu interpretēšana un secinājumu veikšana.
6. Pētījuma pārskata atspoguļošana disertācijas formā.

Veicot pētījumu, galvenie tajā izvirzītie jautājumi ir:

1. Kādas pastāv dzimumatšķirības starp jauniešu uzrādītām internalizētām un eksternalizētām uzvedības problēmām, līdzatkarību, piesaistes attiecībām ar māti un tēvu, un vecāku alkohola lietošanas paradumiem?
2. Kādas ir savstarpējas saistības starp jauniešu uzrādītām piesaistes attiecībām ar māti un tēvu, vecāku alkohola lietošanas paradumiem, līdzatkarības pazīmēm un internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmām?
3. Kādā mērā jauniešu uzrādītie vecāku alkohola lietošanas paradumi, piesaiste attiecības ar māti un tēvu (uzticēšanās, komunikācija, atsvešināšanās) un internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmas, prognozē līdzatkarības pazīmes jaunietēm un jauniešiem?
4. Kādā mērā jauniešu uzrādītie vecāku alkohola lietošanas paradumi, jauniešu piesaistes attiecību aspekti (uzticēšanās, komunikēšana un atsvešināšanās) ar māti un tēvu, prognozē internalizētas un eksternalizētās uzvedības problēmas jauniešiem un jaunietēm?
5. Kādas savstarpējas saistības pastāv starp jauniešu uzrādītiem alkohola lietošanas ieradumiem viņu vecākiem un pašu jauniešu alkohola lietošanu bez vecāku atļaujas?

Balstoties uz citos pētījumos iegūtajiem rezultātiem, tika izvirzīta sekojoša pētījuma **hipotēze**:

- Jauniešu uzrādītiem līdzatkarības rādītājiem ir mediators efekts starp nedrošas piesaistes attiecībām ar māti/tēvu un internalizētām un eksternalizētām uzvedības problēmām jaunietēm un jauniešiem.

Veicot pētījuma instrumentu adaptāciju, tika izvirzīts papildus pētījuma jautājums:

- Vai Spanna-Fišera Līdzatkarības skalas latviešu valodas versijas psihometriskie rādītāji atbilst oriģinālās skalas psihometriskajiem rādītājiem?

6. Metode

6.1. Pētījuma dalībnieki un procedūra

Šajā pētījumā tika iesaistīti vispārizglītojošo skolu 9.-12.klašu skolēni vecumā no 15 līdz 18 gadiem no vairākiem Latvijas rajonu centriem, mazpilsētām un lauku apvidiem, kā arī no Rīgas un Pierīgas. Šajā pētījumā piedalījās 315 jaunieši: 190 meitenes (60,3%) un 125 zēni (39,7%), vecumā no 15 līdz 18 gadiem ($M=16,67$; $SD=1,06$). Nepastāv statistiski nozīmīgas atšķirības starp zēnu ($M=16,58$, $SD=1,16$) un meiteņu ($M=16,65$, $SD=1,08$) vidējiem vecuma rādītājiem, $t(344)=0,64$, $p>0,05$.

Respondentu demogrāfiskie dati – no 315 respondentiem 190 jeb 60,3% bija meitenes, un 125 jeb 39,7% bija zēni. Sadalījums pa vecuma grupām visai izlasei – 17,4% bija 15 gadus veci, 25,4% - 16 gadus veci, 30,2% - 17 gadus veci, un 27% - 18 gadus veci jaunieši.

Meiteņu sadalījums pa vecuma grupām ir sekojošs: 14,7% bija 15 gadus vecas meitenes, 23,7% - 16 gadus vecas meitenes, 34,2% - 17 gadus vecas meitenes, un 27,4% - 18 gadus vecas meitenes.

Zēnu sadalījums pa vecuma grupām – 21,6% bija 15 gadus veci zēni, 28% - 16 gadus veci zēni, 24% - 17 gadus veci zēni, un 26,4% - 18 gadus veci zēni.

Pēc dzīves vietas aptaujas respondenti sadalās sekojoši: 20,7% dzīvo Rīgā, 48,4% dzīvo Pierīgā, un 30,9% - citās pilsētās un Latvijas lauku reģionos.

Respondentu ģimenes demogrāfiskie dati – ar abiem vecākiem kopā dzīvo 57,8% respondentu, ar vienu no vecākiem – 32,7% jauniešu, un 9,5% jauniešu atzīmē, ka dzīvo ar kādu citu ģimenes locekli (audžvecākiem, vecvecākiem, brāļiem, māsām).

Daļa no pētījuma datiem ievākta, izdalot aptaujas drukātā veidā vispārizglītojošās skolās 9.-12.klašu skolēniem mācību telpās skolu psihologu vadībā. Daļa no pētījuma datiem tika iegūti, izmantojot internetvietni www.questionpro.com, izveidojot aptaujas interneta adresi jauniesuaptauja.questionpro.com. Jaunieši iepriekš tika informēti par brīvprātības un konfidencialitātes principu, piedaloties pētījumā.

Kopumā internetaptauju pētījuma veikšanas periodā apskatīja 1011 respondenti, no tiem 767 respondenti (75,9%) uzsāka anketas aizpildīšanu, bet pilnībā un bez kļūdām internetaptaujas anketu aizpildīja 249 respondenti jeb 31,2% no tiem, kas uzsāka anketas aizpildīšanu (23,7% no tiem, kas atvēra un apskatīja anketu).

Šādu anketas aizpildīšanas intensitāti var uzskatīt par ļoti augstu, ņemot vērā to, ka informācija par šo aptauju tika izplatīta gan vispārizglītojošo skolu psihologiem un pedagogiem, gan internetvietnē www.draugiem.lv, kas mērķēta konkrēta vecuma auditorijai (15 – 18 gadus veciem jauniešiem).

Pēc aizpildīto anketu datu pārbaudes par tālākai apstrādei derīgām tika atzītas 249 internetaptaujas anketas un 66 drukātās anketas (attiecīgi 79% un 21% anketu). Kopumā tālākā apstrādē tika izmantotas šīs 315 anketas.

6.2. Instrumentārijs

Pētījuma veikšanai bija nepieciešams noteikt jauniešu līdzatkarības pazīmju līmeni, vecāku alkohola lietošanas biežumu jaunieša ģimenē, jauniešu piesaistes stilu vecākiem – tēvam un mātei, kā arī internalizētas un eksternalizētas uzvedības problēmas.

Līdzatkarības līmeņa noteikšana

Līdzatkarības līmeņa noteikšanai tika izmantota: Spanna-Fišera Līdzatkarības skala (Spann-Fischer Codependency Scale, SFCDS, Fisher, Spann & Crawford, 1991). Aptaujas latviešu valodas versijas adaptāciju veikusi I. Laizāne (2003).

Aptaujas oriģināla pielietošana līdzatkarības mērīšanai dažādos pētījumos uzrāda labus iekšējās saskaņotības rādītāju (Kronbaha alfa) robežās no 0,76 (Fisher, Spann, & Crawford, 1991), līdz 0,86 (Hoenigmann-Lion, 2007).

Aptauja tika tulkota no angļu valodas ar turp-atpakaļ tulkošanas palīdzību uz latviešu valodu. Aptaujas ticamība tika noteikta, pārbaudot aptaujas iekšējās saskaņotības rādītājus – šajā pētījumā Kronbaha alfas rādītāji ir 0,78.

Aptauja sastāv no 16 apgalvojumiem, piemēram, „Man grūti pieņemt komplimentus”, „Es iesaistos attiecībās kuras mani sāpina”, „Man grūti pieņemt lēmumus”, „Man bieži ir nolemtības sajūta” u.c. Aptaujas dalībniekiem jānovērtē, cik lielā mērā tie piekrīt šiem apgalvojumiem, izmantojot Likerta skalu ar rangiem no 1 līdz 6 – no „pilnīgi nepiekrītu” līdz „pilnīgi piekrītu”.

Jauniešu piesaistes vecākiem noteikšana

Jauniešu drošās un nedrošās piesaisti vecākiem rādītāju noteikšanai tika izmantota Piesaiste ar vecākiem un vienaudžiem aptauja, (Inventory of Parent and Peer Attachment – IPPA, Armsden & Greenberg, 1987). Aptaujas latviešu valodas versijas adaptāciju veikusi J. Ļubenko (2007). Aptauja sastāv no vairākām skalām, to starpā skala par attiecībām ar māti un skala par attiecībām ar tēvu, katrā 19 apgalvojumi. Katrā šajā skalā ir trīs apakšskalas: uzticēšanās, komunikācija un atsvešināšanās. Izmantojot vērtējumus no 1 līdz 5, jauniešiem jānovērtē, cik lielā mērā katrs apgalvojums atbilst viņa pieredzei. IPPA ir paredzēts, lai novērtētu gan katras apakšskalas vērtību, gan piesaistes rādītājus kopumā – kāds, kurš novērtē uzticēšanos un komunikāciju kopumā ar augstiem rādītājiem, ir ar vairāk drošu piesaisti nekā kāds, kurš novērtē tās zemāk. Savukārt kāds, kurš novērtē uzticēšanos un komunikāciju kopumā ar zemiem rādītājiem, ir ar vairāk nedrošu piesaisti nekā kāds, kurš novērtē tās augstāk.

Šī metode tika izveidota, pamatojoties uz Boulbija piesaistes teoriju, lai novērtētu uzvedības un emocionālo izpausmju saistību ar piesaisti vecākiem un vienaudžiem, izmantojot

komunikācijas skalu, savstarpējās uzticēšanās skalu, un atsvešinātības skalu. Uzticēšanās skala mēra pozitīvo emocionālo un uzvedības pieredzi, kas saistīta ar atsaucīgu un pieejamu piesaistes personu. Pretēji tam, emocionālās atsvešinātības skala mēra negatīvo emocionālo un uzvedības pieredzi, kas saistīta ar neatsaucīgu un nepieejamu piesaistes personu. Komunikācijas skala mēra, cik veiksmīga ir komunikācija starp bērnu un piesaistes personu.

Aptaujā jaunieši atsevišķi vērtē attiecības ar māti un attiecības ar tēvu. Oriģinālvalodā aptaujas iekšējā ticamība (Kronbaha alfa) skalām, kas raksturo attiecības ar māti, ir 0,87, un skalām, kas raksturo attiecības ar tēvu, ir 0,89. Trīs nedēļu testa – retesta ticamība 18 – 20 gadīgu respondentu izlasē ir 0,93.

Šajā pētījumā aptaujas iekšējās saskaņotības rādītāji ir sekojoši: piesaiste tēvam skalas Kronbaha alfa 0,84, (savstarpēja uzticība 0,83; komunikācija 0,79; atsvešināšanās 0,78); un piesaiste mātei kronbaha alfa 0,81 (apakšskalām- savstarpēja uzticība 0,75; komunikācija 0,69; atsvešināšanās 0,71). Tas nozīmē, ka šīs aptaujas latviešu valodā versija ir ar labiem ticamības rādītājiem.

Vecāku alkohola lietošanas paradumu noteikšana

Pētījumā tika noskaidrots, kā jaunieši vērtē sava vecāku alkohola lietošanas paradumus. Jaunieši šo jautājumu aizpildīja, atbildot uz jautājumiem par māti un tēvu, vai arī audžumāti un audžutēvu. Kā instruments alkohola lietošanas paradumu noteikšanai tika izmantota Alkohola lietošanas problēmu identifikācijas aptauja (Alcohol Use Disorders Indification Test, AUDIT, Babor et al., 2001). Aptaujas latviešu valodas versijas adaptāciju veikusi I.Laizāne (2003). Jautājumiem ar kārtas numuriem no 1. līdz 8. atbilžu vērtības ir no 0 līdz 4, bet jautājumiem ar kārtas numuriem 9. un 10.tās ir attiecīgi 0, 2 un 4. Kopējā summa, kas pārsniedz 8, liecina par bīstamu tendenci alkohola lietošanā ģimenē, vērējums virs 12 sievietēm un virs 14 vīriešiem liecina par atkarību no alkohola.

Aptauja sastāv no desmit jautājumiem, piemēram - „Cik bieži jūsu ģimenē tiek lietoti alkoholu saturoši dzērieni?” – „Cik glāzes alkoholu saturošus dzērienu kāds jūsu ģimenē izdzer dienā?” – „Vai kāds jūsu ģimenē ir ticis ievainots (cietis fiziski) alkoholu saturošu dzērienu lietošanas dēļ?” u.c.

Šajā pētījumā aptauja uzrāda labus iekšējās saskaņotības līmeņus (Kronbaha alfa virs 0,84), kas norāda, ka šī aptauja ticami mēra, kā jaunietis uzrāda alkohola lietošanas biežumu ģimenē.

Internalizēto un eksternalizēto problēmu noteikšana

Internalizēto un eksternalizēto problēmu noteikšanai tika izmantota Jauniešu uzvedības pašnovērtējuma aptauja, (YSR 11/18 – Youth Self Report, Achenbach &.Rescorla, 2001).

Aptaujas latviešu valodas versijai iepriekš veikta adaptācija Latvijā (Sebre & Laizāne 2006). Metodes izvēles pamatā ir tas, ka tā ir plaši pielietota un atzīta pasaulē, tulkota 75 valodās.

Metode mēra eksternalizētu un internalizētu uzvedību, tā iekļauj 8 apakšskalas: trauksme/nomāktība, noslēgšanās/nomāktība, somatiskas raizes, uzmanības nenoturība, netipiska uztvere, attiecību problēmas, agresīva uzvedība, noteikumu pārkāpumi. Eksternalizēto problēmu līmeni nosaka saskaitot agresīva uzvedības un noteikumu pārkāpumu apakšskalu rezultātus. Savukārt internalizēto problēmu līmeni nosaka saskaitot trauksmes/nomāktības, noslēgšanās/nomāktības un somatisko raižu skalu rezultātus.

Eksternalizētas problēmas raksturo apgalvojumi, kā piemēram: „Es meloju un krāpjos”, „Es lamājos un runāju rupjības”, „Es eju projām no stundām neapmeklēju skolu”, „Es daudz strīdos”, „Es bieži kaujos”, „Es neklausu savus vecākus”.

Internalizētas problēmas raksturo apgalvojumi, kā piemēram: „Es daudz uztraucos”, „Es jūtos pārāk vainīgs”, „Es daudz raudu”, „Man trūkst spēka”, „Es maz par ko priecājos”, „Es jūtos pārgurusi bez īpaša iemesla”.

Aptaujā ir 112 apgalvojumi. Katru apgalvojumu jaunietis vērtē: 0- neatbilst, 1- daļēji atbilst, 2 – pilnībā atbilst. Augstāki uzvedības problēmu skalu rādītāji norāda uz uzvedības problēmām.

Veicot Jauniešu uzvedības pašnovērtējuma anketas sākotnējo adaptāciju Latvijā, tika aprēķinātas anketas latviešu valodas versijas Internalizētu uzvedības problēmu skalas, tās apakšskalu (trauksme/nomāktība, noslēgšanās/nomāktība, somatiskas raizes), un Eksternalizētu uzvedības problēmu skalas, tās apakšskalu (agresīva uzvedība un noteikumu neievērošana) iekšējās saskaņotības rādītāji, un tie tika salīdzināti ar anketas oriģinālās versijas iekšējās saskaņotības rādītājiem (skat. 1. tabulu).

1.tabula. Jauniešu uzvedības pašnovērtējuma aptaujas iekšējās saskaņotības (Kronbaha alfas) rādītāji latviešu valodas versijā un oriģinālversijā.

<i>Uzvedības skala</i>	<i>N=315 Latvijā α</i>	<i>N=1057 Oriģinālversijā ASV α</i>
Internalizētas problēmas	0,91	0,90
Trauksme/nomāktība	0,83	0,84
Noslēgšanās/nomāktība	0,77	0,71
Somatiskas raizes	0,78	0,80
Eksternalizētas problēmas	0,88	0,90
Noteikumus neievērošana	0,79	0,81
Agresīva uzvedība	0,81	0,86

Līdzīgi kā oriģinālās anketas versijā, arī latviešu valodas versijā Jauniešu uzvedības pašnovērtējuma anketas iekšējās saskaņotības rādītāji ir augsti, un tas liecina, ka Internalizētu uzvedības problēmu skalai, tās apakšskalām (trauksme/nomāktība, noslēgšanās/nomāktība, somatiskas raizes), un Eksternalizētu uzvedības problēmu skalai, tās apakšskalām (agresīva uzvedība un noteikumu neievērošana), ir augsti ticamības rādītāji, un šīs skalas var izmantot pētījumā.

6.3. Datu apstrādes un analīzes metodes

Datu apstrādē izmantota SPSS 17.versija. Datu analīzē izmantoti aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji: t-kritērijs, Spīrmena korelācija, lineārās regresijas analīze un Mann-Whitney kritērijs. Datu analīzē izmantotās neparametriskās statistikas metodes izvēle balstās uz to, ka uzvedības aptaujas un vecāku alkohola lietošanas aptaujas skalu rezultāti neveido normālu sadalījumu. Tajā pašā laikā regresijas analīzē tika izmantota lineārās regresijas metode datiem ar normālo sadalījumu, kas ir pieļaujami (Tabachnick, & Fidell, 2007). Praksē šādu pieeju pielieto arī citi pētnieki, analizējot ar T.Ahenbaha aptauju ievāktus datus (Muris, Merckelbach, & Walczak, 2002).

7.Rezultāti

7.1.Pamatpētījuma rezultāti

Uzsākot datu analīzi, vispirms tika aprēķināti aprakstošas statistikas rādītāji visiem pētījumā izmantotajiem mainīgajiem, rezultāti atspoguļoti 3.tabulā. Datu analīzē izmantotās neparametriskās statistikas metodes izvēle balstās uz to, ka pētījumā iegūtās jauniešu uzvedības pašnovērtējuma aptaujas un vecāku alkohola lietošanas aptaujas skalu skaitliskās vērtības neveido normālu sadalījumu. Tajā pašā laikā regresijas analīzē tika izmantota lineārās regresijas metode (datiem ar normālo sadalījumu), kas ir pieļaujami, pieņemot, ka datu izlase ir nejauša, un ka sakarība starp parametriem ir lineāra (Tabachnick, 2007). Praksē šādu pieeju pielieto arī citi pētnieki, analizējot ar jauniešu uzvedības pašnovērtējuma aptauju ievāktus datus (Muris, Merckelbach, & Walczak, 2002).

2.tabula. Līdzatkarības, internalizētu un eksternalizētu problēmu, piesaistes mātei un tēvam un alkohola lietošana paradumu aprakstošās statistikas rādītāji (N=315)

Mainīgie lielumi	N=315			
	Me	M	SD	α
Līdzatkarība	43,00	46,82	10,56	0,78
Internalizētas problēmas	12,00	13,85	9,57	0,91
Trauksme/nomāktība	5,00	6,16	4,48	0,83
Noslēgšanās/nomāktība	3,00	4,04	3,15	0,77
Somatiskas raizes	3,00	3,66	3,32	0,78
Eksternalizētas problēmas	13,00	14,18	8,43	0,88
Noteikumus neievērošana	6,00	6,5	4,44	0,79
Agresīva uzv.	7,00	7,70	4,78	0,81
Piesaiste mātei	92,00	89,94	18,82	0,81
Uzticēšanās	40,00	38,13	9,35	0,75
Komunikācija	29,00	29,27	8,29	0,69
Atsvešināšanās	13,00	13,47	5,08	0,71
Piesaiste tēvam	77,00	79,44	19,19	0,84
Uzticēšanās	35,00	32,87	11,25	0,83
Komunikācija	25,00	24,17	8,44	0,79
Atsvešināšanās	14,00	13,61	6,70	0,78
Alkohola lietošanas paradumi	8,00	11,98	14,84	0,84

Lai noskaidrotu 1.pētījuma jautājumu - kādas pastāv dzimumatšķirības jauniešu uzrādītajām internalizētām un eksternalizētām uzvedības problēmām, līdzatkarības pazīmēm, piesaistes attiecībām ar māti un tēvu, vecāku alkohola lietošanas paradumu rādītājiem, tika izmantots Manna-Vitneja U kritērijs (skat. 3.tabulu). Rezultāti rāda, ka pastāv statistiski

nozīmīgas atšķirības eksternalizētu problēmu rādītājos ($U=9491,5$, $p<0.05$) - zēni* uzrāda augstākus eksternalizētās uzvedības rādītājus nekā meitenes. Pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības arī alkohola lietošanas ģimenē rādītājos ($U=8990$, $p<0.01$), turklāt meitenes vairāk norāda uz vecāku alkohola lietošanu nekā zēni, arī līdzatkarības rādītājos pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības - augstākus tos uzrāda meitenes ($U=9982,0$, $p<0.01$).

3.tabula Pētījuma mainīgo aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji: salīdzinājums meiteņu un zēnu uzrādītiem rādītājiem.

	Meitenes n=190			Zēni n=115			U
	Me	M	SD	Me	M	SD	
Internalizētas problēmas	12,00	14,25	9,55	12,00	13,26	9,62	11110,0
Trauksme/ nomāktība	5,00	6,49	4,63	5,00	5,65	4,20	10679,5
Noslēgšanās /nomāktība	3,00	3,99	3,05	3,00	4,11	3,32	11837,5
Somatiskas raizes	3,00	3,77	3,11	3,00	3,50	3,62	10688,0
Eksternalizētas problēmas	12,00	12,88	7,43	15,00	16,14	9,47	9491,5*
Noteikumus neievērošana	5,00	5,53	3,95	7,00	7,94	4,75	8145,0***
Agresīva uzv.	7,00	7,36	4,29	7,00	8,21	5,42	11164,0
Piesaiste mātei	93,00	90,43	20,36	91,00	89,20	16,24	11043,0
Uzticēšanās	40,00	38,35	9,56	40,00	37,80	9,04	11185,5
Komunikācija	30,00	29,91	8,79	29,00	28,30	7,40	10463,0
Atsvešināšanās	14,00	13,84	4,94	12,00	12,90	5,25	10738,5
Piesaiste tēvam	76,50	78,22	19,43	79,00	81,30	18,73	10832,0
Uzticēšanās	34,00	32,58	11,22	36,00	33,31	11,34	11357,5
Komunikācija	24,00	23,43	8,39	25,00	25,30	8,43	10333,5
Atsvešināšanās	14,00	13,79	6,46	13,00	13,32	7,08	11278,0
Līdzatkarība	44,00	48,08	10,65	41,50	44,91	10,16	9982,0**
Alkohola lietošanas paradumi	9,00	12,29	11,05	4,00	11,50	19,27	8990,5**

* $p<0.05$; ** $p<0.01$; *** $p<0.001$

Lai noskaidrotu 2.pētījuma jautājumu – kādas ir savsatarpējas saistības starp jauniešu piesaistes attiecībām ar māti un tēvu, vecāku alkohola lietošanas paradumiem, līdzatkarības pazīmēm un internalizētas un eksternaizētas uzvedības problēmām, tika veikta Spīrmena korelāciju analīze ar visiem pētījuma mainīgajiem atsevišķi jauniešiem un jauniešiem.

* Pētījuma rezultāti tiek apskatīti atsevišķi pa dzimumiem, un jauniešiem tiek apzīmētas ar vārdu „meitenes”, bet jaunieši – ar vārdu „zēni”.

Iegūtie rezultāti meitenēm uzrāda, ka līdzatkarības pazīmju rādītāji nozīmīgi pozitīvi korelē ar jauniešu uzrādītajām internalizētām problēmām, $r = 0,63$, $p < 0,01$, eksternalizētām problēmām, $r = 0,39$, $p < 0,01$, alkohola lietošanu ģimenē, $r = 0,16$, $p < 0,01$, kā arī drošās piesaistes mātei un tēvam atsvešināšanās apakšskalas rādītājiem mātei, $r = 0,55$, $p < 0,01$, un tēvam, $r = 0,24$, $p < 0,01$. Savukārt nozīmīgas negatīvas korelācijas līdzatkarības rādītājiem ir vērojamas ar meiteņu drošās piesaistes mātei rādītājiem, $r = -0,45$, $p < 0,01$, un meiteņu drošās piesaistes tēvam rādītājiem, $r = -0,24$, $p < 0,01$ (skat. 4.,5. un 6. tabulu).

4.tabula. Korelācijas (Spīrmena) starp līdzatkarības pazīmēm, uzvedības problēmām, piesaisti mātei un tēvam un alkohola lietošanas ģimenē rādītājiem meitenēm, $N=190$

	L	PM	UM	KM	AM	PT	UT	KT
Līdzatkarība (L)	--							
Piesaiste mātei (PM)	-0,45**	--						
Uzticēšanās (UM)	-0,42**	0,93**	--					
Komunikācija (KM)	-0,31**	0,93**	0,79**	--				
Atsvešināšanās (AM)	0,55**	-0,72**	-0,59**	-0,52**	--			
Piesaiste tēvam (PT)	-0,24**	0,31**	0,25**	0,27**	-0,32**	--		
Uzticēšanās (UT)	-0,22**	0,35**	0,31**	0,28**	-0,33**	0,93**	--	
Komunikācija (KT)	-0,19**	0,32**	0,22**	0,33**	-0,25*	0,90**	0,79**	--
Atsvešināšanās (AT)	0,24**	-0,06	-0,04	0,01	0,18**	-0,35**	-0,15*	-0,10

Piezīme. L - līdzatkarība, PM – piesaiste mātei, UM – uzticēšanās mātei, KM – komunikācija ar māti, AM – atsvešināšanās no mātes, PT – piesaiste tēvam, UT – uzticēšanās tēvam, KT – komunikācija ar tēvu, AT – atsvešināšanās no tēva, IU – internalizētā uzvedība, T – trauksme, N – noslēgšanās, SR – somatiskās raizes, EU – eksternalizētā uzvedība, AU – agresīva uzvedība, NP – noteikumu pārkāpumi, ALG – alkohola lietošanas paradumi ģimenē.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Iegūtie rezultāti parāda, ka meiteņu drošās piesaistes attiecību ar māti rādītāji nozīmīgi pozitīvi korelē ar drošās piesaistes attiecībām ar tēvu, $r = 0,31$, $p < 0,01$, un nozīmīgi negatīvi korelē ar internalizētām uzvedības problēmām, $r = -0,48$, $p < 0,01$, un eksternalizētām uzvedības problēmām, $r = -0,36$, $p < 0,01$. Analīzes rezultāti parāda, ka meiteņu drošās piesaistes attiecību ar tēvu rādītāji nozīmīgas negatīvas korelācijas uzrāda ar internalizētām uzvedības problēmām, $r = -0,29$, $p < 0,01$, un eksternalizētām uzvedības problēmām, $r = -0,25$, $p < 0,01$ (skat. 4.,5. un 6. tabulu).

5.tabula. Korelācijas (Spīrmēna) starp līdzatkarības pazīmēm, uzvedības problēmām, piesaisti mātei un tēvam un alkohola lietošanas ģimenē rādītājiem meitenēm, N=190

	L	PM	UM	KM	AM	PT	UT	KT	AT
Internalizēta uzv.(IU)	0,63**	-0,48**	-0,43**	-0,35**	0,54**	-0,29**	-0,26**	-0,23**	0,24**
Trauksme (T)	0,60**	-0,43**	-0,40**	-0,30**	0,50**	-0,22**	-0,20**	-0,14	0,23**
Noslēgšanās (N)	0,62**	-0,51**	-0,44**	-0,42**	0,53**	-0,28**	-0,26**	-0,25**	0,23**
Somat. raizes (SR)	0,44**	-0,31**	-0,27**	-0,22**	0,36**	-0,24**	-0,23**	-0,19**	0,14
Eksternalizēta uzv. (EU)	0,39**	-0,36**	-0,35**	-0,25**	0,40**	-0,25**	-0,26**	-0,19*	0,10
Agresīva uzv. (AU)	0,37**	-0,32**	-0,31**	-0,22**	0,39**	-0,22**	-0,23**	-0,16*	0,09
Noteik. pārkāpumi (NP)	0,35**	-0,33**	-0,33**	-0,23**	0,33**	-0,22**	-0,22**	-0,18*	0,08
Alkohola lietošana ģim. (ALG)	0,16**	-0,12	-0,07	-0,09	0,22**	-0,12	-0,20**	-0,09	0,10

Piezīme. L - līdzatkarība, PM – piesaiste mātei, UM – uzticēšanās mātei, KM – komunikācija ar māti, AM – atsvešināšanās no mātes, PT – piesaiste tēvam, UT – uzticēšanās tēvam, KT – komunikācija ar tēvu, AT – atsvešināšanās no tēva, IU – internalizētā uzvedība, T – trauksme, N – noslēgšanās, SR – somatiskās raizes, EU – eksternalizētā uzvedība, AU – agresīva uzvedība, NP – noteikumu pārkāpumi, ALG – alkohola lietošanas paradumi ģimenē.

*p<0,05 ; **p<0,01

6.tabula. Korelācijas (Spīrmēna) starp līdzatkarības pazīmēm, uzvedības problēmām, piesaisti mātei un tēvam un alkohola lietošanas ģimenē rādītājiem meitenēm, N=190

	IU	T	N	SR	EU	AU	NP
Internalizēta uzv.(IU)	--						
Trauksme (T)	0,91**	--					
Noslēgšanās(N)	0,85**	0,70**	--				
Somat. Raizes (SR)	0,77**	0,55**	0,55**	--			
Eksternalizēta uzv. (EU)	0,46**	0,41**	0,45**	0,38**	--		
Agresīva uzv. (AU)	0,48**	0,42**	0,45**	0,38**	0,91**	--	
Noteik. pārkāpumi (NP)	0,37**	0,31**	0,36**	0,32**	0,87**	0,60**	--
Alkohola lietošana ģim. (ALG)	0,14	0,13	0,05	0,15*	0,09	0,04	0,15*

Piezīme. L - līdzatkarība, PM – piesaiste mātei, UM – uzticēšanās mātei, KM – komunikācija ar māti, AM – atsvešināšanās no mātes, PT – piesaiste tēvam, UT – uzticēšanās tēvam, KT – komunikācija ar tēvu, AT – atsvešināšanās no tēva, IU – internalizētā uzvedība, T – trauksme, N – noslēgšanās, SR – somatiskās raizes, EU – eksternalizētā uzvedība, AU – agresīva uzvedība, NP – noteikumu pārkāpumi, ALG – alkohola lietošanas paradumi ģimenē.

*p<0,05 ; **p<0,01

Iegūtie rezultāti zēniem uzrāda, ka līdzatkarības pazīmju rādītāji nozīmīgi pozitīvi korelē ar internalizētām problēmām, $r=0,58$, $p<0,01$, eksternalizētām problēmām, $r = 0,29$, $p<0,01$, alkohola lietošanu ģimenē, $r=0,20$, $p<0,05$, kā arī drošās piesaistes mātei un tēvam atsvešināšanās apakšskalas rādītājiem mātei, $r = 0,42$, $p<0,01$, un tēvam, $r = 0,39$, $p<0,01$. Savukārt nozīmīgas negatīvas korelācijas līdzatkarības pazīmju rādītājiem ir vērojamas ar zēnu drošās piesaistes mātei rādītājiem, $r = -0,25$, $p<0,01$, un zēnu drošās piesaistes tēvam rādītājiem, $r = -0,21$, $p<0,01$ (skat. 7., 8. un 9.tabulas). Līdz ar to ir redzams, ka visi šie mainīgie ir nozīmīgi saistīti ar līdzatkarību un visi ir iekļaujami turpmākajos regresiju analīzes modeļos.

7.tabula. Korelācijas (Spīrmena) starp līdzatkarības pazīmēm, uzvedības problēmām, piesaisti mātei un tēvam un alkohola lietošanas ģimenē rādītājiem) zēniem, $N=125$

	L	PM	U M	K M	AM	PT	UT	KT
Līdzatkarība (L)	--							
Piesaiste mātei (PM)	-0,25**	--						
Uzticēšanās (UM)	-0,19*	0,92**	--					
Komunikācija (KM)	-0,13	0,84**	0,69**	--				
Atsvešināšanās (AM)	0,42**	-0,49**	-0,34**	-0,17	--			
Piesaiste tēvam (T)	-0,21*	0,40**	0,40**	0,30**	-0,19*	--		
Uzticēšanās (UT)	-0,17	0,42**	0,45**	0,32**	-0,13	0,94**	--	
Komunikācija (KT)	-0,03	0,26**	0,25**	0,29**	0,03	0,84**	0,76**	--
Atsvešināšanās (AT)	0,39**	-0,22*	-0,19*	-0,04	0,44**	-0,22*	-0,05	0,14

Piezīme. L - līdzatkarība, PM – piesaiste mātei, UM – uzticēšanās mātei, KM – komunikācija ar māti, AM – atsvešināšanās no mātes, PT – piesaiste tēvam, UT – uzticēšanās tēvam, KT – komunikācija ar tēvu, AT – atsvešināšanās no tēva, IU – internalizētā uzvedība, T – trauksme, N – noslēgšanās, SR – somatiskās raizes, EU – eksternalizētā uzvedība, AU – agresīva uzvedība, NP – noteikumu pārkāpumi, ALG – alkohola lietošanas paradumi ģimenē.

* $p<0,05$; ** $p<0,01$

Iegūtie rezultāti parāda, ka zēnu drošās piesaistes attiecības ar māti rādītāji nozīmīgi pozitīvi korelē ar drošās piesaistes attiecībām ar tēvu, $r = 0,40$, $p<0,01$, un nozīmīgi negatīvi korelē ar internalizētām uzvedības problēmām, $r = -0,27$, $p<0,01$, eksternalizētām uzvedības problēmām $r = -0,18$, $p<0,05$, un vecāku alkohola lietošanas paradumiem $r = -0,22$, $p<0,05$ (skat. 7.,8. un 9.tabulas). Savukārt zēnu drošās piesaistes attiecības ar tēvu nozīmīgas negatīvas korelācijas uzrāda ar internalizētām uzvedības problēmām, $r = -0,28$, $p<0,01$, un eksternalizētām uzvedības problēmām, $r = -0,26$, $p<0,01$, un vecāku alkohola lietošanas paradumiem, $r = -0,32$, $p<0,01$.

8.tabula. Korelācijas (Spīrmena) starp līdzatkarības pazīmēm, uzvedības problēmām, piesaisti mātei un tēvam un alkohola lietošanas ģimenē rādītājiem) zēniem, N=125

	L	PM	UM	KM	AM	PT	UT	KT	AT
Internalizēta uzv.(IU)	0,58**	-0,28**	-0,27**	-0,12	0,35**	-0,28**	-0,24**	-0,12	0,34**
Trauksme (T)	0,51**	-0,23**	-0,21*	-0,082	0,32**	-0,23*	-0,18*	-0,08	0,28**
Noslēgšanās (N)	0,53**	-0,28**	-0,27**	-0,21*	0,22*	-0,25**	-0,19*	-0,14	0,32**
Somat. raizes (SR)	0,38**	-0,21*	-0,21*	-0,02	0,31**	-0,29**	-0,29**	-0,13	0,13*
Eksternalizēta uzv. (EU)	0,29**	-0,19*	-0,18*	-0,019	0,29**	-0,26**	-0,27**	-0,12	0,08
Agresīva uzv. (AU)	0,31**	-0,14	-0,13	0,02	0,29**	-0,26**	-0,25**	-0,11	0,13
Noteik.pārkāpumi (NP)	0,23*	-0,22*	-0,19*	-0,08	0,26**	-0,20*	-0,22*	-0,09	0,04
Alkohola lietošana ģim. (ALG)	0,20*	-0,26**	-0,22*	-0,22*	0,19*	-0,32**	-0,26**	-0,29**	0,08

Piezīme. L - līdzatkarība, PM – piesaiste mātei, UM – uzticēšanās mātei, KM – komunikācija ar māti, AM – atsvešināšanās no mātes, PT – piesaiste tēvam, UT – uzticēšanās tēvam, KT – komunikācija ar tēvu, AT – atsvešināšanās no tēva, IU – internalizētā uzvedība, T – trauksme, N – noslēgšanās, SR – somatiskās raizes, EU – eksternalizētā uzvedība, AU – agresīva uzvedība, NP – noteikumu pārkāpumi, ALG – alkohola lietošanas paradumi ģimenē.

*p<0,05; **p<0,01

9.tabula. Korelācijas (Spīrmena) starp līdzatkarības pazīmēm, uzvedības problēmām, piesaisti mātei un tēvam un alkohola lietošanas ģimenē rādītājiem) zēniem, N=125

	IU	T	N	SR	EU	AU	NP
Internalizēta uzv.(IU)	--						
Trauksme (T)	0,88**	--					
Noslēgšanās (N)	0,86**	0,72**	--				
Somat. raizes (SR)	0,73**	0,49**	0,43**	--			
Eksternalizēta uzv. (EU)	0,50**	0,40**	0,40**	0,46**	--		
Agresīva uzv. (AU)	0,51**	0,42**	0,41**	0,46**	0,90**	--	
Noteik.pārkāpumi (NP)	0,40**	0,30**	0,34**	0,37**	0,91**	0,66**	--
Alkohola lietošana ģim. (ALG)	0,12	0,12	0,22*	0,03	0,26**	0,15	0,31**

Piezīme. L - līdzatkarība, PM – piesaiste mātei, UM – uzticēšanās mātei, KM – komunikācija ar māti, AM – atsvešināšanās no mātes, PT – piesaiste tēvam, UT – uzticēšanās tēvam, KT – komunikācija ar tēvu, AT – atsvešināšanās no tēva, IU – internalizētā uzvedība, T – trauksme, N – noslēgšanās, SR – somatiskās raizes, EU – eksternalizētā uzvedība, AU – agresīva uzvedība, NP – noteikumu pārkāpumi, ALG – alkohola lietošanas paradumi ģimenē.

*p<0,05; **p<0,01

Lai atbildētu uz 3.pētījuma jautājumu un labāk izprastu, kādā mērā vecāku alkohola lietošanas paradumi, piesaistes attiecības ar māti un tēvu (uzticēšanās, komunikācija, atsvešināšanās) un internalizētas un eksternalizētas uzvedības problēmas, prognozē līdzatkarības pazīmes meitenēm un zēniem, tika veikta virkne regresiju analīžu.

Lai labāk izpētītu, kuri no pētījuma mainīgajiem - piesaistes attiecības ar māti un tēvu (uzticēšanās, komunikācija, atsvešināšanās), vecāku alkohola lietošanas paradumi, internalizētas un eksternalizētas uzvedības problēmas jauniešiem labāk prognozē līdzatkarības pazīmes pa dzimumiem, tika veikta regresijas analīze, izmantojot soļu metodi. Tā ļauj noteikt, kuri neatkarīgie mainīgie spēj labāk prognozēt atkarīgo mainīgo, izslēdzot citus neatkarīgos mainīgos. To izmanto gadījumos, kad nav precīza teorētiska pamatojuma tam, kuri neatkarīgie mainīgie spēj labāk prognozēt atkarīgo mainīgo (Tabachnick & Fidell, 2007).

Regresijas analīzes piedāvātajā modelī prognozējot līdzatkarību meitenēm un zēniem, ievadot divpadsmit neatkarīgos mainīgos: vecāku alkohola lietošanas paradumu, piesaistes attiecību ar māti un tēvu (uzticēšanās, komunikācija, atsvešināšanās) un internalizētas (trauksme, nomāktība) un eksternalizētas (agresīva uzvedība un noteikumu parkāpumi) uzvedības problēmu rādītājus, kā nozīmīgi pozitīvi prognozētāji uzrādās trīs neatkarīgie mainīgie: noslēgšanās, trauksme un atsvešināšanās no mātes. Šie trīs mainīgie spēj izskaidrot 49% no līdzatkarības pazīmju variācijas meitenēm (skat. 10.tabulu).

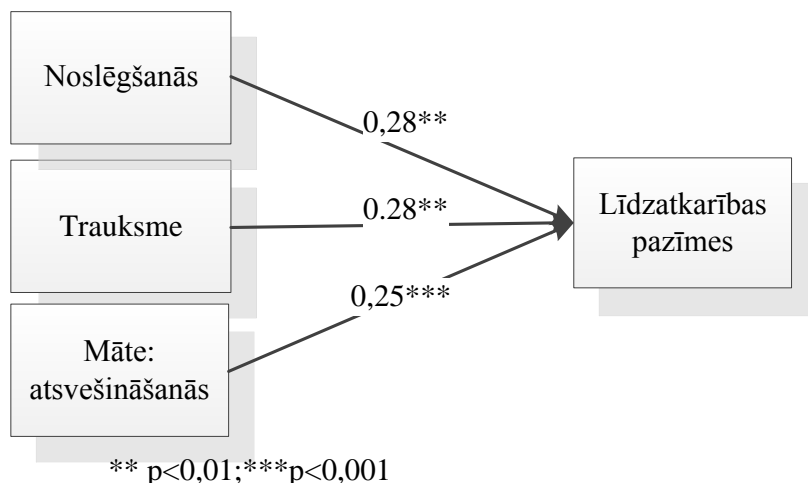
10.tabula. Regresijas (stepwise) analīzes rezultāti ar līdzatkarības pazīmju rādītājiem kā atkarīgo mainīgo, piesaistes mātei (M) un internalizēto uzvedības problēmu rādītājiem kā neatkarīgajiem mainīgajiem. Modelis meitenēm.

Mainīgie	Meitenes, N=190				
	B	SEB	β	F	R ²
1.Līdzatkarības pazīmes				119,66***	0,39
Noslēgšanās	2,19	0,20	0,62***		
2.Līdzatkarības pazīmes				78,11***	0,46
Noslēgšanās	1,66	0,22	0,47***		
Atsvešināšanās M	0,65	0,14	0,30***		
3.Līdzatkarības pazīmes				59,04***	0,49
Noslēgšanās	0,99	0,29	0,28**		
Atsvešināšanās M	0,55	0,13	0,25***		
Trauksme	0,65	0,19	0,28**		

*p<0.05;**p<0.01;***p<0.001

Iegūtais modelis meitenēm ļauj secināt, ka nedrošā piesaiste - atsvešināšanās no mātes, un internalizētas uzvedības problēmas - noslēgšanās un trauksme, prognozē līdzatkarības

pazīmes. Tātad var teikt, ka meitenēm ar izteiktāku atsvešināšanos no mātes, kā arī ar noslēgšanās un trauksmes simptomiem būs biežāk raksturīgas līdzatkarības pazīmes (1.attēls).

1.attēls. Modelis, prognozējot meiteņu līdzatkarības pazīmes, balstoties uz regresiju analīzi (stepwise) ar piesaisti vecākiem, uzvedības problēmām un vecāku alkohola lietošanas rādītājiem kā neatkarīgajiem mainīgajiem. Norādīti regresiju modeļa standartizēti β koeficienti.

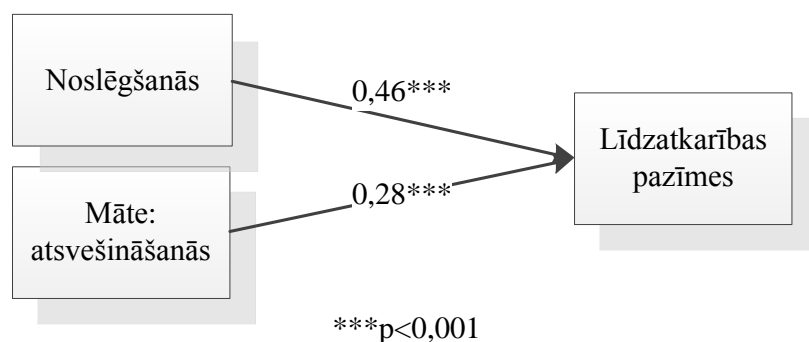
Savukārt zēniem kā nozīmīgi pozitīvi prognozētāji uzrādās divi neatkarīgie mainīgie: noslēgšanās un atsvešināšanās no mātes. Šie divi mainīgie spēj izskaidrot 33% no līdzatkarības problēmu variācijām jauniešiem/zēniem (skat. 11.tabulu).

11.tabula. Regresijas (stepwise) analīzes rezultāti ar līdzatkarības pazīmju rādītājiem kā atkarīgo mainīgo, un piesaistes mātei rādītājiem(M) un internalizēto uzvedības problēmu rādītājiem kā neatkarīgajiem mainīgajiem. Modelis zēniem.

Mainīgie	Zēni, N=125				
	B	SEB	β	F	R ²
1.Līdzatkarības pazīmes				41,70***	0,26
Noslēgšanās	1,51	0,23	0,51***		
2.Līdzatkarības pazīmes				29,78***	0,33
Noslēgšanās	1,38	0,23	0,46***		
Atsvešināšanās M	0,53	0,14	0,28***		

*p<0.05;**p<0.01;***p<0.001

Izveidotais modelis zēniem ļauj akcentēt, ka nedroša piesaiste mātei un īpaši atsvešināšanās no mātes kopā ar internalizētām uzvedības problēmām noslēgšanos prognozē līdzatkarības pazīmes zēniem (2.attēls). Tas ļauj domāt, ka zēniem ar izteiktāku atsvešināšanos no mātes un noslēgtības simptomiem būs biežāk raksturīgas līdzatkarības pazīmes.

2.attēls. Modelis, prognozējot zēnu līdzatkarības pazīmes, balstoties uz regresiju analīzi (stepwise) ar piesaisti vecākiem, uzvedības problēmām un vecāku alkohola lietošanas rādītājiem kā neatkarīgajiem mainīgajiem. Norādīti regresiju modeļa standartizēti β koeficienti.

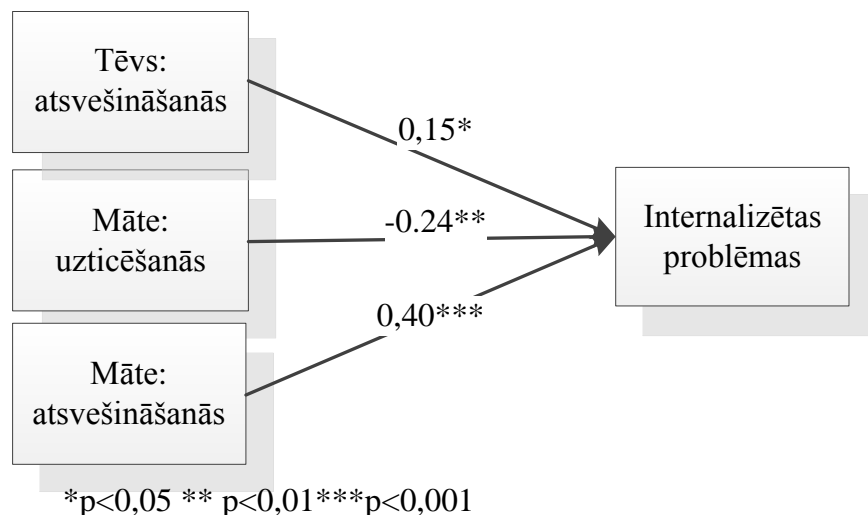
Atbildot uz 4. pētījuma jautājumu, kuri no sekojošiem mainīgajiem – jauniešu piesaistes attiecību aspekti (uzticēšanās, komunicēšana un atsvešināšanās) ar māti un tēvu, vecāku alkohola lietošanas paradumi, prognozē internalizētas eksternalizētās problēmas jauniešiem un jauniešiem, tika veikta regresijas analīze (skat.12.tabulu)..

12.tabula. Regresijas (stepwise) analīzes rezultāti ar meitenes internalizēto problēmu rādītājiem kā atkarīgo mainīgo un vecāku alkohola lietošanas paradumiem, piesaistes rādītājiem (uzticēšanās, komunicēšana, atsvešināšanās) attiecībās ar māti (M) un tēvu (T) kā neatkarīgiem mainīgajiem.

Mainīgie	Meitenes, n=190				R ²
	B	SEB	β	F	
1.Internalizētas problēmas				74,67***	0,28
Atsvešināšanās M	1,03	0,12	0,53***		
2.Internalizētas problēmas				44,81***	0,32
Atsvešināšanās M	0,81	0,13	0,42***		
Uzticēšanās M	-0,23	0,07	-0,23**		
3.Internalizētas problēmas				32,81***	0,35
Atsvešināšanās M	0,77	0,13	0,40***		
Uzticēšanās M	-0,24	0,07	-0,24**		
Atsvešināšanās T	0,22	0,09	0,15*		

*p<0.05;**p<0.01;***p<0.001

Iegūtais modelis meitenēm ļauj secināt, ka nedrošā piesaiste un atsvešināšanās no abiem vecākiem, kā arī neuzticēšanās mātei prognozē internalizētas uzvedības problēmas meitenēm. (3.attēls).

3.attēls. Modelis prognozējot meiteņu internalizētās problēmas, balstoties uz regresijas analīzi (stepwise) ar piesaisti mātei un tēvam un vecāku alkohola lietošanas paradumiem kā neatkarīgajiem mainīgajiem. Norādīti standartizēti regresiju modeļa β koeficienti.

Lai labāk izpētītu, kuri no pētījuma mainīgajiem - piesaistes attiecībām ar māti un tēvu (uzticēšanās, komunikēšana, atsvešināšanās) un vecāku alkohola lietošanas paradumiem - prognozē internalizētas un eksternalizētas uzvedības problēmas jauniešiem pa dzimumiem, tika veikta regresijas analīze izmantojot soļu (stepwise) metodi. Tā ļauj noteikt, kuri neatkarīgie mainīgie spēj labāk prognozēt atkarīgo mainīgo, izslēdzot citus neatkarīgos mainīgos. To izmanto gadījumos, kad nav precīza teorētiska pamatojuma tam, kuri neatkarīgie mainīgie spēj labāk prognozēt atkarīgo mainīgo (Tabachnick & Fidell, 2007).

Regresijas analīzes piedāvātajā modelī meitenēm prognozējot internalizēto uzvedību, ievadot septiņus neatkarīgos mainīgos (uzticēšanos mātei, uzticēšanos tēvam, komunikācija ar māti, komunikācija ar tēvu, atsvešināšanās no mātes, atsvešināšanās no tēva un vecāku alkohola lietošanas biežums), kā nozīmīgi pozitīvi prognozētāji uzrādās trīs neatkarīgie mainīgie: atsvešināšanās no tēva, atsvešināšanās no mātes un ar negatīvu saistību uzticēšanās mātei. Šie trīs mainīgie spēj izskaidrot 35% no internalizētu uzvedības problēmu variācijām meitenēm.

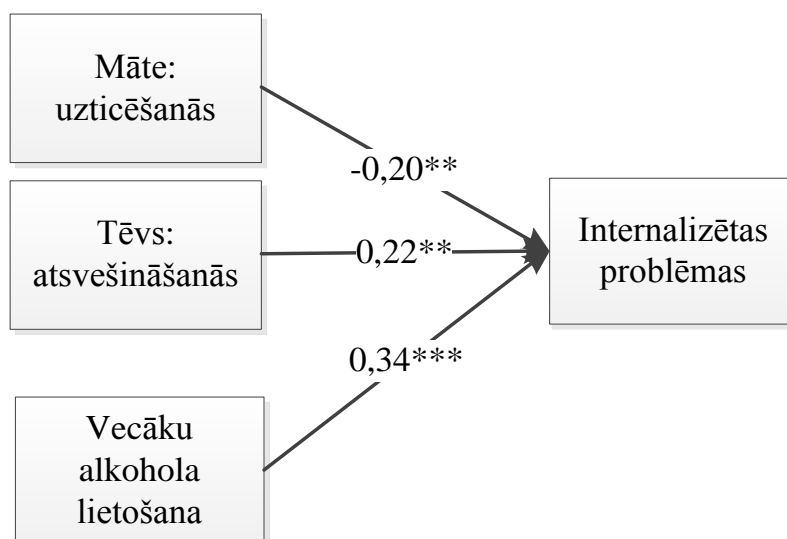
Regresijas analīzes modelī zēniem prognozējot internalizēto uzvedību kā atkarīgo mainīgo, no sākotnēji ievadītiem septiņiem neatkarīgajiem mainīgajiem kā nozīmīgi pozitīvi prognozētāji uzrādās vecāku alkohola lietošana, atsvešināšanās no tēva un neuzticēšanās mātei. Šie trīs neatkarīgie mainīgie spēj izskaidrot 25% no internalizētu uzvedības problēmu variācijām zēniem (skat. 13.tabulu).

13.tabula. Regresijas (stepwise) analīzes rezultāti ar zēnu internalizēto problēmu rādītājiem kā atkarīgo mainīgo un vecāku alkohola lietošanas paradumiem, piesaistes rādītājiem (uzticēšanās, komunicēšana, atsvešināšanās) attiecībās ar māti (M) un tēvu (T) kā neatkarīgiem mainīgajiem.

Mainīgie	Zēni, n=125			F	R ²
	B	SEB	β		
1.Internalizētas problēmas				21,05***	0,15
Vecāku alkohola lietošana	0,19	0,04	0,38***		
2.Internalizētas problēmas				15,59***	0,20
Atsvešināšanās T	0,32	0,11	0,24**		
Vecāku alkohola lietošana	0,19	0,04	0,39***		
3.Internalizētas problēmas				13,30***	0,25
Uzticēšanās M	-0,23	0,09	-0,22**		
Atsvešināšanās T	0,30	0,11	0,22**		
Vecāku alkohola lietošana	0,17	0,04	0,34***		

*p<0.05;**p<0.01;***p<0.001

Attēlā parādītais modelis zēniem ļauj secināt, ka nedrošā piesaiste un tieši neuzticēšanās mātei, atsvešināšanās no tēva, kā arī vecāku alkohola lietošanas paradumi prognozē internalizētas uzvedības problēmas zēniem (4.attēls).

p<0,01;*p<0,001

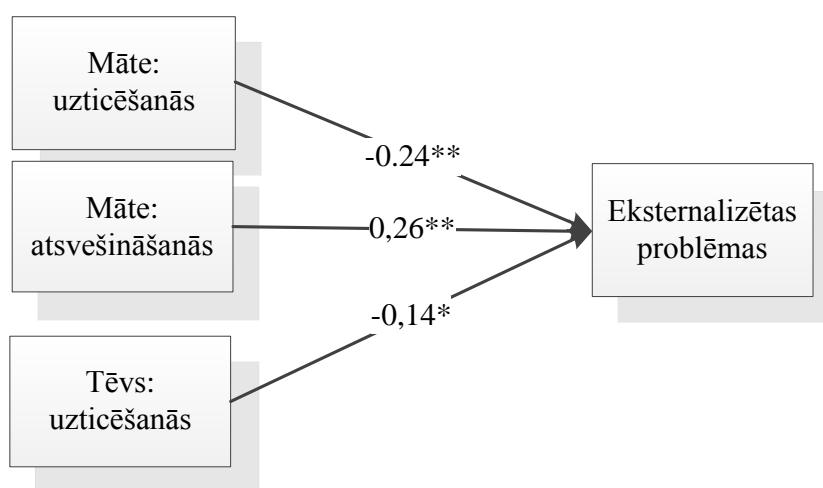
4.attēls. Modelis prognozējot zēnu internalizētās problēmas, balstoties uz regresijas analīzi (stepwise) ar piesaisti mātei un tēvam un vecāku alkohola lietošanas paradumiem kā neatkarīgajiem mainīgajiem. Norādīti standartizēti regresiju modeļa β koeficienti.

Regresijas analīzes piedāvātajā modelī meitenēm prognozējot eksternalizēto uzvedību, ievadot septiņus neatkarīgos mainīgos (uzticēšanos mātei, uzticēšanos tēvam, komunikācija ar māti, komunikācija ar tēvu, atsvešināšanās no mātes, atsvešināšanās no tēva un vecāku alkohola lietošanas biežums), kā nozīmīgi pozitīvi prognozētāji uzrādās trīs neatkarīgie mainīgie: atsvešināšanās no mātes, un ar negatīvu saistību uzticēšanās mātei un uzticēšanās tēvam. Šie trīs mainīgie spēj izskaidrot 24% no eksternalizētu uzvedības problēmu variācijām meitenēm (skat.14. tabulu un 5.attēlu).

14.tabula. Regresijas (stepwise) analīzes rezultāti ar meitenes eksternalizēto problēmu rādītājiem kā atkarīgo mainīgo un vecāku alkohola lietošanas paradumiem, piesaistes rādītājiem (uzticēšanās, komunicēšana, atsvešināšanās) attiecībās ar māti (M) un tēvu (T) kā neatkarīgiem mainīgajiem.

Mainīgie	Meitenes, n=190			F	R ²
	B	SEB	β		
1. Eksternalizētas problēmas				39,44***	0,17
Atsvešināšanās M	0,63	0,10	0,42***		
2. Eksternalizētas problēmas				27,37***	0,23
Atsvešināšanās M	0,43	0,11	0,29***		
Uzticēšanās M	-0,21	0,06	-0,26**		
3. Eksternalizētas problēmas				19,99***	0,24
Atsvešināšanās M	0,39	0,11	0,26**		
Uzticēšanās M	-0,19	0,06	-0,24**		
Uzticēšanās T	-0,09	0,05	-0,14*		

*p<0.05; **p<0.01; ***p<0.001

*p<0,05 ** p<0,01 ***p<0,001

5.attēls. Modelis prognozējot meiteņu eksternalizētās problēmas, balstoties uz regresijas analīzi (stepwise) ar piesaisti mātei un tēvam un vecāku alkohola lietošanas paradumiem kā neatkarīgajiem mainīgajiem. Norādīti standartizēti regresiju modeļa β koeficienti.

Izveidotais modelis meitenēm ļauj secināt, ka nedrošā piesaiste, neuzticēšanās mātei un tēvam, kā arī atsvešināšanās no mātes prognozē eksternalizētas uzvedības problēmas meitenēm. Tas ļauj domāt, ka meitenēm ar šādu nedrošo piesaisti vecākiem būs vērojama agresīva un normas pārkāpjoša uzvedība (5.attēls).

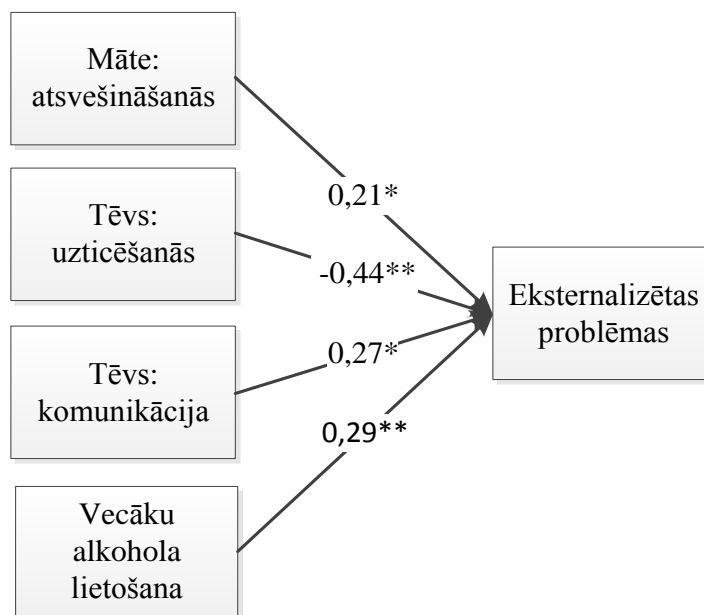
Regresijas analīzes modelī zēniem prognozējot eksternalizēto uzvedību kā atkarīgo mainīgo, no sākotnēji ievadītiem septiņiem neatkarīgajiem mainīgajiem kā nozīmīgi pozitīvi prognozētāji uzrādās vecāku alkohola lietošana, atsvešināšanās no mātes, komunikācija ar tēvu, un ar negatīvu saistību uzticēšanās mātei. Šie četri neatkarīgie mainīgie spēj izskaidrot 26% no eksternalizētu uzvedības problēmu variācijām zēniem (skat. 15.tabulu).

16.tabula. Regresijas (stepwise) analīzes rezultāti ar zēnu eksternalizēto problēmu rādītājiem kā atkarīgo mainīgo un vecāku alkohola lietošanas paradumiem, piesaistes rādītājiem (uzticēšanās, komunikācija, atsvešināšanās) attiecībā ar māti (M) un tēvu (T) kā neatkarīgiem mainīgajiem.

Mainīgie	Zēni, n=125				
	B	SEB	B	F	R ²
1. Eksternalizētas problēmas				19,25***	0,14
Vecāku alkohola lietošana	0,18	0,04	0,38***		
2. Eksternalizētas problēmas				13,75***	0,18
Atsvešināšanās M	0,40	0,15	0,22**		
Vecāku alkohola lietošana	0,18	0,04	0,35***		
3. Eksternalizētas problēmas				12,08***	0,23
Atsvešināšanās M	0,41	0,15	0,23**		
Uzticēšanās T	-0,19	0,07	-0,22**		
Vecāku alkohola lietošana	0,14	0,04	0,28**		
4. Eksternalizētas problēmas				10,39***	0,26
Atsvešināšanās M	0,38	0,14	0,21*		
Uzticēšanās T	-0,36	0,11	-0,44**		
Vecāku alkohola lietošana	0,14	0,04	0,29**		
Komunikācija T	0,30	0,15	0,27*		

*p<0.05;**p<0.01;***p<0.001

Izveidotais modelis ļauj secināt, ka nedrošā piesaiste ar atsvešināšanos no mātes, neuzticēšanos tēvam, neveiksmīga komunikācija ar tēvu un vecāku alkohola lietošanas paradumi prognozē eksternalizētas uzvedības problēmas zēniem. Tātad var teikt, ka zēniem ar nedrošo piesaisti un ar izteiktākiem vecāku alkohola lietošanas paradumiem būs grūtības atturēties no agresīvas un normas pārkāpjošas uzvedības (6.attēls).

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

6.attēls. Modelis prognozējot zēnu eksternalizētās problēmas, balstoties uz regresijas analīzi (stepwise) ar piesaisti mātei un tēvam un vecāku alkohola lietošanas paradumiem kā neatkarīgajiem mainīgajiem. Norādīti standartizēti regresiju modeļa β koeficienti.

Lai atbildētu uz pētījuma jautājumu, kādas savstarpējas saistības pastāv starp mainīgajiem: alkohola lietošanas paradumiem jauniešu vecākiem (mātei, tēvam un to summai), un pašu jauniešu uzrādīto alkohola lietošanu bez vecāku atļaujas, tika veiktas divas Spīrmena korelācijas analīzes atsevišķi meitenēm un zēniem.

Pirmā Spīrmena korelāciju analīze tika veikta ar visiem iepriekš minētajiem pētījuma mainīgajiem meitenēm. Tika konstatēts, ka mātes alkohola lietošanas ieradumi nozīmīgi pozitīvi korelē ar alkohola lietošanas paradumiem tēvam $r = 0,27$, $p < 0,01$, un alkohola lietošanas paradumu summu $r = 0,60$, $p < 0,01$. Nozīmīgas korelācijas neuzrādās meiteņu alkohola lietošanai bez vecāku atļaujas ar alkohola lietošanas ieradumiem jauniešu vecākiem (skat.16.tabulu).

16.tabula. Korelācijas (Spīrmena) meiteņu vecāku alkohola lietošanas paradumiem ar meiteņu alkohola lietošanu bez vecāku atļaujas ($n = 190$).

<i>Mainīgie</i>		1.	2.	3.
1.	Alkohola lietošanas paradumi mātei	--		
2.	Alkohola lietošanas paradumi tēvam	0,27**	--	
3.	Alkohola lietošanas paradumi summa	0,60**	0,75**	--
4.	Meiteņu alkohola lietošana bez vecāku atļaujas	0,07	0,03	0,06

** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

Otrā Spīrmena korelāciju analīze tika veikta ar visiem iepriekš minētajiem pētījuma mainīgajiem zēniem, un noskaidrots, ka mātes alkohola lietošanas paradumi nozīmīgi pozitīvi

korelē ar alkohola lietošanas paradumiem tēvam $r = 0,58$, $p < 0,01$, un alkohola lietošanas paradumu summu $r = 0,73$, $p < 0,01$. Atšķirībā no meitenēm, nozīmīgas korelācijas uzrādās zēnu alkohola lietošana bez vecāku atļaujas ar zēnu tēvu alkohola lietošanas paradumiem $r = 0,19$, $p < 0,05$, un abu vecāku alkohola lietošanas paradumu summu $r = 0,18$, $p < 0,05$ (skat.17.tabulu).

17.tabula. Korelācijas (Spīrmena) zēnu vecāku alkohola lietošanas paradumiem ar zēnu alkohola lietošanu bez vecāku atļaujas (n= 125)

<i>Mainīgie</i>		1.	2.	3.
1.	Alkohola lietošanas paradumi mātei	--		
2.	Alkohola lietošanas paradumi tēvam	0,58**	--	
3.	Alkohola lietošanas paradumi summa	0,73**	0,91**	--
4.	Zēnu alkohola lietošana bez vecāku atļaujas	0,14	0,19*	0,18*

** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

Līdzatkarība kā mediators starp piesaistes attiecībām un uzvedības problēmām.

Tika pārbaudīta līdzatkarības rādītāju kā mediatora loma saistība ar piesaistes attiecībām ar vecākiem (kā prognozētāju) un problēmuzvedības līmeni (kritēriju), izmantojot Barona un Kenija (Baron & Kenny, 1986) ieteikto procedūru: vispirms tika aprēķināti atsevišķi regresijas vienādojumi starp neatkarīgo mainīgo un atkarīgo mainīgo, pēc tam tika aprēķināts regresijas vienādojums, kurā atkarīgā mainīgā prognozēšanai kā neatkarīgo mainīgo iekļauj arī iespējamo mediatoru. Lai apstiprinātos mediators efekts, sakarības ciešumam otrajā modelī starp atkarīgo un neatkarīgo mainīgo jābūt vājākam, nekā pirmajā regresijas vienādojumā (pirmajā modelī).

Lai labāk izprastu jaunieša uzvedības problēmu saistības ar vecāku piesaistes attiecībām un līdzatkarības rādītājiem jauniešiem, kas mediē jeb pastarpina šo saistību, tika pārbaudīts līdzatkarības mediators efekts piesaistes attiecībām ar vecākiem atsevišķi ar māti un tēvu un internalizētām un eksternalizētām uzvedības problēmām. Tika kontrolēti dati pēc dzimuma, jo šis mainīgs ir riska faktors, lai attīstītos problēmuzvedība (Hill, 1987).

Lai būtu mediators efekts, saistībai starp prognozēto un kritēriju mainīgo lielumu (Solis 1), kā arī starp prognozēto un mediatoru (Solis 2), jābūt būtiskai. Regresijas analizē, izmantojot gan prognozētāju un mediatoru, lai prognozētu kritēriju mainīgo, mediatoram ir jābūt būtiskam prognozētājam (Solis 3).

Prognozētājam vairs nevajadzētu korelēt būtiski (pilnīga mediācija), vai jākorelē ievērojami zemāka kopā ar kritēriju, salīdzinot ar Soli 1 (daļēja mediācija). Lai noteiktu, vai saistība pēdējā solī patiešām ievērojami vājāka, tika veikts Sobel-t tests, kura makroprogrammatūras versiju SPSS videi izstrādājuši Prīčers un Haijess (Preacher & Hayes, 2004).

Sākumā tika parbaudīts vai līdzatkarības rādītājiem meitenēm ir mediatora efekts uz piesaistes mātei rādītājiem un internalizēto uzvedības problēmu rādītājiem. Tika veikta virkne regresiju analīžu.

1. Vispirms tika veikta regresiju analīze ar piesaistes mātei rādītājiem kā neatkarīgo mainīgo un līdzatkarības pazīmēm kā atkarīgo mainīgo,
2. Tad tika veikta regresiju analīze ar piesaistes mātei rādītājiem kā neatkarīgo mainīgo un internalizētām uzvedības problēmām meitenēm kā atkarīgo mainīgo.
3. Visbeidzot, veikta regresiju analīze, kur internalizētas uzvedības problēmas meitenēm (kā atkarīgo mainīgo) prognozē neatkarīgie mainīgie: piesaistes mātei rādītāji un līdzatkarības pazīmju rādītāji.

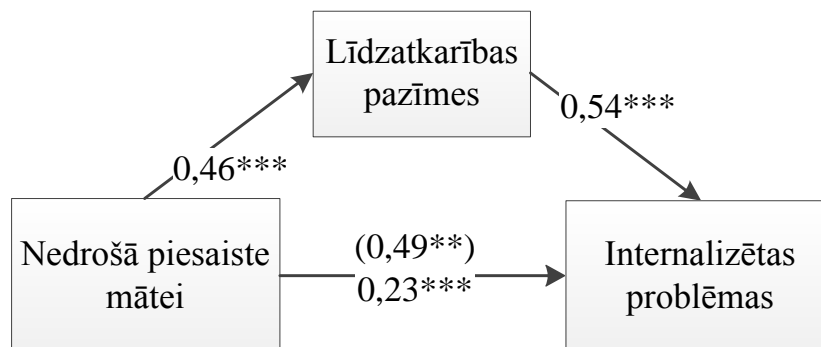
Lai apstiprinātu mediatora efektu, piesaistes mātei rādītāju saistībai ar meiteņu internalizēto problēmu rādītājiem trešajā regresijas modelī ir jābūt vājākam kā otrajā regresijas modelī (skat. 18.tabulu).

18.tabula. Regresiju analīžu rezultāti, prognozējot līdzatkarības pazīmes kā mediatoru starp piesaisti mātei un internalizētām uzvedības problēmām meitenēm (n=190)

<i>Mediējošie mainīgie</i>		<i>B</i>	<i>SD(B)</i>	<i>β</i>	<i>F</i>	<i>R²</i>
1.	Līdzatkarības pazīmes (AM)				51,52***	0,22
	Nedrošā piesaiste mātei (NM)	0,24	0,03	0,46***		
2.	Internalizētas problēmas (AM)				57,88***	0,23
	Nedrošā piesaiste mātei (NM)	0,23	0,03	0,49***		
3.	Internalizētas problēmas (AM)				81,59***	0,47
	Nedrošā piesaiste mātei (NM)	0,11	0,03	0,23***		
	Līdzatkarības pazīmes (NM)	0,48	0,05	0,54***		

Piezīme. AM – atkarīgais mainīgais, NM – neatkarīgais mainīgais
***p<0,001

Regresiju analīžu rezultāti parāda, ka piesaiste mātei saistība ar meiteņu internalizēto uzvedības problēmu rādītājiem kļūst vājāka, kad regresijā tiek iekļauti līdzatkarības pazīmju rādītāji, bet tā joprojām ir statistiski nozīmīga: otrajā regresijā $\beta = 0,49$, $p < 0,001$ un trešajā regresijā $\beta = 0,23$, $p < 0,001$. Pārbaudot mediatora efektu ar Sobel testu, tika konstatētas daļējs mediatora efekts līdzatkarības pazīmju rādītājiem starp piesaistes mātei rādītājiem un meiteņu internalizēto uzvedības problēmu rādītājiem, $z = -0,52$, $p < 0,001$. Rezultāti atspoguļoti 7.attēlā.

** p<0,01 ***p<0,001

7.attēls. Mediatora efekts līdzatkarības pazīmēm starp piesaisti mātei un meiteņu internalizētām uzvedības problēmām (n=190).

Nākamajās regresiju analīzēs tika parbaudīts, vai līdzatkarības pazīmju rādītājiem meitenēm ir mediators efekts uz piesaistes mātei rādītājiem un eksternalizēto uzvedības problēmu rādītājiem. Tika veikta virkne regresiju analīžu.

1. Vispirms tika veikta regresiju analīze ar piesaistes mātei rādītājiem kā neatkarīgo mainīgo un līdzatkarības pazīmju rādītājiem kā atkarīgo mainīgo,
2. Tad tika veikta regresiju analīze ar piesaistes mātei rādītājiem kā neatkarīgo mainīgo un eksternalizēto uzvedības problēmu rādītājiem meitenēm kā atkarīgo mainīgo.
3. Visbeidzot, veikta regresiju analīze, kur eksternalizēto uzvedības problēmu rādītājus meitenēm (kā atkarīgo mainīgo) prognozē neatkarīgie mainīgie: piesaistes mātei rādītāji un līdzatkarības pazīmju rādītāji.

Lai apstiprinātu mediators efektu, piesaistes mātei rādītāju saistībai ar meiteņu eksternalizēto problēmu rādītājiem trešajā regresijas modelī ir jābūt vājākam kā otrajā regresijas modelī.

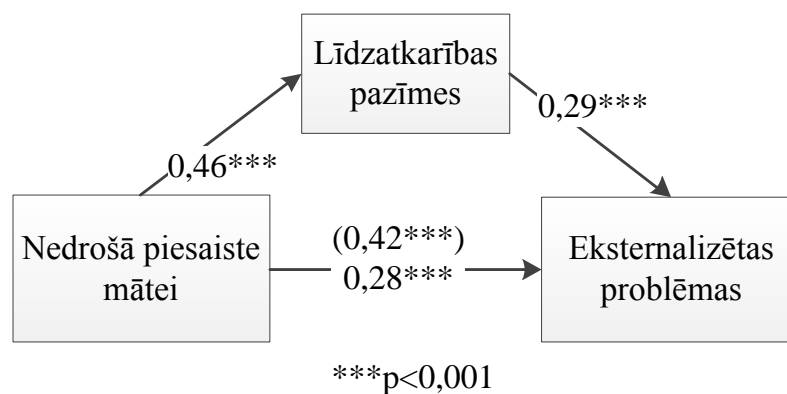
Regresiju analīžu rezultāti parāda, ka piesaistes mātei rādītāju saistība ar meiteņu eksternalizēto uzvedības problēmu rādītājiem kļūst vājāka, kad regresijā tiek iekļauti līdzatkarības pazīmju rādītāji, bet tā joprojām ir statistiski nozīmīga: otrajā regresijā $\beta = 0,42$, $p < 0,001$, un trešajā regresijā $\beta = 0,28$, $p < 0,001$. Pārbaudot mediators efektu ar Sobel testu, tika konstatēts daļējs mediators efekts līdzatkarības pazīmju rādītājiem starp piesaistes mātei rādītājiem un meiteņu eksternalizēto uzvedības problēmu rādītājiem, $z = -3,51$, $p < 0,001$ (skat. 19.tabulu un 8.attēlu).

19.tabula. Regresiju analīžu rezultāti, prognozējot līdzatkarības pazīmes kā mediatoru starp piesaisti mātei un eksternalizētām uzvedības problēmām meitenēm (n=190)

<i>Mediējošie mainīgie</i>		<i>B</i>	<i>SD(B)</i>	<i>β</i>	<i>F</i>	<i>R²</i>
1.	Līdzatkarības pazīmes (AM)				51,52***	0,22
	Nedrošā piesaiste mātei (NM)	0,24	0,03	0,46***		
2.	Eksternalizētas problēmas (AM)				39,70***	0,17
	Nedrošā piesaiste mātei (NM)	0,15	0,02	0,42***		
3.	Eksternalizētas problēmas (AM)				29,71***	0,24
	Nedrošā piesaiste mātei (NM)	0,10	0,03	0,28***		
	Līdzatkarības pazīmes (NM)	0,20	0,05	0,29***		

Piezīme. AM – atkarīgais mainīgais, NM – neatkarīgais mainīgais

***p<0,001

8.attēls. Mediatora efekts līdzatkarības pazīmēm starp piesaisti mātei un meiteņu eksternalizētām uzvedības problēmām (n=190).

Turpmākajās regresiju analīzēs tika parbaudīts, vai līdzatkarības pazīmēm meitenēm ir mediatora efekts starp piesaistes tēvam rādītājiem un eksternalizēto uzvedības problēmu rādītājiem. Tika veikta sekojošas regresiju analīzes.

1. Vispirms tika veikta regresiju analīze ar piesaistes tēvam rādītājiem kā neatkarīgo mainīgo un līdzatkarības pazīmju rādītājiem kā atkarīgo mainīgo.
2. Tad tika veikta regresiju analīze ar piesaistes tēvam rādītājiem kā neatkarīgo mainīgo un eksternalizēto uzvedības problēmu rādītājiem meitenēm kā atkarīgo mainīgo.
3. Visbeidzot, veikta regresiju analīze, kur eksternalizēto uzvedības problēmu rādītājus meitenēm (kā atkarīgo mainīgo) prognozē neatkarīgie mainīgie: piesaistes tēvam rādītāji un līdzatkarības pazīmju rādītāji.

Lai apstiprinātu mediatora efektu, piesaistes tēvam rādītāju saistībai ar meiteņu eksternalizēto uzvedības problēmu rādītājiem trešajā regresijas modelī ir jābūt vājākam kā otrajā regresijas modelī. (skat. 20.tabulu)

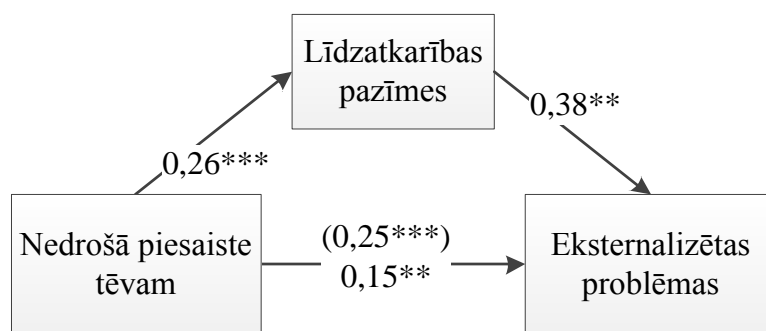
20.tabula. Regresiju analīžu rezultāti, prognozējot līdzatkarības pazīmes kā mediatoru starp piesaisti tēvam un eksternalizētām uzvedības problēmām meitenēm (n=190)

<i>Mediējošie mainīgie</i>		<i>B</i>	<i>SD(B)</i>	<i>β</i>	<i>F</i>	<i>R²</i>
1.	Līdzatkarības pazīmes (AM)				13,86***	0,07
	Nedrošā piesaiste tēvam (NM)	0,14	0,04	0,26***		
2.	Eksternalizētas problēmas (AM)				12,20**	0,06
	Nedrošā piesaiste tēvam (NM)	0,09	0,03	0,25**		
3.	Eksternalizētas problēmas (AM)				23,15***	0,20
	Nedrošā piesaiste tēvam (NM)	0,06	0,03	0,15*		
	Līdzatkarības pazīmes (NM)	0,27	0,05	0,38***		

Piezīme. AM – atkarīgais mainīgais, NM – neatkarīgais mainīgais

*p<0,05; **p<0,01; ***p<0,001

Regresiju analīžu rezultāti parāda, ka piesaiste tēvam saistība ar meiteņu eksternalizētām uzvedības problēmām kļūst vājāka, kad regresijā tiek iekļautas līdzatkarības pazīmes, bet tā joprojām ir statistiski nozīmīga: otrajā regresijā $\beta = 0,25$, $p < 0,01$ un trešajā regresijā $\beta = 0,15$, $p < 0,05$. Pārbaudot mediatora efektu ar Sobel testu, tika konstatēts daļējs mediatora efekts līdzatkarības pazīmju rādītājiem starp piesaistes tēvam rādītājiem un meiteņu eksternalizētām uzvedības problēmām, $z = -3,08$, $p < 0,01$. Rezultāti atspoguļoti 9.attēlā.

** p<0,01; ***p<0,001

9.attēls. Mediatora efekts līdzatkarības pazīmēm starp piesaisti tēvam un meiteņu eksternalizētām uzvedības problēmām(n=190).

Turpmākajās regresiju analīzēs tika parbaudīts, vai līdzatkarības pazīmēm meitenēm ir mediatora efekts starp piesaisti tēvam un internalizēto uzvedības problēmu rādītājiem. Tika veikta sekojošas regresiju analīzes.

1. Vispirms tika veikta regresiju analīze ar piesaistes tēvam rādītājiem kā neatkarīgo mainīgo un līdzatkarības pazīmju rādītājiem kā atkarīgo mainīgo.
2. Tad tika veikta regresiju analīze ar piesaistes tēvam rādītājiem kā neatkarīgo mainīgo un internalizēto uzvedības problēmu rādītājiem meitenēm kā atkarīgo mainīgo.
3. Visbeidzot, veikta regresiju analīze, kur internalizēto uzvedības problēmu rādītājus meitenēm (kā atkarīgo mainīgo) prognozē neatkarīgie mainīgie: piesaistes tēvam rādītāji un līdzatkarības pazīmju rādītāji.

Lai apstiprinātu mediatora efektu, piesaistes attiecības mātei rādītāju saistībai ar meiteņu internalizēto problēmu rādītājiem trešajā regresijas modelī ir jābūt vājākam kā otrajā regresijas modelī (skat. 21.tabulu).

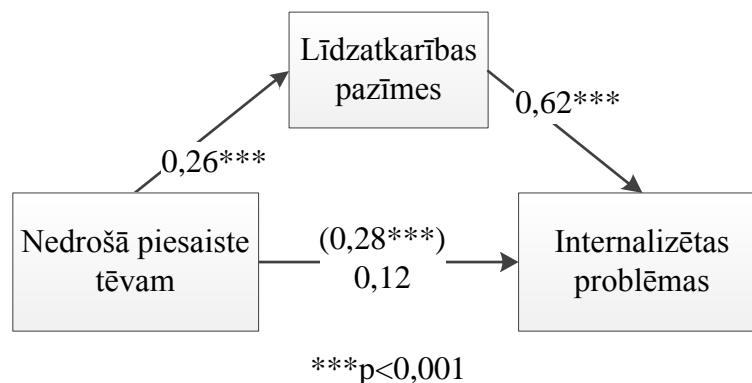
21.tabula. Regresiju analīžu rezultāti, prognozējot līdzatkarības pazīmes kā mediatoru starp piesaisti tēvam un internalizētām uzvedības problēmām meitenēm (n=190)

	<i>Mediējošie mainīgie</i>	<i>B</i>	<i>SD(B)</i>	β	<i>F</i>	<i>R</i> ²
1.	Līdzatkarības pazīmes (AM)				13,86***	0,07
	Nedrošā piesaiste tēvam (NM)	0,14	0,04	0,26***		
2.	Internalizētas problēmas (AM)				15,67***	0,08
	Nedrošā piesaiste tēvam (NM)	0,14	0,04	0,28***		
3.	Internalizētas problēmas (AM)				72,10***	0,44
	Nedrošā piesaiste tēvam (NM)	0,06	0,03	0,12		
	Līdzatkarības pazīmes (NM)	0,55	0,05	0,62***		

Piezīme. AM – atkarīgais mainīgais, NM – neatkarīgais mainīgais

***p<0,001

Regresiju analīžu rezultāti parāda, ka piesaistes tēvam rādītāju saistība ar meiteņu internalizēto uzvedības problēmu rādītājiem kļūst vājāka, kad regresijā tiek iekļauti līdzatkarības pazīmju rādītāji, tā ir statistiski nozīmīga otrajā regresijā $\beta = 0,28$, $p < 0,001$, bet trešajā regresijā nav statistiski nozīmīga $\beta = 0,12$, $p = 0,05$. Pārbaudot mediatora efektu ar Sobel testu, tika konstatētas pilnīgs mediatora efekts līdzatkarības pazīmju rādītājiem starp piesaistes tēvam rādītājiem un meiteņu internalizēto uzvedības problēmu rādītājiem, $z = -3,51$, $p < 0,001$. Rezultāti atspoguļoti 10. attēlā.

10.attēls. Mediatora efekts līdzatkarības pazīmēm starp piesaisti tēvam un meiteņu internalizētām uzvedības problēmām (n=190).

Turpmākajos aprēķinos tika izmantoti zēnu rādītāji. Kā pirmais tika parbaudīts, vai zēnu līdzatkarības pazīmēm ir mediatora efekts starp piesaistes mātei rādītājiem un internalizēto uzvedības problēmu rādītājiem. Tika veikta virkne regresiju analīžu.

1. Vispirms tika veikta regresiju analīze ar piesaistes attiecību mātei rādītājiem kā neatkarīgo mainīgo un līdzatkarību kā atkarīgo mainīgo.
2. Tad tika veikta regresiju analīze ar piesaistes mātei rādītājiem kā neatkarīgo mainīgo un internalizēto uzvedības problēmu rādītājiem zēniem kā atkarīgo mainīgo.
3. Visbeidzot, veikta regresiju analīze, kur internalizēto uzvedības problēmu rādītājus zēniem (kā atkarīgo mainīgo) prognozē neatkarīgie mainīgie: piesaistes mātei rādītāji un līdzatkarības pazīmju rādītāji.

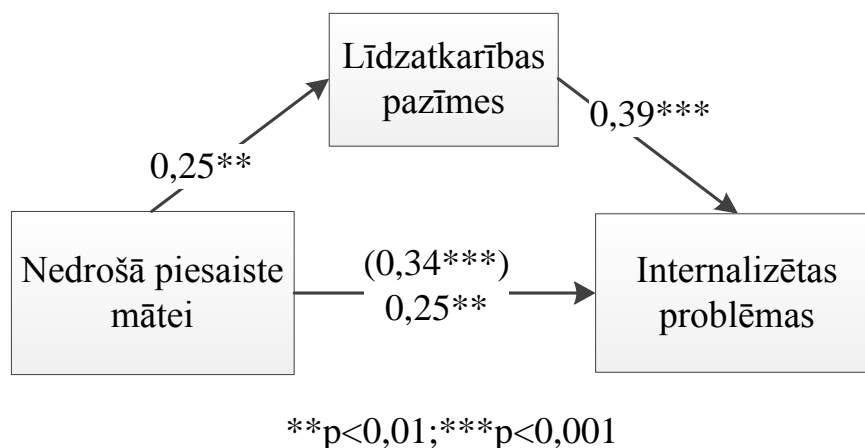
Lai apstiprinātu mediatora efektu, piesaistes mātei rādītāju saistībai ar zēnu internalizēto uzvedības problēmu rādītājiem trešajā regresijas modelī ir jābūt vājākai kā otrajā regresijas modelī (skat.22.tabulu).

22.tabula. Regresiju analīžu rezultāti, prognozējot līdzatkarības pazīmes kā mediatoru starp piesaisti mātei un internalizētām uzvedības problēmām zēniem (n=125)

<i>Mediējošie mainīgie</i>		<i>B</i>	<i>SD(B)</i>	<i>β</i>	<i>F</i>	<i>R²</i>
1.	Līdzatkarības pazīmes (AM)				8,11**	0,06
	Nedrošā piesaiste mātei (NM)	0,15	0,05	0,25**		
2.	Internalizētas problēmas (AM)				16,14***	0,12
	Nedrošā piesaiste mātei (NM)	0,20	0,05	0,34***		
3.	Internalizētas problēmas (AM)				22,20***	0,27
	Nedrošā piesaiste mātei (NM)	0,15	0,05	0,25**		
	Līdzatkarības pazīmes (NM)	0,38	0,08	0,39***		

Piezīme. AM – atkarīgais mainīgais, NM – neatkarīgais mainīgais
p<0,01,*p<0,001

Regresiju analīžu rezultāti parāda, ka piesaistes mātei rādītāju saistība ar zēnu internalizēto uzvedības problēmu rādītājiem kļūst vājāka, kad regresijā tiek iekļauti līdzatkarības pazīmju rādītāji, bet tā joprojām ir statistiski nozīmīga: otrajā regresijā $\beta = 0,34$, $p < 0,001$ un trešajā regresijā $\beta = 0,25$, $p < 0,01$. Pārbaudot mediatora efektu ar Sobel testu, tika konstatēts daļējs mediatora efekts līdzatkarības pazīmju rādītājiem starp piesaistes mātei rādītājiem un zēnu internalizēto uzvedības problēmu rādītājiem, $z = -2,42$, $p < 0,05$. Rezultāti atspoguļoti 11.attēlā.

11.attēls. Mediatora efekts līdzatkarības pazīmēm starp piesaisti mātei un zēnu internalizētām uzvedības problēmām (N=125).

Nākamajā regresiju analīzē tika parbaudīts, vai zēnu līdzatkarības pazīmju rādītājiem ir mediatora efekts starp piesaistes tēvam rādītājiem un internalizēto uzvedības problēmu rādītājiem. Tika veikta virkne regresiju analīžu.

1. Vispirms tika veikta regresiju analīze ar piesaistes tēvam rādītājiem kā neatkarīgo mainīgo un līdzatkarības pazīmju rādītājiem kā atkarīgo mainīgo.
2. Tad tika veikta regresiju analīze ar piesaistes tēvam rādītājiem kā neatkarīgo mainīgo un internalizēto uzvedības problēmu rādītājiem zēniem kā atkarīgo mainīgo.
3. Visbeidzot, veikta regresiju analīze, kur internalizēto uzvedības problēmu rādītājus zēniem (kā atkarīgo mainīgo) prognozē neatkarīgie mainīgie: piesaistes tēvam rādītāji un līdzatkarības pazīmju rādītāji.

Lai apstiprinātu mediatora efektu, piesaistes tēvam rādītāju saistībai ar zēnu internalizēto uzvedības problēmu rādītājiem trešajā regresijas modelī ir jābūt vājācai kā otrajā regresijas modelī (skat. 23.tabulu).

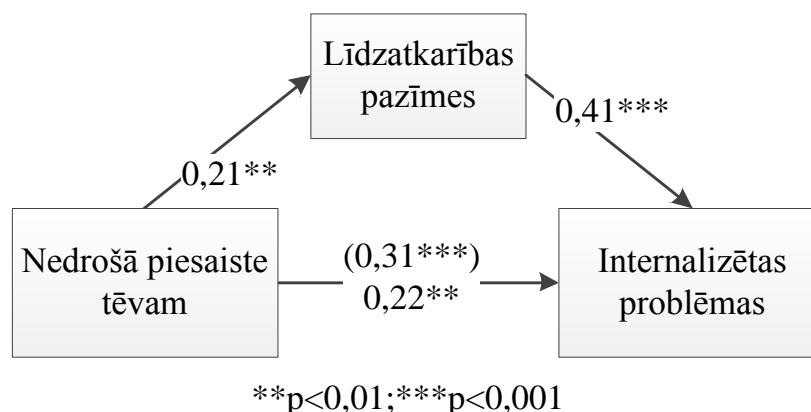
23.tabula. Regresiju analīžu rezultāti, prognozējot līdzatkarības pazīmes kā mediatoru starp piesaisti tēvam un internalizētām uzvedības problēmām zēniem (n=125)

Mediējošie mainīgie		B	SD(B)	β	F	R ²
1.	Līdzatkarības pazīmes (AM)				5,84*	0,05
	Nedrošā piesaiste tēvam (NM)	0,11	0,05	0,21*		
2.	Internalizētas problēmas (AM)				12,21**	0,09
	Nedrošā piesaiste tēvam (NM)	0,15	0,04	0,30**		
3.	Internalizētas problēmas (AM)				20,53***	0,25
	Nedrošā piesaiste tēvam (NM)	0,11	0,04	0,22**		
	Līdzatkarības pazīmes (NM)	0,40	0,08	0,41***		

Piezīme. AM – atkarīgais mainīgais, NM – neatkarīgais mainīgais

*p<0,05;**p<0,01;***p<0,001

Regresiju analīžu rezultāti parāda, ka piesaistes tēvam rādītāju saistība ar zēnu internalizēto uzvedības problēmu rādītājiem kļūst vājāka, kad regresijā tiek iekļauti līdzatkarības pazīmju rādītāji, bet tā joprojām ir statistiski nozīmīga: otrajā regresijā $\beta = 0,30$, $p < 0,01$ un trešajā regresijā $\beta = 0,22$, $p < 0,01$. Pārbaudot mediatora efektu ar Sobel testu, tika konstatētas daļējs mediatora efekts līdzatkarības rādītājiem starp piesaistes tēvam rādītājiem un zēnu internalizēto uzvedības problēmu rādītājiem, $z = -2,14$, $p < 0,05$. Rezultāti atspoguļoti 12.attēlā.

12.attēls. Mediatora efekts līdzatkarības pazīmēm starp piesaisti tēvam un zēnu internalizētām uzvedības problēmām (N=125).

Nākamajās regresiju analīzēs tika parbaudīts, vai līdzatkarības pazīmju rādītājiem zēniem ir mediatora efekts starp piesaistes mātei rādītājiem un eksternalizēto uzvedības problēmu rādītājiem. Tika veikta virkne regresiju analīžu.

1. Vispirms tika veikta regresiju analīze ar piesaistes mātei rādītājiem kā neatkarīgo mainīgo un līdzatkarības pazīmju rādītājus kā atkarīgo mainīgo.
2. Tad tika veikta regresiju analīze ar piesaistes mātei rādītājiem kā neatkarīgo mainīgo un eksternalizēto uzvedības problēmu rādītājiem zēniem kā atkarīgo mainīgo.

3. Visbeidzot, veikta regresiju analīze, kur eksternalizēto uzvedības problēmu rādītāju zēniem (kā atkarīgo mainīgo) prognozē neatkarīgie mainīgie: piesaistes mātei rādītāji un līdzatkarības pazīmju rādītāji.

Lai apstiprinātu mediatora efektu, piesaistes mātei rādītāju saistībai ar eksternalizēto uzvedības problēmu rādītājiem trešajā regresijas modelī ir jābūt vājākai kā otrajā regresijas modelī (skat.24.tabulu)

24.tabula. Regresiju analīžu rezultāti, prognozējot līdzatkarības pazīmes kā mediatoru starp piesaisti mātei un eksternalizētām uzvedības problēmām zēniem (n=125)

	<i>Mediējošie mainīgie</i>	<i>B</i>	<i>SD(B)</i>	<i>β</i>	<i>F</i>	<i>R²</i>
1.	Līdzatkarības pazīmes (AM)				8,11**	0,06
	Nedrošā piesaiste mātei (NM)	0,15	0,05	0,25**		
2.	Eksternalizētas problēmas (AM)				7,13**	0,06
	Nedrošā piesaiste mātei (NM)	0,14	0,05	0,23**		
3.	Eksternalizētas problēmas (AM)				5,92**	0,09
	Nedrošā piesaiste mātei (NM)	0,12	0,05	0,20*		
	Līdzatkarības pazīmes (NM)	0,17	0,09	0,18		

Piezīme. AM – atkarīgais mainīgais, NM – neatkarīgais mainīgais

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Regresiju analīžu rezultāti parāda, ka piesaistes mātei rādītāju saistība ar zēnu eksternalizēto uzvedības problēmu rādītājiem kļūst nedaudz vājāka, kad regresijā tiek iekļauti līdzatkarības pazīmju rādītāji, un tā joprojām ir statistiski nozīmīga: otrajā regresijā $\beta = 0,25$, $p < 0,01$ un trešajā regresijā $\beta = 0,23$, $p < 0,01$. Pārbaudot mediatora efektu ar Sobel testu, netika konstatēts mediatora efekts līdzatkarības pazīmju rādītājiem starp piesaistes mātei rādītājiem un zēnu eksternalizēto uzvedības problēmu rādītājiem, $z = -1,56$, $p = 0,12$.

Nākamajās regresiju analīzēs tika pārbaudīts, vai līdzatkarības pazīmju rādītājiem zēniem ir mediatora efekts starp piesaistes tēvam rādītājiem un eksternalizēto uzvedības problēmu rādītājiem. Tika veikta virkne regresiju analīžu.

1. Vispirms tika veikta regresiju analīze ar piesaistes tēvam rādītājiem kā neatkarīgo mainīgo un līdzatkarības pazīmju rādītājiem kā atkarīgo mainīgo.
2. Tad tika veikta regresiju analīze ar piesaistes tēvam rādītājiem kā neatkarīgo mainīgo un eksternalizēto uzvedības problēmu rādītājiem zēniem kā atkarīgo mainīgo.
3. Visbeidzot, veikta regresiju analīze, kur eksternalizēto uzvedības problēmu rādītājus zēniem (kā atkarīgo mainīgo) prognozē neatkarīgie mainīgie: piesaistes tēvam rādītāji un līdzatkarības pazīmju rādītāji.

Lai apstiprinātu mediatora efektu, piesaistes attiecības tēvam rādītāju saistībai ar jauniešiem/zēniem eksternalizētām problēmām trešajā regresijas modelī ir jābūt vājākam kā otrajā regresijas modelī (skat. 25.tabulu).

25.tabula. Regresiju analīžu rezultāti, prognozējot līdzatkarības pazīmes kā mediatoru starp piesaisti tēvam un eksternalizētām uzvedības problēmām zēniem (n=125)

	<i>Mediējošie mainīgie</i>	<i>B</i>	<i>SD(B)</i>	<i>β</i>	<i>F</i>	<i>R²</i>
1.	Līdzatkarības pazīmes (AM)				5,84*	0,05
	Nedrošā piesaiste tēvam (NM)	0,11	0,05	0,21*		
2.	Eksternalizētas problēmas (AM)				8,68**	0,07
	Nedrošā piesaiste tēvam (NM)	0,13	0,04	0,26**		
3.	Eksternalizētas problēmas (AM)				6,65**	0,10
	Nedrošā piesaiste tēvam (NM)	0,12	0,04	0,22*		
	Līdzatkarības pazīmes (NM)	0,17	0,08	0,18		

Piezīme. AM – atkarīgais mainīgais, NM – neatkarīgais mainīgais

*p<0,05; **p<0,01

Regresiju analīžu rezultāti parāda, ka piesaistes tēvam rādītāju saistība ar zēnu eksternalizēto uzvedības problēmu rādītājiem kļūst nedaudz vājāka, kad regresijā tiek iekļauti līdzatkarības pazīmju rādītāji, un tā joprojām ir statistiski nozīmīga: otrajā regresijā $\beta = 0,26$, $p < 0,01$ un trešajā regresijā $\beta = 0,22$, $p < 0,05$. Pārbaudot mediatora efektu ar Sobel testu, netika konstatēts mediatora efekts līdzatkarības pazīmju rādītājiem starp piesaistes tēvam rādītājiem un zēnu eksternalizēto uzvedības problēmu rādītājiem, $z = -1,48$, $p = 0,13$.

7.2. Pētījuma izmantoto mērījuma instrumentu adaptācija

Līdzatkarības novērtēšanas anketas adaptācija.

Aptaujas latviešu valodas versijas sākotnējo adaptāciju veica I.Laizāne (2003). Aptauja tika tulkota no angļu valodas ar divpusējas tulkošanas palīdzību uz latviešu valodu. Tā kā aptauja oriģināli ir angļu valodā un precīzi apgalvojumu tulkojumi neuzrādīja pietiekami augstus iekšējās saskaņotības rādītājus, tad tika atkārtota sākotnējā adaptācija. Aptaujas ticamība tika noteikta, pārbaudot aptaujas iekšējās saskaņotības rādītāju - Kronbaha alfa ir 0,78.

Tika aprēķināti apgalvojumu diskriminācijas indeksi un var secināt, ka tie iekļaujas robežās no 0,20 līdz 0,80. Viens no problemātiskākajiem apgalvojumiem šajā skalā, kas nekorelē ($r = 0,07$, $p > 0,05$) ar skalas summu, ir 5.apgalvojums. Šis apgalvojums tika izņemts no turpmākiem aprēķiniem, un aptaujas iekšējās saskaņotība uzlabojās. Visi apgalvojumi uzrāda

labus iekšējās saskaņotības līmeņus, kas norāda, ka šī aptauja pietiekami ticami mēra līdzatkarības līmeni (skat.26.tabulu).

26.tabula. Līdzatkarības aptaujas (SFCS) apgalvojumu aprakstošās statistikas rādītāji un diskriminācijas indeksi (N=315)

Apgalvojums	Diskriminācijas indekss	M	SD
1.	0,42	3,15	1,28
2.	0,47	3,03	1,50
3.	0,57	2,80	1,47
4.	0,39	2,13	1,29
5.	0,07	3,17	1,41
6.	0,43	1,73	1,09
7.	0,27	3,80	1,48
8.	0,33	2,86	1,37
9.	0,53	3,15	1,49
10.	0,59	3,44	1,58
11.	0,61	2,75	1,51
12.	0,53	3,17	1,61
13.	0,54	2,87	1,54
14.	0,31	3,75	1,41
15.	0,64	2,53	1,50
16.	0,56	2,82	1,45

Līdzīgi kā oriģinālversijā, arī Līdzatkarības aptaujas visi apgalvojumi uzrāda labus iekšējās saskaņotības līmeņus, kas norāda, ka šī aptauja pietiekami ticami mēra līdzatkarības līmeni, un to var izmantot pētījumā.

8. Iztirzājums

8.1. Pamatpētījuma rezultātu iztirzājums

Lai iegūtu plašāku priekšstatu par jauniešu piesaistes rādītāju (uzticēšanās, komunicēšanas, atsvešināšanās) attiecībās ar māti un tēvu, vecāku alkohola lietošanas paradumu, un internalizēto un eksternalizēto uzvedības problēmu jauniešiem un līdzatkarības pazīmju savstarpējām saistībām, tika veikta datu kvantitatīvā analīze, kas tika ievākti ar pašnovērtējuma aptaujām.

Pārbaudot pētījumā izvirzīto hipotēzi, ka *jauniešu uzrādītām līdzatkarības pazīmēm ir mediatora efekts starp jauniešu uzrādītām nedrošas piesaistes attiecībām ar māti/tēvu un internalizētām un eksternalizētām uzvedības problēmām jauniešiem un jauniešiem*, var secināt, ka izvirzītā hipotēze apstiprinās daļēji.

Pārbaudot, vai līdzatkarības pazīmēm ir mediatora efekts starp piesaistes attiecībām ar māti un internalizētām uzvedības problēmām meitenēm, tika konstatēts, ka pastāv daļējs mediatora efekts. Tas nozīmē, ja meitai ir nedrošas piesaistes attiecības ar māti un līdzatkarības pazīmes, tad ir lielāka varbūtība, ka meitai būs internalizētas uzvedības problēmas, nekā ja meitai ir tikai nedrošas piesaistes attiecības ar māti bez līdzatkarības pazīmēm. Var konstatēt, ka līdzatkarības pazīmes jauniešiem var veicināt internalizētu problēmu attīstību. Iekšējās priekšstatu shēmas par sevi un citiem meitenei veidojas, pamatojoties uz mātes un meitas agrīnu mijiedarbības kvalitāti (Bowlby, 1988). Meitene ar nedrošo piesaisti mātei, visticamāk, izjutīs apjukumu, jo viņa ir neziņā par to, kad māte ir pieejama, un uztraukums par to, ka, meklējot palīdzību un atbalstu pie mātes, viņa tiks atraidīta. Savukārt meitene ar nedrošo piesaisti un līdzatkarības pazīmēm, iespējams, būs papildus orientēta uz pārspīlētas atbildības uzņemšanos par citu pienākumiem. Tajā pašā laikā, kā norāda līdzatkarības pazīmes (Dear, Roberts, & Lange, 2005), viņa atstās novārtā savas vajadzības un neuzņemsies atbildību par saviem pienākumiem, upurēsies mātes vai ģimēns labā.

Iespējams, ka meitene ar līdzatkarības pazīmēm nāk no disfunkcionālas ģimēnes, un ir pārdzīvojusi psiholoģiski traumatiskus notikumus vai bijusi kopā ar cilvēkiem, kuriem bijusi neprognozējama, destruktīva uzvedība, kā rezultātā viņa ir cietusi un tikusi sāpināta, un nespēj tikt galā ar saviem pārdzīvojumiem, kā rezultātā izjūt vilšanos un dusmas. Meitene jūtas nepietiekami laba, lai viņu mīlētu vecāki, viņa izjūt bailes un bezpalīdzību tikt atraidīta un pamesta. Iespējams, ka meitene ar līdzatkarības pazīmēm jaunieša vecumā centīsies kontrolēt notikumus ģimenē. Proti, meitene visticamāk būs nomākta, noslēgta, ar paaugstinātu trauksmes līmeni. Meitene varētu sūdzēties par biežām galvas, vēdera un citām neizskaidrojamām sāpēm bez medicīniska iemesla. Iespējams, ka viņas nomāktība un noslēgšanās sevī mīsies ar skaļu un

izaicinošu uzvedību, tādējādi apstiprinot savas eksternalizētās problēmas (Achenbach, & Rescorla, 2001).

Kā apstiprina iepriekš veiktie pētījumi par internalizētās uzvedības problēmām, trauksmi var radīt ilgstoša ārēja stresa situācija vai biežu trauksmes situāciju pārdzīvošanas rezultāts. Trauksmes stāvoklis ietver sevī plašu emociju diapazonu. Trauksme var izpausties kā nepārliecinātība, pazemināts pašvērtējums, bezpalīdzība, iekšējs sasprindzinājums, bailes. Pētījumos tiek uzsvērtā ģimenes un piesaistes kvalitātes nozīme trauksmes veicināšanā (Dadds, Sanders, Morrison & Rebgetz, 1992).

Pārbaudot, vai līdzatkarības pazīmēm ir mediators efekts starp piesaistes attiecībām ar tēvu un internalizētām uzvedības problēmām meitenēm, tika konstatēts, ka pastāv pilnīgs mediators efekts. Tas, visticamāk, varētu norādīt uz to, ka jaunietes nedrošās piesaistes attiecībām ar tēvu un to saistībai ar līdzatkarības pazīmēm ir nozīmīga loma internalizētu uzvedības problēmu attīstībā. Ja meitai ir nedrošas piesaistes attiecības ar tēvu un līdzatkarības pazīmes, tad pētījuma rezultāti rāda, ka ir iemesls domāt, ka viņai varētu attīstīties internalizētas uzvedības problēmas. Attiecību modeļi disfunkcionālā ģimenē meitenei izveido iekšējās priekšstatu shēmas par attiecībām ar tēvu, kas nosaka nedrošo piesaisti tēvam. Meitenei ar nedrošo piesaisti tēvam un līdzatkarības pazīmēm, visticamāk, nebūs pārliecības par to, ka tēvs viņu mīl, viņa jutīsies atraidīta un nepietiekami laba, lai viņu mīlētu, viņa būs emocionāli atsvešinājusies no tēva, un nespēs ar viņu komunicēt. Tajā pašā laikā viņa būs orietēta uz tēva emociju, viedokļu, uzvedības kontroli disfunkcionālā ģimenē, aizmirstot un noliedzot sevi. Meitene šādā situācijā jutīsies nomākta, ar zemu pašvērtējumu, kļūs dusmīga un nostāsies aizsardzības pozā, būs paštaisna un sašutusi, ja kāds vainos vai kritizēs viņu vai viņas tēvu.

Cita pētījuma rezultāti parāda, ka meitenes ir vairāk ietekmējamās no pretējā dzimuma vecāka puses nekā zēni (vecāku audzināšanas stila un attieksmes pret bērnu ietekme, kas ir saistīta ar bērnu – vecāku piesaistes stilu) (Gamble & Roberts, 2005). Meitenēm ir nepieciešama lielāka atzinība no apkārtējiem, un, ja šīs atzinības trūkst, pieaug internalizēto problēmu intensitāte (Calvete & Cardenson, 2005).

Pārbaudot, vai līdzatkarības pazīmēm ir mediators efekts starp piesaistes attiecībām ar māti un tēvu un eksternalizētām uzvedības problēmām meitenēm, tika secināts, ka pastāv daļējs mediators efekts. Tas nozīmē, ja meitai ir nedrošas piesaistes attiecības ar māti un tēvu, un līdzatkarības pazīmes, tad ir lielāka varbūtība, ka meitai būs eksternalizētas uzvedības problēmas, nekā ja meitai ir tikai nedrošās piesaistes attiecības ar māti un tēvu bez līdzatkarības pazīmēm. Šādā situācijā līdzatkarības pazīmes meitenei var veicināt eksternalizētu problēmu attīstību. Meitenēm, kuras augušas disfunkcionālās ģimenēs, nav bijis iespējas apgūt drošu un uzticības pilnu attiecību veidošanu ar tuviem cilvēkiem. Viņas ir pieradušas pie vecāku neadekvātas

uzvedības ģimenē, un izturas pret to iecietīgi. Pieradušas pie mutiskiem apvainojumiem un neieciētīgas izturēšanās, viņas ir pārliecinātas, ka šāda uzvedība ģimenē ir pieņemama, un savukārt nepamana, kas notiek ar pašu. Viņas fokusējas uz citiem, tos kontrolējot, slēpj savas emocijas. Proti, šīs meitenes, visticamāk, būs skaļas, nesavaldīgas, agresīvas, jo nespēj adekvāti paust savus pārdzīvojumus.

Pārbaudot, vai līdzatkarības pazīmēm ir mediatora efekts starp piesaistes attiecībām ar māti un tēvu, un internalizētām uzvedības problēmām zēniem, tika konstatēts, ka pastāv daļējs mediatora efekts. Tas nozīmē, ja dēlam ir nedrošas piesaistes attiecības ar māti un tēvu, un līdzatkarības pazīmes, tad ir lielāka varbūtība, ka viņam būs internalizētas uzvedības problēmas, nekā ja dēlam ir tikai nedrošas piesaistes attiecības ar māti un tēvu bez līdzatkarības pazīmēm. Šādā situācijā līdzatkarības pazīmes zēnam var veicināt internalizētu problēmu attīstību. Zēni ar nedrošo piesaisti un mātei un tēvam, līdzatkarības pazīmēm un internalizētām uzvedības pazīmēm, visticamāk, būs atsvešinājušies no vecākiem, nespēs tiem uzticēties un komunicēt. Viņi jutīsies nepārliecināti par sevi, nomākti, tiem būs grūti paust savas jūtas un pārdzīvojumus. Viņam būs grūtības komunicēt ar vienaudžiem un sūdzības par sliktu pašsajūtu. Tajā pašā laikā viņiem būs vērojama orientācija uz vecāku kontroli un pārmērīga atbildības uzņemšanās par vecāku pienākumiem.

Pārbaudot, vai līdzatkarības pazīmēm ir mediācijas efekts starp piesaistes attiecībām gan ar māti, gan tēvu, un eksternalizētām uzvedības problēmām zēniem, tika secināts, ka nepastāv mediācijas efekts. Zēnu eksternalizētu uzvedības problēmu attīstība ir saistīta ar nedrošu piesaistes attiecību ar māti un tēvu, bet līdzatkarības pazīmēm nav nozīmīgas lomas eksternalizētu problēmu attīstībā zēniem. To varētu skaidrot ar to, ka zēni savus pārdzīvojumus biežāk pauž uz āru ar agresīvu un normas pārkāpjošu uzvedību, piemēram, enerģiski iesaistās kautiņos un rupju vārdu apmaiņā. Savukārt līdzatkarības pazīmes – fokusēšanās uz citiem, sevis noliegšana un ziedošanās, savu emociju nomākšana un citu pārmērīga kontrolēšana, vairāk raksturo uz iekšu vērstu uzvedību. Tas varētu liecināt par to, ka pastāv citi nozīmīgi faktori, kas skaidro eksternalizētu uzvedību zēniem. Kā tika konstatēts šajā pētījumā, vecāku alkohola lietošanas paradumi ir viens no šādiem faktoriem.

Svarīgi atzīmēt, ka eksternalizētu uzvedību ietekmē gan pārmantotie faktori - iekšējie, gan apkārtējās vides faktori – ārējie. Pētījumi norāda, ka ģenētiskai predispozīcijai ir nozīmīga loma internalizēto un eksternalizēto uzvedības problēmu attīstībā gan zēniem, gan meitenēm, taču jāņem vērā to savstarpējā mijiedarbība ar vides un sociālajiem faktoriem vidē, kurā indivīds dzīvo un funkcionē (Foster, 2005). Tiem jauniešiem, kuriem labi attīstīta piederība ģimenei un sociālajai sistēmai, retāk novēro problemātisku uzvedību (Quadrel et al., 1993). Iepriekš veiktie pētījumi parāda, ka jaunieši ar savu uzvedību dažādi atspoguļo disfunkcionālas attiecības

ģimenē. Zēni biežāk pievēršas asociālai uzvedībai, kas izpaužas kā devianta uzvedība un atkarību izraisošu vielu lietošana – uzrāda eksternalizētas problēmas (Ostrov, Offer & Howard, 1989; Besser & Blatt, 2007).

Veicot kvantitatīvo datu analīzi un aprēķinus, pētījuma sākumā tika noskaidrots, vai pastāv atšķirības starp meiteņu un zēnu uzrādītām internalizētām un eksternalizētām uzvedības problēmām, līdzatkarības pazīmēm, piesaistes attiecībām ar māti un tēvu, un vecāku alkohola lietošanas paradumiem.

Šajā pētījumā iegūtie rezultāti zēniem uzrāda vairāk eksternalizētās uzvedības problēmas nekā meitenē, daļēji apstiprinot citos pētījumos konstatēto. Liels skaits iepriekš veiktu pētījumu norāda atšķirības starp dzimumiem, nereti meitenes uzrāda vairāk internalizētās problēmas, un zēni uzrāda vairāk eksternalizētās problēmas (Besser & Blatt, 2007; Ostrov, Offer & Howard, 1989). Šajā pētījumā atšķirības parādās saistībā ar eksternalizētām, bet ne internalizētām problēmām. Hipotēžu līmenī tas varētu būt tādēļ, ka mainās sabiedrības stereotipi par to, kādā veidā zēniem un meitenēm ir iespējas izrādīt savas emocijas, un līdz ar to viņiem ir līdzīgāki internalizētās uzvedības līmeņi.

Iegūtie pētījuma rezultāti par dzimumu atšķirībām līdzatkarības rādītājos sakrīt ar citiem pētījumiem, kuros konstatēts, ka meitenes uzrāda augstākus līdzatkarības rādītājus nekā zēni. Pastāv virkne pētījumi, kur tiek uzsvērts, ka sievietes un meitenes uzrāda lielāku līdzatkarības līmeni (Collins, 1993; Granello & Beamish, 1998).

Pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības arī vecāku alkohola lietošanas paradumu rādītājos - meitenes vairāk norāda uz vecāku alkohola lietošanu nekā zēni. Visticamāk, to var skaidrot vai nu ar meiteņu lielāku atvērtību anonīmai anketēšanai, informējot par ģimenē notiekošo, vai arī ar to, ka meitenes, iespējams, pievērš lielāku vērību vecāku paradumiem nekā zēni, vai arī to, ka meitenes ir kritiskākas pret vecāku alkohola lietošanas paradumiem.

Atbildot uz pētījumā izvirzīto jautājumu par to, kādas ir savstarpējas saistības starp jauniešu uzrādītām piesaistes attiecībām ar māti un tēvu, vecāku alkohola lietošanas paradumiem, līdzatkarības pazīmēm un internalizētām un eksternalizētām uzvedības problēmām, tika konstatēts, ka meitenēm līdzatkarības pazīmju rādītāji nozīmīgi pozitīvi korelē ar uzrādītajām internalizētām un eksternalizētām problēmām, vecāku alkohola lietošanas paradumiem, kā arī piesaistes mātei un tēvam atsvešināšanās apakšskalas rādītājiem. Savukārt nozīmīgas negatīvas korelācijas ir vērojamas meiteņu līdzatkarības pazīmju rādītājiem ar drošas piesaistes mātei un tēvam rādītājiem.

Šajā pētījumā meiteņu drošas piesaistes attiecības ar māti nozīmīgi pozitīvi korelē ar drošas piesaistes attiecībām ar tēvu, un nozīmīgi negatīvi korelē ar internalizētām un eksternalizētām uzvedības problēmām. Iegūtie rezultāti parāda nozīmīgas negatīvas korelācijas

starp meiteņu piesaistes attiecībām ar tēvu un internalizētām un eksternalizētām uzvedības problēmām.

Šajā pētījumā apstiprinās teorētiskais modelis par nedrošās piesaistes vecākiem nozīmīgumu. Meitenes, kuras ir atsvešinājušas gan no mātes, gan tēva, uzrāda vairāk internalizētas uzvedības problēmas. Tas norāda, ka izjustā piesaistes attiecību kvalitāte ir nozīmīga saistībā ar meitenes labsajūtu. Ja ir notikusi atsvešināšanās no mātes un tēva, tad, visticamāk, meitenei būs lielāka tendence pārdzīvojumus paturēt sevī, un būs lielāka varbūtība izjust skumjas, depresiju, trauksmi. Tēva loma meiteņu internalizētu problēmu skaidrošanā ir salīdzinoši mazāka, taču būtiska. Citu autoru pētījumos ir iegūti līdzīgi rezultāti (Ostrov, Offer & Howard, 1989). Apstiprinās arī citu autoru (Zucker et al., 2006) apgalvotais, ka meitenēm, kuras ir atsvešinājušas no mātes un zaudējušas uzticēšanos mātei un tēvam, ir uzvedības problēmu riski jauniešu vecumā.

Iegūtie rezultāti zēniem uzrāda, ka jauniešu uzrādītie līdzatkarības pazīmju rādītāji nozīmīgi pozitīvi korelē ar internalizētām un eksternalizētām problēmām, vecāku alkohola lietošanas paradumiem, kā arī piesaistes mātei un tēvam atsvešināšanās apakšskalas rādītājiem. Savukārt nozīmīgas negatīvas korelācijas līdzatkarības pazīmju rādītājiem ir vērojamas ar zēnu drošās piesaistes mātei un tēvam rezultātiem. Zēnu drošās piesaistes attiecības ar māti nozīmīgi pozitīvi korelē ar drošās piesaistes attiecībām ar tēvu, un nozīmīgi negatīvi korelē ar internalizētām un eksternalizētām uzvedības problēmām un vecāku alkohola lietošanas paradumiem. Zēnu drošās piesaistes attiecības ar tēvu uzrāda nozīmīgas negatīvas korelācijas ar internalizētām un eksternalizētām uzvedības problēmām un vecāku alkohola lietošanas paradumiem. Nedrošā piesaiste zēnu var pakļaut depresijas simptomu riskam vai rosināt uzsākt deviantu uzvedību (piemēram, lietot alkoholu), kas savukārt var ietekmēt vispārējās attiecības un uzvedību. (Zucker et al., 2006).

Alkohola lietošanas paradumu ietekmes izpēte apliecina citu autoru (Lee & Cranford, 2008) konstatēto, ka vecāku alkohola lietošanas paradumi tieši ietekmē internalizētās un eksternalizētās problēmas jauniešiem.

Nosakot, kuri no mainīgajiem: vecāku alkohola lietošanas paradumi, jauniešu piesaistes attiecību aspekti ar tēvu un māti (uzticēšanās, komunikēšana un atsvešināšanās), prognozē internalizētas un eksternalizētas uzvedības problēmas, tika konstatēts, ka kā nozīmīgi pozitīvi prognozētāji internalizētām uzvedības problēmām meitenēm uzrādās trīs neatkarīgie mainīgie: atsvešināšanās no tēva, atsvešināšanās no mātes, un uzticēšanās trūkums mātei. Šie trīs piesaistes vecākiem komponentu rādītāji spēj izskaidrot 35% no internalizēto uzvedības problēmu rādītāju variācijas meitenēm.

Zēniem nozīmīgs internalizēto problēmu prognozētājs ir vecāku alkohola lietošanas paradumi, kā arī atsvešināšanās no tēva, un uzticības trūkums mātei. Pētījuma rezultātu analīze rāda, ka zēniem savstarpējās attiecībās vienlīdzīgi svarīga ir gan tēva, gan mātes loma. Šie mainīgie spēj izskaidrot 25% no internalizētu uzvedības problēmu rādītāju variācijas. Var konstatēt, ka alkohola un citu atkarības vielu lietošana ir viena no disfunkcionālas ģimenes pazīmēm un distresa avotiem, un disfunkcionālas ģimenes attiecības veicina gan nedrošas piesaistes attiecības, gan uzvedības problēmas, gan iespējamās socioemocionālas problēmas vecākiem.

Arī nosakot, kā līdzatkarības pazīmes prognozē eksternalizētas uzvedības problēmas jauniešiem, iegūtais regresijas analīzes modelis meitenēm rāda, ka līdzatkarības pazīmju rādītāji izskaidro 18% no eksternalizētas uzvedības problēmu rādītāju variācijas meitenēm. Iegūtais regresijas analīzes modelis zēniem rāda, ka līdzatkarības pazīmju rādītāji izskaidro 5% no eksternalizētas uzvedības problēmu rādītāju variācijas zēniem.

Nozīmīgas korelācijas uzrādās starp zēnu alkohola lietošanas bez vecāku atļaujas rādītājiem, zēnu tēvu alkohola lietošanas paradumiem un abu vecāku alkohola lietošanas paradumiem kopumā. To vistīcāmāk varētu skaidrot ar citos pētījumos gūtām atziņām, ka tieši zēni turpina ģimenē apgūtos deviantos uzvedības modeļus šajā gadījumā alkoholisku dzērienu lietošanu bez vecāku atļaujas. Zēni daudz biežāk pievēršas asociālai uzvedībai, kas izpaužas kā devianta uzvedība un atkarību izraisošu vielu lietošana, un uzrāda eksternalizētas uzvedības problēmas (Besser & Blatt, 2007; Ostrov, Offer & Howard, 1989).

Tomēr nav konstatējama korelācija starp meiteņu uzrādīto alkohola lietošana bez vecāku atļaujas un meiteņu vecāku alkohola lietošanas paradumiem. To varētu skaidrot, ka meitenes visbiežāk pārdzīvojumus patur sevī un kļūst depresīvi nomāktas – uzrādās internalizētās problēmas, ko apstiprina arī citi pētījumi (Besser & Blatt, 2007; Ostrov, Offer & Howard, 1989).

Kā norāda iepriekšējie pētījumi, mediators saistībai starp vecāku alkohola lietošanas paradumiem un līdzatkarības pazīmēm ir alkohola lietošanas radītā aizvainojošā, aizskarošā vecāku uzvedība saskarsmē ar jauniešiem, nevis alkohola lietošana pati par sevi (Rhoeling et al., 1996). Citi pētījumi rāda, ka jaunieši, kuru ģimenēs vecāki bieži lieto alkoholu vai narkotikas, vai kuriem vecāki ir darījuši pāri fiziski vai emocionāli, atrodas paaugstināta riska grupā, kura raksturojas ar potenciālu negatīvu konsekvencu iespējamību (depresijas, niknuma, alkohola un narkotiku lietošanas, psihiatriskā distresa un pazeminātu mācību sekmju līmeņa risku) (Goldsmith & Freyd, 2005).

Vecāku alkohola lietošanas paradumi ir viens no faktoriem, kas var veicināt līdzatkarīgu uzvedību, taču jāņem vērā, ka pastāv arī citi faktori (kāds no ģimenes ir garīgi vai fiziski slims, lieto narkotiskas vielas, ar vardarbīgu uzvedību, vai ģimenē ir disfunkcionālas attiecības), kas var

veicināt līdzatkarīgu uzvedību. Piemēram, pētījumā (Marchand, Schedler, & Wagstaff, 2004) konstatēts, ka vecāku psiholoģiskie faktori ir kā mediatori starp piesaistes veidiem, un pusaudžu internalizētām uzvedības problēmām. Mātes depresijas simptomi ir kā statistiski nozīmīgs mediators starp ambivalento piesaisti mātei un bērna internalizētām problēmām, tajā pašā laikā tēva depresijas simptomi ir tikai daļējs mediators starp ambivalento piesaisti tēvam un bērna internalizētām problēmām.

Arī citos pētījumos ir konstatēts, ka emocionāli pārdzīvojumi bērnībā atstāj ļoti dziļu iespaidu uz pieaugušas personas uzvedību, un neārstētās traumas un to radītās zemapziņas ietekmētas uzvedības normas var noteikt personas uzvedību, tai pieaugot. Tiek atkārtotas tās pašas uzvedības formas, kuras tika iepazītas bērnībā (Pirsko, 2010).

Atbildot uz pētījuma jautājumu par to, kuri no mainīgajiem - vecāku alkohola lietošanas paradumi, piesaistes attiecības ar māti un tēvu (uzticēšanās, komunikācija, atsvešināšanās) un internalizētas un eksternalizētas uzvedības problēmas, prognozē līdzatkarības rādītājus zēniem un meitenēm, pētījumā iegūtie rezultāti parāda, ka kā nozīmīgi līdzatkarības rādītāju prognozētāji meitenēm ir internalizēta uzvedība noslēgtības/ nomāktības un trauksmes/ nomāktības apakšskalas, un atsvešināšanās no mātes. Savukārt zēniem nozīmīgi līdzatkarības rādītāju prognozētāji ir internalizētas uzvedības noslēgtības un nomāktības apakšskalas, kā arī nedrošas piesaistes aspekts - atsvešināšanās no mātes. To varētu skaidrot ar to, ka ģimenēs, kurās prevalē aizvainojošā, aizskarošā vecāku uzvedība saskarsmē ar jauniešiem, gan meitenes, gan zēni varētu būt sevī ierāvušies, ar apgrūtinātu savstarpēju komunikāciju. To nosaka zēnu un meiteņu lomas disfunkcionālā ģimenē. Kā atzīmēts ģimenes sistēmas dinamikas pētījumos, noteiktās ģimenes sistēmās bērni pārņem noteiktas lomas atbilstoši ģimenes dinamikai. Šīs lomas var būt gan agresīvas, gan vairāk pasīvas (Scaturo et al., 2000).

Tā kā zinātniskajā literatūrā ir atrodamas norādes, ka vecāku alkohola lietošanas paradumi negatīvi ietekmē jauniešu attiecības ar vecākiem, tad šajā pētījumā tika analizēts, kā vecāku alkohola lietošanas paradumi prognozē jauniešu piesaistes attiecības ar vecākiem. Tika secināts, ka vecāku alkohola lietošanas paradumiem ir saistības ar jauniešu (gan meiteņu, gan zēnu) nedrošas piesaistes attiecībām ar vecākiem. Tajā pašā laikā pētījumi rāda, ka mediators saistībai starp līdzatkarību un vecāku pastiprinātu alkohola lietošanu ir alkohola lietošanas radītā aizvainojošā, aizskarošā vecāku uzvedība saskarsmē ar jauniešiem, nevis alkohola lietošana pati par sevi (Rhoeling et al., 1996).

Pētījuma rezultātu analīze, noskaidrojot, kuri no jauniešu piesaistes aspektiem ar māti un tēvu un vecāku alkohola lietošanas paradumi prognozē internalizētas un eksternalizētas uzvedības problēmas meitenēm un zēniem, ļauj konstatēt, ka zēniem vecāku alkohola lietošanas paradumi, uzticēšanās trūkums tēvam, atsvešināšanās no mātes un neveiksmīga komunikācija ar

tēvu prognozē eksternalizētas uzvedības problēmas. Savukārt zēniem uzticēšanās trūkums mātei un atsvešināšanās no tēva, kā arī vecāku alkohola lietošanas paradumi prognozē internalizētas problēmas. Arī citos pētījumos disfunkcionālas ģimenes raksturojas ar savstarpējas komunikācijas problēmām (Buchanan, 2004). Tiek uzsvērts saprašanās trūkums problēmu risināšanā. Pētījumi rāda arī, ka atvērta, brīva savstarpēja komunikācija ir negatīvi korelējoša ar līdzatkarības pazīmju rādītājiem, tajā pašā laikā vecāku pārmērīga kontrole pozitīvi korelē ar līdzatkarības pazīmju rādītājiem (Stafford, 2001), kā arī ir pētījumi, kur noskaidrots, ka pastāv cieša sakarība starp emocionālo noliegšanu, emocionālu un fizisku vardarbību, un līdzatkarības pazīmju rādītājiem (Reyome & Ward, 2006).

Meitenēm parādītais modelis ļauj akcentēt, ka atsvešināšanās no mātes un tēva, kā arī uzticēšanās trūkums mātei prognozē internalizētas uzvedības problēmas. Savukārt atsvešināšanās no mātes un uzticēšanās trūkums gan mātei, gan tēvam prognozē eksternalizētu problēmu rašanos meitenēm.

Arī citos pētījumos, kuros tika izmantota IPPA metode, tika atklāts, ka nedrošais piesaistes stils ir saistīts ar depresiju un trauksmi (Papini & Roggman, 1992), psiholoģisku distresu jauniešiem (Bruge et al., 1997). Pētījumi ir pierādījuši, ka pusaudžiem, kuriem ir siltas, mīlošas, tuvas attiecības ar viņu vecākiem, ir mazāka iespējamība, ka viņiem būs uzvedības problēmas. (Barnes & Farrell, 1992; Dekovic, 1999) Un otrādi, tiem jauniešiem, kuriem nav izveidojušās šādas pozitīvas attiecības ar vecākiem, ir lielāka iespējamība, ka viņiem attīstīsies un saglabāsies uzvedības problēmas (Marcus & Betzer, 1996).

Līdzšinējos pētījumos apstiprinās arī būtiska atšķirība starp pusaudžiem, kam ir droša piesaiste, un pārējiem pusaudžiem – vecāki viņus retāk atraida, vairāk izrāda siltu, saprotošu attieksmi (Muris et al., 2004). Droša piesaiste attur no nevēlamas uzvedības attīstības (Leadbeater et al., 1999).

Apkopojot šajā pētījumā iegūtos rezultātus, var teikt, ka izvirzītā hipotēze apstiprinās daļēji. Līdzatkarības pazīmēm ir daļējs mediators efekts starp meiteņu uzrādītām nedrošas piesaistes attiecībām ar māti un internalizētām un eksternalizētām uzvedības problēmām jauniešiem. Līdzatkarības pazīmēm ir pilnīgs mediators efekts starp meiteņu uzrādītām nedrošas piesaistes attiecībām ar tēvu un internalizētām uzvedības problēmām jauniešiem, un daļējs mediators efekts starp meiteņu uzrādītām nedrošas piesaistes attiecībām ar tēvu un eksternalizētām uzvedības problēmām. Savukārt, līdzatkarības pazīmēm ir daļējs mediators efekts starp zēnu uzrādītām nedrošas piesaistes attiecībām ar māti un tēvu un internalizētām uzvedības problēmām, bet nav līdzatkarības pazīmēm mediators efekta starp zēnu uzrādītām nedrošas piesaistes attiecībām ar māti un tēvu un eksternalizētām uzvedības problēmām.

8.2. Pētījuma izmantoto mērījuma instrumentu adaptācijas rezultātu iztirzājums

Līdzatkarības skalas adaptācijas rezultātu iztirzājums

Lai atbildētu uz pētījuma papildjautājumu par līdzatkarības skalas latviešu valodas versijas psihometrisko rādītāju atbilstību skalas oriģinālās versijas psihometriskajiem rādītājiem, tika veikta aptaujas atkārtota adaptācija, divkārša aptaujas tulkošana, piedaloties diviem neatkarīgiem tulkiem, tika saskaņotas tulkojumu versijas un izveidots darba variants, tas tika tulkots atpakaļ angļu valodā. Konstatētās atšķirības tika koriģētas.

Tā kā aptauja pārsvarā satur skaidrus apgalvojumus, tad lielākās raizes radīja precīzu izteiksmes formu piemeklēšana latviešu valodā. Diemžēl ne vienmēr tas izdevās. Viens no problemātiskākajiem apgalvojumiem šajā skalā, kas nekorelē ($r=0,07$, $p>0,05$) ar skalas summu, ir 5. apgalvojums. Apgalvojums angļu valodā ir „I usually do not do things for other people that they are capable of doing for themselves”. Tulkojums uz latviešu valodu ir „Es parasti nedaru citu vietā to, ko viņi var izdarīt paši”. Apgalvojuma teikuma uzbūve oriģinālā versijā angļu valodā ir pēc būtības semantiski komplicēta, un teikuma struktūras komplicētības dēļ, visticamāk, šo apgalvojumu lasītājam bija grūtāk izprast. Līdz ar to apgalvojums tika izlēgts no skalas, un skalas iekšējās saskaņotības rādītāji izmainījās no 0,75 līdz 0,78. Aptaujas oriģināla pielietošana līdzatkarības mērīšanai dažādos pētījumos uzrāda labus iekšējās saskaņotības rādītāju (Kronbaha alfa) robežās no 0,76 (Fisher, Spann, & Crawford, 1991), līdz 0,86 (Hoenigmann-Lion, 2007).

Tas nozīmē, ka šī adaptētā līdzatkarības skala ir piemērota, lai veiktu pētījumus par līdzatkarību, un tās adaptācija latviešu valodā dod iespēju šos pētījumus paplašināt.

8.3. Secinājumi

Apkopojot pētījumā iegūtos rezultātus, var secināt, ka:

1. Līdzatkarībai ir pilnīgs mediatora efekts starp nedrošām piesaistes attiecībām ar tēvu un internalizētām uzvedības problēmām meitenēm.
2. Līdzatkarībai pastāv daļējs mediatora efekts starp piesaistes attiecībām ar māti un un internalizētām uzvedības problēmām gan meitenēm, gan zēniem.
3. Līdzatkarībai ir daļējs mediatora efekts starp nedrošām piesaistes attiecībām ar māti un eksternalizētām uzvedības problēmām meitenēm.
4. Līdzatkarībai nav mediatora efekta starp nedrošām piesaistes attiecībām ar māti un tēvu un eksternalizētām uzvedības problēmām zēniem.
5. Pastāv dzimumatsšķirības starp 15 – 18 gadus vecu jauniešu pašnovērtējumā uzrādītajām eksternalizētajām uzvedības problēmām – tās vairāk uzrāda zēni nekā meitenes. Savukārt meitenes uzrāda augstākus alkohola lietošanas paradumu rādītājus ģimenē, un augstāku līdzatkarības līmeni nekā zēni.
6. Meitenēm līdzatkarības rādītāji pozitīvi korelē ar internalizētām un eksternalizētām uzvedības problēmām, alkohola lietošanas paradumiem ģimenē, kā arī piesaistes mātei un tēvam atsvešināšanās apakšskalas rādītājiem. Savukārt nozīmīgas negatīvas saistības ir vērojamas meiteņu līdzatkarības rādītājiem ar drošās piesaistes mātei un tēvam rezultātiem.
7. Meiteņu drošās piesaistes attiecības ar māti nozīmīgi pozitīvi korelē ar drošās piesaistes attiecībām ar tēvu.
8. Meiteņu drošās piesaistes attiecības ar māti nozīmīgi negatīvi korelē ar internalizētām un eksternalizētām uzvedības problēmām.
9. Līdzatkarības rādītāji zēniem nozīmīgi pozitīvi korelē ar internalizētām un eksternalizētām problēmām, alkohola lietošanas paradumiem ģimenē, kā arī ar piesaistes mātei un tēvam atsvešināšanās apakšskalas rādītājiem.
10. Pastāv nozīmīgas negatīvas korelācijas līdzatkarības rezultātiem ar zēnu drošās piesaistes mātei un tēvam rezultātiem.
11. Zēnu drošās piesaistes attiecības ar māti nozīmīgi pozitīvi korelē ar drošās piesaistes attiecībām ar tēvu, un nozīmīgi negatīvi korelē ar internalizētām un eksternalizētām uzvedības problēmām un vecāku alkohola lietošanas paradumiem.
12. Iegūtais regresijas modelis ļauj akcentēt, ka atsvešināšanās no mātes un tēva, kā arī uzticēšanās trūkums mātei sekmē internalizētu problēmu rašanos meitenēm.

Savukārt, atsvešināšanās no mātes un uzticēšanās trūkums gan mātei, gan tēvam sekmē eksternalizētu problēmu rašanos meitenēm.

13. Iegūtais regresijas modelis ļauj akcentēt, ka vecāku alkohola lietošanas paradumi prognozē zēnu uzvedības problēmas - gan internalizētas, gan eksternalizētas. Savukārt, uzticēšanās trūkums mātei un atsvešināšanās no tēva prognozē internalizētas problēmas, un atsvešināšanās no mātes, uzticēšanās trūkums tēvam un komunikācija ar tēvu prognozē eksternalizētas problēmas zēniem.
14. Nav saistības starp meiteņu uzrādīto alkohola lietošanu bez vecāku atļaujas un alkohola lietošanas paradumiem meiteņu vecākiem.
15. Nozīmīgas saistības uzrādās starp jauniešu/zēnu alkohola lietošanas bez vecāku atļaujas rādītājiem un zēnu tēvu alkohola lietošanas paradumiem un vecāku alkohola lietošanas paradumiem kopumā. Zēni turpina ģimenē apgūtos deviantos uzvedības modeļus, šajā gadījumā alkoholisku dzērienu lietošanu bez vecāku atļaujas.
16. Pētījuma vajadzībām atkārtoti adaptētā līdzatkarības skala ir piemērota, lai veiktu pētījumus par līdzatkarību.

8.4. Pētījuma ierobežojumi un turpmākie pētījuma virzieni

Pētījuma ierobežojumi ietver to, ka pētījumā tika izmantoti tikai jauniešu pašnovērtējumi par attiecībām ar vecākiem, par savām uzvedības problēmām, līdzatkarības pazīmēm un par vecāku alkohola lietošanas paradumiem. Lai gan ir vispārzināms, ka jauniešu pašnovērtējuma ziņojums ir nozīmīgs informācijas avots, būtu nozīmīgi turpmākajos pētījumos ietver vairāku informatoru (skolotāju, vecāku) viedokļus, jo katrs informators novērtē un interpretē situāciju no sava skata punkta (Achenbach et al., 1987).

Tas, ka jauniešu novērtējumi par savām uzvedības problēmām un savu piesaisti vecākiem notika vienlaicīgi, neļauj izdarīt secinājums saistībā ar ietekmes virzienu, respektīvi, vai nelabvēlīgas jaunieša-vecāku attiecības ietekmē uzvedības problēmas, jeb vai jaunieša uzvedības problēmas negatīvi ietekmē jaunieša-vecāku attiecības, jeb arī šī mijiedarbība ir divvirzienu un neviennozīmīga. Vecāki ietekmē jauniešu uzvedību, un jauniešu uzvedība ietekmē arī vecāku attieksmi. Jaunietis, kurš ir depresīvs vai dusmīgs, visticamāk, vecāku attieksmi uztvers subjektīvi (Lubenko, 2011).

Pētījumā tika konstatēts, ka meitenēm ir augstāki līdzatkarības pazīmju rādītāji nekā zēniem. Tomēr iegūtos datus nevajadzētu vispārināt, jo šis pētījums nav balstīts uz nejaušu, reprezentatīvu izlasi. Arī pētnieciskajā literatūrā ir atrodama līdzatkarības koncepta kritika

saistībā ar šo nereti uzrādīto lielāku līdzatkarības līmeni sievietēm un meitenēm, jo šajos pētījumos nav iespējams atdalīt, cik lielā mērā šie paaugstinātie līdzatkarības rādītāji ir saistīti ar neadaptīvu, disfunkcionālu uzvedību, un cik lielā mērā ar to, ka tradicionālā rietumu kultūra vecina dzimumlomu stereotipus – ka sievietēm vajadzētu uzņemties vairāk gādību un atbildību par to, kas notiek ģimenē (Collins, 1993; Granello & Beamish, 1998).

Lai iegūtu objektīvāku priekšstatu, nākotnē būtu vēlamai longitudināli pētījumi vairāku gadu garumā, izmantojot dažādus informācijas ieguves avotus un metodes, lai precīzāk izprastu šīs mijiedarbības specifiku.

Viens no pētījuma ierobežojumiem ir saistīts ar pētījuma izlasi, jo visi jaunieši, kuri piedalījās pētījumā, mācījās vispārīzglītojošās skolās 9.-12.klasē. Lai varētu spriest par jauniešiem, kuri ir pārtraukuši mācības, kuriem ir zemāks izglītības līmenis un kuriem pašiem vai viņu vecākiem ir diagnosticētas atkarības, būtu nepieciešami papildus pētījumi ar paplašinātāku un diferencētāku pētījuma izlasi. Kā arī šajā pētījuma netika ņemti vērā tādi ar jauniešu uzvedību saistīti faktori kā temperaments, psiholoģiskie aizsardzības mehānismi, vecāku konflikti, ģimenes materiālie apstākļi. Turpmākos pētījumos būtu jānovērtē arī citu faktoru ietekme uz jauniešu līdzatkarības rādītājiem un problemātisku uzvedību.

Jāmin arī, ka Latvijā joprojām ir vērojams, ka arī anonīmās aptaujās ir tendence sniegt sociāli vēlamas atbildes, nevis atbildēt atklāti uz aptauju jautājumiem (Koroļeva, Rungule, 2002). Attieksme pret aptaujām ietekmē to rezultātus. Alkohola lietošanas aptaujā jaunieši uzrādīja zemas vērtējumus, tas varētu būt saistīts ar to, ka jaunieši savu vecāku patiesos dzeršanas ieradumus cenšas noliegt vai slēpt. Savukārt aptaujā par attiecībām ar vecākiem jaunieši varēja norādīt gan esošas, gan daļēji vēlamās attiecības ar vecākiem.

Aptauju lietošanas laikā interneta vidē nevarēja kontrolēt, kādi blakusfaktori ietekmēja aptauju izpildi, vai respondenti uzmanīgi sekoja instrukcijām vai arī pārslēdzās uz citām nodarbēm, vai līdzās nebija kādi citi cilvēki, kas novērsa uzmanību.

8.5. Praktiskais pielietojums

Šī pētījuma praktiskais pielietojums saistīts ar iespēju zinātniski pamatot valsts un pašvaldību pārstāvjiem, kā arī citiem speciālistiem, ka ir nepieciešams izstrādāt jauniešu uzvedības problēmu pārvarēšanas programmas, kas paredz ciešu vecāku līdzdalību un atbalstu. Un šīs programmas būtu pieejamas jauniešiem ar uzvedības problēmām un īpaši jauniešiem ar uzvedības traucējumiem un viņu vecākiem.

Šī pētījuma nozīmīgums ir tajā, ka ir specifiski norādītas saiknes starp jaunieša līdzatkarības pazīmēm, internalizētām un eksternalizētām uzvedības problēmām, jaunieša novērtējumu par viņa attiecībām ar māti, ar tēvu un vecāku alkohola lietošanas biežumu.

Šis pētījums palīdz izprast, ka ir nepieciešamas atšķirīgas pieejas un risinājumi, lai palīdzētu jauniešiem ar dažādām uzvedības problēmām: Eksternalizēta - antisociāla uzvedība ir saistīta gan ar vecāku alkohola lietošanu ģimenē (it īpaši zēniem), gan ar jaunieša-vecāku piesaistes aspektiem – cik lielā mērā jaunieši izjūt atsvešināšanos no vecākiem, vai arī, pretēji, uzticēšanos un iespējas ar vecākiem komunicēties.

Līdzīgi, internalizētās uzvedības problēmas ir saistītas gan ar vecāku alkohola lietošanu, gan ar jaunieša-vecāku savstarpējām attiecībām. Savukārt, šī savstarpējā mijiedarbība ir atšķirīga jauniešiem un jauniešiem. Šī pētījuma rezultāti ļauj izvērtēt vecāku un jauniešiem mijiedarbības kvalitāti, un veicina izpratni par uzvedības problēmām jauniešiem un iespējamajiem risinājumiem.

Lai mazinātu jauniešu eksternalizētas uzvedības problēmas, būtu lietderīgi gan apmācīt pašus jauniešus jaunām stresa un dusmu pārvarēšanas stratēģijām, gan iesaistīt māti un tēvu informējot tos par vecāku joprojām svarīgo lomu gandrīz pieaugušo bērnu dzīvē.

Apmācības programmās vecākiem jāņem vērā, ka jāvērs uzmanība uz savstarpēju komunikāciju un uzticēšanās pilnu attiecību veidošanu un nostiprināšanu, kas ir priekšnoteikums, lai starp jauniešiem un viņu vecākiem atsvešināšanās nebūtu būtiska.

Lai mazinātu līdzatkarības pazīmes jauniešiem un sekmētu viņu autonomijas veidošanos, būtu lietderīgi palīdzības programmās informēt jauniešus viņiem pieejamā un pieņemamā veidā par vecāku alkohola lietošanas paradumu pārmantotību un to negatīvo nozīmi attiecību veidošanā ar māti un tēvu. Jauniešiem ar līdzatkarības pazīmēm būtu ieteicams apmeklēt rehabilitācijas programmas – atbalsta grupas līdzatkarīgajiem.

Nobeigums

Pētījumos par jauniešu uzvedības problēmu attīstību liela loma tiek pievērsta vecāku – jauniešu mijiedarbībai. Lai mazinātu jauniešu uzvedības problēmas, ir nepieciešamas veikt detalizētus pētījumus, kuri izvērtē jauniešu problēmu uzvedības iespējamās cēloņus.

Šī pētījuma galvenais mērķis bija izpētīt, kādas ir saistības starp jaunieša attiecībām ar māti un tēvu, viņu vecāku alkohola lietošanas paradumiem, līdzatkarību un jauniešu internalizētām un eksternalizētām uzvedības problēmām. Lai sasniegtu šo mērķi, tika izvirzīti un izpildīti pētījuma uzdevumi, noskaidroti pētījuma jautājumi, un pārbaudīta pētījuma hipotēze. Tika veikta pētnieciskās literatūras analīze un empīriskais pētījums, datu kvantitatīva analīze un konstatētas mainīgo saistības.

Darba teorētiskajā daļā tika apkopota un analizēta literatūra par alkohola lietošanas paradumiem jauniešu ģimenēs, piesaistes attiecībām ar vecākiem, līdzatkarību un internalizētām un eksternalizētām uzvedības problēmām. Literatūras analīzes gaitā tika secināts, ka visplašāk

izplatītā problemātiskā uzvedība jauniešiem ir alkohola lietošana. To veicina tas, ka daudzi pieaugušie rāda nelabvēlīgus alkohola lietošanas piemērus, kā arī lielu lomu spēlē alkohola vieglā pieejamība. Pārmērīga alkohola un citu atkarību izraisošo vielu lietošana ir viena no disfunkcionālas ģimenes pazīmēm un distresa avotiem. Savukārt disfunkcionālas attiecības ģimenē rada gan nedrošus piesaistes modeļus, gan uzvedības problēmas (Sebre et al., 2008).

Atbilstoši piesaistes teorijai var secināt, ka drošā piesaiste ir kā aizsargājošs faktors, kas mazina jauniešu vēlmi iesaistīties nevēlamā vai problemātiskā uzvedībā. Savukārt jauniešiem, kuriem ir nedrošā piesaiste, pastāv psihopatoloģisku traucējumu risks pieaugušo vecumā, kā arī nedrošais piesaistes stils ir saistīts ar nomāktību, trauksmi, psiholoģisku distresu, agresīvu uzvedību un deviantu uzvedību.

Analizējot jaunākos līdzatkarības pētījumus, var secināt, ka līdzatkarība ir paaugstināta fokusēšanās uz ārpusē notiekošo saistībā ar paaugstināto stresu ģimenē, un līdzatkarību apraksta četras galvenās iezīmes – 1) orientācija (fokusēšanās) uz citiem, 2) sevis noliegšana un ziedošanās, 3) paaugstināta citu cilvēku kontrole, un 4) savu emociju slēpšana, nomākšana (Dera, Roberts, & Lange, 2005). Līdz šim veiktajos pētījumos par līdzatkarību daudz pētīti pieauguši, bet pētījumi par jauniešu līdzatkarību sastopami ļoti reti. Šis ir pirmais jauniešu līdzatkarības pētījums Latvijā.

Dažādu dzimumu jaunieši dažādi reaģē uz disfunkcionālām attiecībām ģimenē. Zēni pievēršas asociālai uzvedībai, kas izpaužas kā devianta uzvedība un atkarību izraisošu vielu lietošana – viņi uzrāda eksternalizētas uzvedības problēmas. Meitenes visbiežāk pārdzīvojumus patur sevī un kļūst nomāktas – viņas uzrādā internalizētas uzvedības problēmas (Besser & Blatt, 2007).

Pētījumā izvirzītā hipotēze, ka līdzatkarības pazīmēm ir mediators efekts starp jauniešu uzrādītām nedrošas piesaistes attiecībām ar māti/tēvu un internalizētām un eksternalizētām uzvedības problēmām jauniešiem, apstiprinās daļēji. Tika secināts, ka līdzatkarības pazīmēm ir pilnīgs mediācijas efekts starp nedrošām piesaistes attiecībām ar tēvu un internalizētām uzvedības problēmām meitenēm. Tika noskaidrots, ka līdzatkarības pazīmēm pastāv daļējs mediators efekts starp nedrošas piesaistes attiecībām ar māti un internalizētām uzvedības problēmām gan meitenēm, gan zēniem, kā arī līdzatkarības pazīmēm ir daļējs mediators efekts starp piesaistes attiecībām ar māti un tēvu un eksternalizētām uzvedības problēmām meitenēm. Līdzatkarības pazīmēm nav mediācijas efekta starp nedrošām piesaistes attiecībām ar māti un tēvu un eksternalizētām uzvedības problēmām zēniem.

Darba ietvaros tika izveidoti vairāki regresijas modeļi, lai attēlotu mainīgo saistības. Noskaidrojot atbildi uz pētījuma jautājumu par par to, kādā mērā jauniešu uzrādītie vecāku alkohola lietošanas paradumi, piesaiste attiecības ar māti un tēvu (uzticēšanās, komunikācija,

atsvešināšanās) un internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmas, prognozē līdzatkarības pazīmes jauniešiem un jauniešiem, tika iegūti divi regresijas modeļi. Iegūtais modelis meitenēm ļauj secināt, ka nedrošā piesaiste un atsvešināšanās no mātes un internalizētas uzvedības problēmas noslēgšanās un trauksme prognozē līdzatkarības pazīmes. Savukārt zēniem nedroša piesaiste mātei un atsvešināšanās no mātes kopā ar internalizētām uzvedības problēmām noslēgšanos prognozē līdzatkarības pazīmes zēniem.

Noskaidrojot atbildi uz pētījuma jautājumu par to, kādā mērā jauniešu uzrādītie vecāku alkohola lietošanas paradumi, līdzatkarības pazīmes, jauniešu piesaistes attiecības (uzticēšanās, komunicēšana un atsvešināšanās) ar māti un tēvu, prognozē internalizētas un eksternalizētās uzvedības problēmas jauniešiem un jauniešiem, tika iegūti četri modeļi – divi modeļi meitenēm, un divi modeļi zēniem. Pirmais modelis meitenēm ļauj secināt, ka nedrošā piesaiste un atsvešināšanās no abiem vecākiem, kā arī neuzticēšanās mātei prognozē internalizēta uzvedības problēmas meitenēm. Otrais modelis meitenēm ļauj secināt, ka nedrošā piesaiste, neuzticēšanās mātei un tēvam, kā arī atsvešināšanās no mātes prognozē eksternalizētas uzvedības problēmas meitenēm. Pirmais modelis zēniem ļauj secināt, ka nedrošā piesaiste un neuzticēšanās mātei, atsvešināšanās no tēva, kā arī vecāku alkohola lietošanas paradumi prognozē internalizētas uzvedības problēmas zēniem. Otrais izveidotais modelis zēniem ļauj secināt, ka nedrošā piesaiste ar atsvešināšanos no mātes, neuzticēšanās tēvam, neveiksmīga komunikācija ar tēvu un vecāku alkohola lietošanas paradumi prognozē eksternalizētas uzvedības problēmas zēniem.

Pētījumā tika noskaidrots, kādas savstarpējas saistības pastāv starp jauniešu uzrādītiem alkohola lietošanas ieradumiem viņu vecākiem un pašu jauniešu alkohola lietošanu bez vecāku atļaujas. Datu analīze liecina, ka zēnu pašu uzrādītā alkohola lietošana bez vecāku atļaujas ir cieši saistīta ar alkohola lietošanas paradumiem zēnu vecākiem. Savukārt datu analīze meitenēm neuzrāda nozīmīgas saistības starp uzrādītā alkohola lietošanu bez vecāku atļaujas un alkohola lietošanas paradumiem meiteņu vecākiem.

Veicot datu analīzi, tika noskaidrots, kādas pastāv dzimumatšķirības starp jauniešu uzrādītām internalizētām un eksternalizētām uzvedības problēmām, līdzatkarību, piesaistes attiecībām ar māti un tēvu, un vecāku alkohola lietošanas paradumiem. Tika secināts, ka nozīmīgas atšķirības pastāv jauniešu pašnovērtējumā uzrādītajām eksternalizētajām uzvedības problēmām – tās vairāk uzrāda zēni nekā meitenes. Savukārt meitenes uzrāda augstākus alkohola lietošanas paradumu rādītājus ģimenē, un augstāku līdzatkarības līmeni nekā zēni.

Noskaidrojot, kādas ir savstarpējas saistības starp jauniešu uzrādītām piesaistes attiecībām ar māti un tēvu, vecāku alkohola lietošanas paradumiem, līdzatkarības pazīmēm un internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmām, var atzīmēt galvenos secinājumus. Tika konstatētas pozitīvas saistības gan meitenēm, gan zēniem starp līdzatkarības pazīmēm, internalizētām un

eksternalizētām uzvedības problēmām, alkohola lietošanas paradumiem ģimenē, kā arī piesaistes mātei un tēvam atsvešināšanās apakšskalas rādītājiem. Savukārt nozīmīgas negatīvas saistības konstatētas starp meiteņu un zēnu līdzatkarības pazīmēm un drošo piesaisti mātei un tēvam. Tika konstatētās pozitīvas saistības starp meiteņu drošo piesaisti mātei un tēvam, kā arī saistības starp nedrošo piesaisti mātei un tēvam un internalizētām un eksternalizētām uzvedības problēmām meitenēm. Pētījumā tika konstatētās pozitīvas saistības starp zēnu drošo piesaisti mātei un tēvam, kā arī saistības starp nedrošo piesaisti mātei un tēvam, internalizētām un eksternalizētām uzvedības problēmām un vecāku alkohola lietošanas paradumiem.

Pētījuma ietvaros tika veikta atkārtota Spanna-Fišera Līdzatkarības skalas latviešu valodas versijas adaptācija.

Šajā pētījumā iegūto rezultātu galvenā novitāte ir līdzatkarības izpēte jauniešiem, un visu mainīgo (alkohola lietošanas paradumu vecākiem, piesaistes attiecību ar māti un tēvu, līdzatkarības un uzvedības problēmu) savstarpējas mijiedarbības izpēte, kas ļauj labāk izprast jauniešu attiecības ar māti un tēvu, un piedāvāt efektīvas palīdzības programmas līdzatkarības un uzvedības problēmu jauniešiem risināšanai.

Šī pētījuma praktiskais pielietojums saistīts ar iespēju zinātniski pamatot valsts un pašvaldību pārstāvjiem, kā arī citiem speciālistiem, ka ir nepieciešams izstrādāt jauniešu uzvedības problēmu pārvarēšanas programmas, kas paredz ciešu vecāku līdzdalību un atbalstu. Šīs programmas būtu pieejamas jauniešiem ar uzvedības problēmām, īpaši jauniešiem ar uzvedības traucējumiem, un viņu vecākiem ar alkohola lietošanas problēmām ģimenē.

Šī pētījuma nozīmīgums ir tajā, ka ir specifiski norādītas saiknes starp jaunieša līdzatkarības pazīmēm, internalizētām un eksternalizētām uzvedības problēmām, jaunieša novērtējumu par viņa attiecībām ar māti, ar tēvu un jauniešu uzrādīto vecāku alkohola lietošanas biežumu.

Literatūras saraksts.

- Achenbach, T.M., & Edelbrock, C. (1983). *Manual for the Child Behavior Checklist and Revised Child Behavior Profile*. Burlington, VT: Queen City Printers.
- Achenbach, T.M. & Rescorla, L.A. (2001). *Manual for the ASEBA School-Age Forms & Profiles*. Burlington, VT: University of Vermont, Research Center for Children, Youth, & Families.
- Ainsworth, M.D.S., Bell, S.M., & Stayton, D.J. (1971). Individual differences in Strange-Situation behavior of one-year-olds. In H.R.Schaffer (Ed.), *The Origins of Human Social Relations* (pp.17 – 52), New York: Academic Press.
- Ainsworth M., (1989). Attachment beyond infancy. *Attachment Psychology*, 44, 709-716.
- Ainsworth M.D.S., (1991). Attachment and other affectional bonds across the life cycle. In C.M.Parkes, J.Stevenson_Hinde & P.Marris (Eds.), *Attachment across the life cycle* (pp.35-51). London: Routledge.
- Ainsworth, M., Blehar, M., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of Attachment*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Ainsworth M., & Witting B. (1996). Attachment and exploratory behavior of one year olds in strange situations In: Foss B.M. *Determinants of Infant Behavior.*, vol 4. Methuen, London.
- Aleksander, R., Feeney, J.A., Hohaus, L. & Noller, P. (2001). Attachment style and coping strategies in the transition to parenthood. *Personal Relationships*, 8, 137-152.
- Allen, J. P. (2008). The attachment system in adolescence. In J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (2nd ed., pp. 419–435). Guilford: New York.
- Allen, J.P., & Land, D. (1999). Attachment in Adolescence. In Cassidy, J., & Shaver, P.R. (Eds.) *Handbook of Attachment: Theory Research and Clinical Application*. (pp.265-286) Guilford: New York.
- Allen, J.P., McElhaney, K.B., Kupermic, G.P., & Jodl. K.M., (2004). Stability and change in attachment security across adolescence. *Child Development*, 75, 1792-1805.
- Allen, J.P., Moor, C., Kupermic, G., & Bell, K. (1998). Attachment and adolescent psychosocial functioning. *Child Development*, 69, 1406-1419.
- Allen, J.P., Porter, M.R., McFarland, F.C., McElhaney, K.B., & Marsh, P.A. (2007). The relation of attachment security to adolescents' paternal and peer relationships, depression, and externalizing behavior. *Child Development*, 78, 1222–1239.

- Allen, J.P., & Miga, E.M., (2010). Attachment in adolescence: A move to the level of emotion regulation *Journal of Social and Personal Relationships*, vol. 27, 2: pp. 181-190.
- Alvermann, D. (2009) Sociocultural constructions of adolescence and young people's literacies. In L. Christenbury, R. Bomer, & P. Smagorinsky (Eds.), *Handbook of adolescent literacy research* (pp. 14-28). New York, NY: The Guilford Press.
- American Psychiatric Association (2004) *The Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (4th edn.) Washington, DC:APA.
- Ammaniti, M., van Ijzendoorn, M.H., Speranza, A.M., & Tambelli, R. (2000). Internal working models of attachment during late childhood and early adolescence: An exploration of stability and change. *Journal of Attachment and Human Development*, 2, 328-346.
- Armsden, G.C., & Greenberg, M. T. (1987). The inventory of parent and peer attachment: individual differences and their relationship to psychological well-being in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 16, 427-454.
- Babor, T.F., Biddle-Higgins, J.C., Saunders, J.B., & Monteiro, M.G. (2001). *AUDIT: The Alcohol Use Disorders Identification Test: Guidelines for Use in Primary Health Care*. Geneva, Switzerland: World Health Organization.
- Bancroft, L. (2002) *Why Does He Do That?: Inside the Minds of Angry and Controlling Men*. Berkley Books, New York.
- Bandura, A. (1983). Self-efficacy determinants of anticipated fears and calamities. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45, 464-469.
- Barnes, G. M., & Farrell, M. P. (1992). Parental support and control as predictors of adolescent drinking, delinquency, and related problem behaviors. *Journal of Marriage and the Family*, 54, 763-776.
- Baron, R. M., Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173-1182.
- Beattie, M. (1987). *Codependence No More*. New York: Harper & Row.
- Beckert, T. (2007). Cognitive autonomy and self evaluation in adolescence: A conceptual investigation and instrument development. *North American Journal of Psychology*, 9, 579-594
- Besser, A. & Blatt, S. J. (2007) Identity Consolidation and Internalizing and Externalizing Problem Behaviors in Early Adolescence. *Psychoanalytic Psychology* 24 (1), 126-149.
- Birmaher, B., Ryan, N.D., Williamson, D.E., Brent D.A., Kaufman J., Dahl R.E., Perel J., & Nelson B. (1996) Childhood and adolescent depression: a review of the past 10

- years. Part I. *Journal of American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*. 1996 Nov; 35(11):1427-39.
- Bite, I. (2002). Saistība starp pieaugušo piesaistes veidiem, bērnības vardarbības pieredzi un vardarbību partnerattiecībās: Latvijas Universitātes Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes doktorantes Ievas Bites disertācija psiholoģijas zinātņu doktora grāda iegūšanai klīniskajā psiholoģijā. Rīga : Latvijas Universitāte.
- Bowlby, J. (1969) *Attachment and Loss: Vol.1, Attachment*. Basic Books, New York.
- Bowlby, J. (1988) *A Secure base: Parent-Child Attachment and Healthy Human Development*. New York: Basic Books
- Brown B. B., & Klute C. (2003). Friendships, cliques, and crowds. In Adams, G.R., & Berzonsky, M. D. *Blackwell handbook of adolescence*. Oxford: Blackwell, 330-348.
- Bruge D., Hammen C., Davila J., Daley S. E. Paley B., Lindberg N., Hercberg D., & Rudolph K. D. (1997). The relationship between attachment cognitions and psychological adjustment in adolescent women. *Journal of Development Psychopathology*, 9, 151-167.
- Buis, J., & Thompson, D. (1989). Imaginary audience and personal fable: A brief review. *Adolescence*, 24(96), 773-781.
- Buist, K.L, Dekovic, M., Meeus, W., & VanAken, M.A.G. (2004) The reciprocal relationship between early adolescent attachment and internalizing and externalizing problem behaviour. *Journal of Adolescence*, 27. 251-266.
- Burt, M.R. (2002). Reasons to invest in adolescents. *Journal of Adolescent Health*, 31 (6, Suppl. 1), 136–152.
- Caffo, E., Forresi, B., & Lievers, L. S. (2005). Impact, psychological sequelae, and management of trauma affecting children and adolescents. *Current Opinion in Psychiatry*, 18, 422-428.
- Calvete, E., & Cardenoso, O. (2005). Gender differences in cognitive vulnerability to depression and behavior problems in adolescents. *Journal of Child Psychology*, 33, 179-192.
- Carson, R. C., Butcher, J. N., & Mineka, S. (2002). *Fundamentals of abnormal psychology and modern life*. Boston: Allyn and Bacon.
- Cermak, T.L. (1986^a) *Diagnosing and treating co-dependence: A guide for professionals who work with chemical dependents, their spouses and children*. Minneapolis: Johnson Institute Books.
- Cermak, T. (1986^b). Diagnostic criteria for codependency. *Journal of Psychoactive Drugs*, 18, 15-20.

- Chassin, L., Hussong, A., Barrera, Jr., M., Molina, B. G., Trim, R., & Ritter, J. (2004). Adolescent substance use. In R.M. Lerner, & L. Steinberg, (Eds.), *Handbook of adolescent psychology* (pp. 665-696). Hoboken, NJ: Wiley.
- Chassin, L., Mann L.M., Sher, K.J. (1988) Self-awareness theory, family history of alcoholism, and adolescent alcohol involvement. *Journal of Abnormal Psychology, 97* (2), 206-217.
- Cicchetti, D., & Rogosch, F. A. (2002). A developmental psychopathology perspective on adolescence. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 70*, 6-20.
- Collins, B. G. (1993). Reconstruing codependency using self-in-relation theory: A feminist perspective. *Social Work, 38*, 470-476.
- Collins W. A., & Steinberg L., (2006). Adolescent development in interpersonal context. *Journal of Youth and Adolescence, 62*, 2559-2568.
- Connely, B., Jotson, D., Brown, I. D. R., Mackay, S., Blackstock, E. G., (1993). The prevalence of depression in high school population. *Adolescence, 28*, 149-158.
- Cowan, P. A., Cohn, D., Cowan, C. P., & Pearson, J. L. (1996). Parents' attachment histories and children's internalizing and externalizing behavior: Exploring family systems models of linkage. Special section: Attachment and psychopathology, Part I. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 64*, 53-63.
- Crawford, T. N., Cohen, P., Johnson, J. G., Sneed, J. R., & Brook, J. S. (2004). The course and psychosocial correlates of personality disorder symptoms in adolescence: Erikson's developmental theory revisited. *Journal of Youth and Adolescence, 33*, 373-387.
- Crittenden, P., Kozlowska, K., & Landini, A. (2010) Assessing attachment in school-age children. *Clinical Child Psychology and Psychiatry. 2010; 15:185-208*
- Cullen, J., & Carr, A. (1999). Codependency: An empirical study from a systemic perspective. *Contemporary Family Therapy, 21*, 505-526.
- Dadds, M.R., Sanders, M.R., Morrison, M., & Rebgetz, M. (1992) Childhood depression and conduct disorder: II. An analysis of family interaction patterns in the home. *Journal of Abnormal Psychology, 1992, 101.:3. 505-513.*
- Dear, G.E., & Roberts, C.M. (2000) The Holyoake Codependency Index: investigation of the factor structure and psychometric properties. *Psychological Reports. 87*(3 Pt. 1):991-1002.
- Dear, G.E., & Roberts, C.M. (2002) The relationships between codependency and femininity and masculinity. *Sex Roles, 46, 5/6, :159-165*
- Dear, G. E., Roberts, C. M., & Lange, L. (2005). Defining codependency: A thematic analysis of published definitions. *Advances in Psychology, 34*, 189-205.

- Dekovic, M. (1999). Risk and protective factors in the development of problem behavior during adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 28, 667-685.
- Downey, G., & Coyne, J. C., (1990). Children of depressed parents: An integrative review. *Psychological Bulletin*, 108, 50-76.
- Doyle, A. B., & Markiewicz (2005). Parenting, marital conflict and adjustment from early- to mid- adolescence: Mediated by adolescent attachment style? *Journal of Youth and Adolescence*, 34. 97-110.
- Dozier, M., Strovall K. C., & Albus K. E. (1999). Attachment and psychopathology in adulthood. In: Cassidy, J. et al., *Handbook of Attachment*. Guilford: New York, 497-519.
- Easterbrooks, M., & Lamb M. (1979). The relationship between quality of infant – mother attachment and infant competence in initial encounters with peers. *Journal of Child Development*, 50, 380-387.
- Engs, R., & Anderson, D. (1988). The CODE Manual: Using the CODE checklist for determining co-dependency among university students. Washington, DC: Integrates Substance Abuse Consultations.
- Elkind, D. (1998). Cognitive development. In Fried, S.B. et al. (Eds). *Comprehensive adolescent health, 2nd Edition*. St.Louis: Mosby.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity : Youth and crisis*. New York; Norton.
- Essau, C.A., Conradt, J., & Petermann, F. (2000) Frequency, comorbidity and psychosocial impairment of anxiety disorders in German adolescents. *Journal of Anxiety Disorders*, 14, 263-279.
- Farmer, S. A. (1999). Entitlement in codependency: developmental and therapeutic considerations. *Journal of Addictive Diseases*, 18(3), 55-68.
- Fincham, F.D., & Osborne, L. (1993). Marital conflict and children: Retrospect and prospect. *Clinical Psychology Review*, 13, 75-88
- Fisher, J., & Crawford, D. (1992) Codependency and parenting styles. *Journal of Adolescent Research*, 7, 352-363.
- Fisher, J., Spann, L., & Crawford, D. (1991). Measuring codependency. *Alcoholism Treatment Quarterly*, 8, 87-90.
- Foster, S.L. (2005). Aggression and antisocial behavior in girls. In D. J. Bell, S. L. Foster, & E. J. Mash (Eds.), *Handbook of behavioral and emotional problems in girls* (pp.149–180). New York: Kluwer Academic/Plenum.
- Freeman H., & Brown, B. B. (2001). Primary attachment to parents and peers during adolescence: differences by attachment style. *Journal of Youth and Adolescence*, 20, 653-674.

- Friel, J., & Friel, L. (1988) *Adult children: The secrets of dysfunctional families*. Deerfield Beach, FL: Health Communication.
- Fuller, J. A., & Warner, R. M. (2000). Family stressors as predictors of codependency. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 126, 5-22.
- Gamble, S.A., & Roberts, J.E. (2005). Adolescents' perception of primary caregivers and cognitive style. The role of attachment security and gender. *Cognitive Therapy and Research*, 29, 123-141.
- Gobiņa, I., Pudule, I., Grīnberga, D., Velika, B., Tilgale, N., Villeruša, A., & Teibe, U. (2008) *Smēķēšana un alkohola lietošanas izplatība skolas vecuma bērniem Latvijā. 1991.-2006.* Rīga: SVA, LR Veselības ministrija, 12 lpp.
- Goldsmith, R.E; Freyd, J.J. (2005) Awareness for emotional abuse. *Journal of Emotional Abuse*, vol. 5, pp. 95-124
- Granello, D.H., & Beamish, P.M. (1998). Reconceptualizing codependency in women: A sense of connectedness, not pathology. *Journal of Mental Health Counseling*, 20, 344-355.
- Greenberg, M.T., Speltz, M.L., & Deklyen, M. (1993). The role of attachment in the early development of disruptive behaviour problems. *Developmental Psychopathology*, 5. 191-213.
- Hardy C. L., Bukowski W. M., & Sippola L. K. (2002). Stability and change in peer relationships during the transition to middle-level school. *Journal of Early Adolescence*, 22, 117-142.
- Harkness, D., Cotrell, G. (1997, September-October). The social construction of codependency in the treatment of substance abuse. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 14(5), 475-479.
- Harkness, D., Madsen-Hampton, K., & Hale, R. (1992) The Development, Reliability, and Validity of a Clinical Rating Scale for Co-dependency. Iegūts 2002.gada 25.martā no <http://www.boisestate.edu/socwork/HARK/>
- Hazan, C., Hutt, M., Sturgeone, J., & Bricker, T. (1991). The process of relinquishing parents as attachment figure. Paper presented at the biennial meeting of the society for research in child development, Seattle, WA.
- Hazan, C., & Shaver, P. R. (1997). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52. 511-524.
- Hesse, E. (1999). The Adult Attachment Interview. Ch. 19 In Cassidy, J., and Shaver, P. R., ed., *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications*.

- Hill, J.P. (1987) Research on adolescents and their families: Past and prospect. *New Directions for Child and Adolescent Development. Volume 1987, Issue 37*, pages 13–31, Autumn (Fall) 1987
- Hoenigmann-Lion, N.M., & Whitehead, G.I. (2006). The relationship between codependency and borderline and dependent personality traits. *Alcoholism Treatment Quarterly*, 24(4), 55-77
- Hughes-Hammer, C., Martsof, D.S., & Zeller, R.A. (1998). Development and testing of the Codependency Assessment Tool. *Archives of Psychiatric Nursing*, 12, 264-272.
- Izard, K.E, *Psihologija emocij*, Piter 2002. 320 – 323. lpp.
- Jessor, R. (1992). Risk behavior in adolescence: A psychosocial framework for understanding and action. *Developmental Review*, 12, 374-390.
- Jessor, R., Turbin, M.S., Costa, F.M., Dong, Q., Zhang, H., & Wang, C. (2003). Adolescent problem behavior in China and the United States: A cross-national study of psychosocial protective factors. *Journal of Research on Adolescence*, 13(3), 329-360.
- Kandel, D.B., Raveis, H.V., & Davies, M., (1991), Depression substance use & Other risk factors. *Journal of Youth and Adolescence*. 20, 289 – 309. lpp.
- Karavasilis, L., Doyle, A.B., & Markiewicz, D. (2003) Associations between parenting style and attachment orientation in middle childhood and early adolescence. *International Journal of Behavioral Development*, 27, 153-164.
- Keating, D. P. (1990). Adolescent cognition. In: Lerner, R.M., Petersen, A.C. & Brooks-Gunn, J. (Eds.), *The Encyclopedia of adolescence*. New York: Garland Publishing.
- Kessler, R.C., Avenevoli, S., & Merikangas, K.R., (2001). Mood disorders in children and adolescents: An epidemiologic perspective. *Biological Psychiatry*, 49, 1002-1014.
- Koroļeva, I., Mieriņa, I., Goldmanis, M., Sņķere, S., & Trapencieris M. (2008) *ESPAD 2007. Atkarību izraisošo vielu lietošanas paradumi un tendences skolēnu vidū*. Rīga: SVA. 111 lpp.
- Koroļeva, I., Mieriņa, I., Sņķere, S., & Trapencieris M. (2010) *Riska un aizsargājošo faktoru ietekme uz atkarību izraisošo vielu lietošanu jauniešu vidū*. Iegūts 20.05.2011 no http://www.sus.lv/files/Riska_un_aizsargajoso_faktoru_ietekme_uz_atkaribu_izraiso_so_vielu_lietosanu_jauniesu_vidu_3.posms_.isais_.v2.pdf
- Koroļeva, I., & Rungule, R. (2002). *Rīgas pilsētas iedzīvotāju alkoholisko dzērienu lietošanas paradumi un attieksme pret alkohola izplatības ierobežojumiem*. Rīga: FSI; Rīgas domes Rīgas Narkomānijas profilakses centrs, 167 lpp
- Kraig, G., & Bokut, D. (2006) *Psihologija razvitija*. Piter: 2006. 549 – 550 lpp.

- Krier, B.A. (1989) Excess Baggage : People-Pleasers Carry a Suitcase Full of Woes, but That's About All Co-Dependency's Leaders Can Agree On. *Los Angeles Times*, September 14, 1989. Iegūts 22.04.2009 no <http://articles.latimes.com/1989/sep/14>
- Laible, D. J., Carlo, G., & Raffaelli, M. (2000). The differential relations of parent and peer attachment to adolescent adjustment. *Journal of Youth and Adolescence*, 29, 45-59 lpp.
- Laizāne, I. (2002). Pusaudžu līdzatkarības saistība ar vecāku audzināšanas stilu un alkohola lietošanu ģimenē: Latvijas Universitātes Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes maģistrantes Ilonas Laizānes maģistra darbs psiholoģijas zinātņu maģistra grāda iegūšanai sociālajā psiholoģijā. Rīga : Latvijas Universitāte.
- Lapiņa K. (2006). *Psihosomatiskās sakarības un mūsdienu cilvēks*. Librum. 147-168 lpp.
- Larzelere, R.E. (2000). Child discipline: Weak evidence for a smacking ban. *British Medical Journal*, 320. 1538-1539.
- Leadbeater, B. J., Kuperminc, G. P., Blatt, S. J., & Hertzog, C. (1999). A multivariate model of gender differences in adolescents' internalizing and externalizing problems. *Developmental Psychology*, 35, 1268-1282.
- Lee, H.H. & Cranford, J. (2008). Does resilience moderate the associations between parental problem drinking and adolescents' internalizing and externalizing behaviors? A study of Korean adolescents. *Drug and Alcohol Dependence Vol. 96, Issue 3*, 213-221
- Lindquist, C.U. (1986). Battered women as coalcoholics: treatment implications and case study. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*. Vol 23(4), Win 1986, 622-628.
- Lubenko, J., & Sebre, S. (2010) Longitudinal associations between adolescent behaviour problems and perceived family relationships. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. - Vol.5 , p.785-790
- Ļubenko, J. (2007). Pusaudžu identitāte, ģimenes psiholoģiskā vide un piesaistes vecākiem kvalitāte. Maģistra darbs, Latvijas Universitāte. (Nepublicēts materials).
- Ļubenko, J. (2011). Pusaudžu pašefektivitāte, internalizētas un eksternalizētas problēmas ģimenes psiholoģiskās vides kontekstā. Longitudināls pētījums. : Latvijas Universitātes Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes doktorantes Jeļenas Ļubenko disertācija psiholoģijas zinātņu doktora grāda iegūšanai klīniskajā psiholoģijā. Rīga : Latvijas Universitāte.

- Madden – Dertich, D.A., Estrada A.U., Sales L. J., Leonard S.A., & Updegraff K. A., (2002) Young adolescent' experiences with parents and friends: exploring the connections. *Journal of Family relationship, 51*, 72-80.
- Main, M., Kaplan, N., & Cassidy, J. (1985). Security in infancy, childhood and adulthood: A move to the level of representation. *Monographs of the Society for Research in Child Development, 50*, (1 - 2, Serial Number 209), 66-104.
- Main, M., & Solomon, J. (1986). Discovery of a new, insecure disorganized/disoriented attachment pattern. In: Brazelton, T.B. & Yogman, M. (Eds.), *Affective Development in Infancy*, p.95-124. Norwood, NJ: Ablex.
- Main, M., & Weston, D. (1981). The quality of toddler's relationship to mother and father: Related to conflict behavior the readiness to establish new relationships. *Child Development, 52*, 932-940.
- Marchand, J.F., Schedler, S., & Wagstaff, D.A. (2004). Parents' adult attachment representations, depressive symptoms, and conflict resolution strategies: Predictors of children's behavior problems. *Early Childhood Research Quarterly, 19*(3), 449-462.
- Marcia, J. E. (2002). Adolescence, identity, and the Bernardone family. *An International Journal of Theory and Research, 2*(3), 199-209.
- Marcus, R. F., & Betzer, P. D.S. (1996). Attachment and antisocial behavior in early adolescence. *Journal of Early Adolescence, 16*, 229-248.
- Martinsone, B. (2003). Pieaugušo piesaistes izpēte ar pašnovērtējuma metodēm: Klīniskā psiholoģija: disertācija psiholoģijas zinātņu doktora grāda iegūšanai/Baiba Martinsone; Latvijas Universitāte. Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāte. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Mechanic, D. (1983). Adolescent and illness behavior: review of the literature and new hypothesis for the study of stress. *Journal of Human Stress, 9*, 4-13.
- Medenhall, W. (1996) Co-dependency treatment. *Alcoholism Treatment Quarterly, 6*(1), p. 75-86.
- Meeus, M., Iedema, J., Maassen, G., & Engles, R. (2005). Separation-individuation revisited: On the interplay of parent-adolescent relations, identity and emotional adjustment in adolescence. *Journal of Adolescence, 28*, 89-106.
- Merikangas, K.R., & Avenevoli, S, (2002) Epidemiology of mood and anxiety disorders in children and adolescents. In: Tsuang, M. & Tohen, M. (Eds.) *Textbook in epidemiology* (pp.657 – 704), 2nd.ed.. New York: John Wiley and Sons, Inc.
- Meyer, D., (1997) Codependency in women: Personality disorder or popular descriptive term? *Journal of Mental Health Counseling, 17*(4), p. 428-440.

- Moore, T.E., Pepler, D.J. (2006) Wounding words: maternal verbal aggression and children's adjustment. *Journal of Family Violence*, vol. 21, pp. 89-93
- Moskalenko, V (2004) *Zavisimostj. Semeinaja boleznj.* PER SE. 336 c.
- Muris, P., Meesters, C., & van den Berg, S., (2003) Internalizing and Externalizing problems as correlate of self-report attachment style and perceived parental rearing in normal adolescent. *Journal of Child and Family Studies*, 12, 171-183.
- Muris, P., & Meesters, C., (2002). Attachment, behavioral inhibition, and anxiety symptoms in normal adolescents. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 24, 97-106.
- Muris, P., Meesters, C., Morren, M., & Moorman, L. (2004) Anger and hostility in adolescents: relationships with self-reported attachment style and perceived parental rearing styles. *Journal of Psychosomatic Research*. Sep;57(3). 257-64.
- Muris, P., Merckelbach H., & Walczak S. (2002). Aggression and threat perception abnormalities in children with learning and behavior problems. *Child Psychiatry and Human Development*. Vol.33(2):147-63.
- Noom, M. J., Deković, M., & Meeus, W. (1999). Autonomy, attachment, and psychological adjustment during adolescence: A double-edge sword? *Journal of Adolescence*, 22, 771-783.
- Noom, M. J., Deković, M., & Meeus, W. (2001). Conceptual analysis and measurement of adolescent autonomy. *Journal of Youth and Adolescents*, 30(5), 577-595
- Ostrov E., Offer D., Howard K. I., (1989). Gender differences in adolescent symptomatology: A normative study. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*. 28, 394 – 398. lpp.
- Papini, D.R., & Rogman, L.A. (1992). Adolescent perceived attachment to parents in relation to competence, depression, and anxiety: a longitudinal study. *Journal of Early Adolescence*, 12, 420-440.
- Parker, F.M., Faulk, D., & LoBello, S.G. (2003). Assessing codependency and family pathology in nursing students. *Journal of Addictions Nursing*, 14, 85-90.
- Peterson, A.C., Compas, B.E., Brooks-Gun, B.E., Stemler, M., Ey, S., & Grant K.E., (1993). Depression in adolescence. *American Psychiatry*, 48, 155-168 lpp.
- Pirsko, L. (2010). Piesaistes stila saistība ar uzvedības traucējumiem un bērnu un vecāku vardarbības pieredzi. : Latvijas Universitātes Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes doktorantes Lauras Pirsko disertācija psiholoģijas zinātņu doktora grāda iegūšanai klīniskajā psiholoģijā. Rīga : Latvijas Universitāte.

- Potter-Efron, R., & Potter-Efron, P. (1989) Assessment of co-dependency with individuals from alcoholic and chemically dependent families. *Alcoholism Treatment Quarterly*, 6(1), p.37-57.
- Preacher, K.J., & Hayes, A. F. (2004). SPSS and SAS procedures for estimating indirect effects in simple mediation models. *Behavior Research Methods, Instruments, and Computers*, 36, 717-731. Iegūts 12.03.2011 no <http://www.afhayes.com/spss-sas-and-mplus-macros-and-code.html>
- Quadrel, M.J., Fischhoff, B., & Davis, W. (1993). "Adolescent (in)vulnerability," *American Psychologist*, 48, 102-116.
- Rais, F. (2002) *Psihologija podrastkovogo vozrasta*. Piter: 2002. 436 lpp.
- Raveis, V.H., Siegel, K., & Karus, D. (1999). Children's psychological distress following the death of a parent. *Journal of Youth and Adolescence*, 28 (2), 165-180.
- Rescorla, L.A., Achenbach, T.M., Ivanova, M.Y., Dumenci, L., Almqvist, F., Bilenberg, N. et al. (2007). Behavioral and emotional problems reported by parents of children ages 6 to 16 in 31 societies. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 15, 130-142.
- Reyome, N.D., & Ward, K.S.(2007) Self-Reported History of Childhood Maltreatment and Codependency in Undergraduate Nursing Students. *Journal of Emotional Abuse*, Vol. 7(1) 2007, 37-50.
- Roberts, R.E., Andrews, J.A., Lewinsohn, P. M., & Hops, H. (1990) Assessment of depression in adolescents using the Center of Epidemiologic Studies Depression Scale. *Psychological Assessment*, 2, 122-128.
- Roehling, P. V., Koelbel, N., & Rutgers, C. (1996). Codependency and conduct disorder: Feminine versus masculine coping responses to abusive parenting practices. *Sex Roles*, 35, 603-617.
- Ronnlund M., Karlsson E. (2006). The Relation Between Dimensions of Attachment and Internalizing or Externalizing Problems During Adolescence. *Journal of Genetic Psychology*, 167(1). 47-63.
- Rogov, E.I. (1999) *Nastolnaja kniga praktičeskogo psihologa (v 2 knigah)*. Vlados.
- Sabiedrības Veselības Aģentūra (2008) *Narkotisko un psihotropo vielu izplatība Latvijā 2008.gadā*. Iegūts 2009.gada 7.jūlijā no http://www.sva.lv/situacija_narkomanijas_joma_2008_gada.pdf
- Samuolis, J., Layburn, K., & Schiaffino, K. M. (2001). Identity development and attachment to parents in college students. *Journal of Youth and Adolescence*, 30, 373 – 384.
- Scaturo, D. J., Hayes, T., Sagula, D., & Walter, T. (2000). The concept of codependency and its context within family systems theory. *Family Therapy*, 27, 63-70.

- Schaefer, A.W. (1986) *Co-Dependence, misunderstood-mistreated*. Minneapolis: Winston Press.
- Scharf M., & Mayseless O. (2007). A new look at developmental processes of attachment in adolescence. *New Direction for Child and Adolescent Development*, 117, 1-22.
- Scholte R. H. J., Van Lieshout, C. F. M., & Van Aken M. A. G. (2001). Perceived relational support in adolescence: Dimensions, configurations, and adolescent adjustment. *Journal of Research on Adolescence*, 11, 71-91.
- Schultheiss D. E., & Blustein D. L. (1994). Role of adolescent-parent relationships in college student development and adjustment. *Journal of Counseling and Development Psychology*, 41, 248-255.
- Sebre, S., Koroļeva, I., Kārklīņa, I., Trapenciēre, I., Sņikere, S., Mieriņa, I., Koļesņikova, J., Ļubenko, J., & Turilova, T. (2008) *Atkarību izraisīto vielu lietošanas problēmātika specifiskās bērnu grupās*. Rīga: SVA. 73 lpp.
- Sebre, S., Laizāne, I. (2006) T.Ahenbaha jauniešu pašnovērtējuma aptaujas adaptācija Latvijā. *LU 64. zinātniskā konference, Rīga, Latvija, 07.02.2006*.
- Shaffer, D., Fisher, P., Duncan, M.K., Davies, M., Piacentini, J., Schwab-Stone, M.E. et al. (1996). The NIMH diagnostic interview schedule for children version 2.3 (DISC-2.3): Description, acceptability, prevalence rates, and performance in the Methods for the Epidemiology of Child and Adolescent Mental Disorders Study (MECA). *Journal of American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 35, 865-877.
- Sher, K. J. (1991). *Children of alcoholics: a critical appraisal of theory and research*. Chicago: University of Chicago Press.
- Sher, K.J. (1997). Psychological characteristics of children of alcoholics. *Alcohol Health & Research World*, 21(3), 247-254
- Simons, J. K., Paternite, C. E., & Shore, C. (2001). Quality of parent/adolescent attachment and aggression in young adolescents. *Journal of Early Adolescence*, 21, 182-203.
- Smalley, S. (1982) *Co-dependency: An introduction*. New Brighton, MN: SBS Publications.
- Smart, D.F., Sanson, A.V., & Toumbourou, J.W. (2008) *How do parents and teenagers get along together*. Iegūts 2009.gada 10.novembrī no <http://www.aifs.gov.au/institute/pubs/fm2008/fm78/ds.pdf>
- Springer, C., Britt, T., & Schlenker, B. (1998). Codependency: Clarifying the construct. *Journal of Mental Health Counseling*, 20, 141-158.
- Stafford, L. L. (2001). Is codependency a meaningful concept? *Mental Health Nursing*, 22, 273-286.
- Steinberg, L., & Morris, A.S. (2001). Adolescent development. *Annual Review of Psychology* 52, 83-110

- Steinberg L., & Silk J. S. (2002). Parenting adolescent. *Journal of Youth and Adolescence*, 40, 452 – 468.
- Steinberg, L. (1990). Autonomy, conflict, and harmony in the family relationship. In Feldman, S. S., Elliot, G. R. *At the threshold: The development adolescent*. Cambridge, MA: Harvard University press, 255-276.
- Steinberg, L. (2000). We know some things: Parent-adolescent relationships in retrospect and prospect. *Journal of Research on Adolescence*, 11(1), 1-19.
- Strassberg, G. Z., Dodge, K. A., Pettit, G. S., & Bates, J. E. (1994). Spanking in the home and children's subsequent aggression toward kindergarten peers. *Developmental Psychopathology*, 6, 445-461.
- Subby, R.C., (1987) *Lost in the shuffle: The codependent reality*. Pompano Beach, FL: Health Communications, Inc..
- Susman, E.J., & Pajer, K. (2004). Biology-behavior integration and antisocial behavior in girls. In Putallaz, M., Bierman, K.L. (Ed.) *Aggression, Antisocial Behavior, and Violence Among Girls*, p.23–47. New York: Guilford
- Tabachnick, B.G., & Fidell, L.S. (2007). *Using Multivariate Statistics*, 5th ed. Boston: Allyn and Bacon.
- Tannenbaum, L., & Forehand, R. (1994). Maternal depressive mood: The role of the father in preventing adolescent problem behaviors. *Behavioral Research Therapy*, 32, 321-325.
- Tsai, S.L., & Wu, L.C. The Study of Relationship Between Adolescents' Parent-Child Relationship and Codependency. National Taiwan Normal University, Taipei, Taiwan, R.O.C. *Bulletin of Educational Psychology*, 2003, 35(1), 59-78. Iegūts 12.032011 no <http://140.122.69.160/bulletin/3501/3501pdf/p059-078.pdf>
- Utināns A., (2005), *Cilvēka psihe*. Nacionālais apgāds, 418 – 432 lpp.
- Vivona, J.M. (2000). Parental attachment styles of late adolescents: qualities of attachment relationships and consequences for adjustment. *Journal of Counseling and Psychology*, 47(3), 316-329.
- Vleioras, G., & Bosma, H.A. (2005). Are identity styles important for psychological well-being? *Journal of Adolescence*, 28, 397-409.
- Warren, S.L. Huston, L., Egeland, B., & Sroufe, L.A. (1997). Child and adolescent anxiety disorders and early attachment. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 36, 637-644.
- Wegscheider-Cruse, S. (1987). *Choice-making*. Deerfield Beach, FL: Health Communications.

- Wegscheider-Cruse, S. (1989) *Another chance: Hope and health for the alcoholic family* (2nd ed.). Palo Alto, CA: Science and Behavior Books.
- Wegscheider-Cruse, S., & Cruse, J. R. (1990). *Understanding co-dependency*. Deerfield Beach, FL: Health Communications.
- Wegscheider-Cruse, S. (1985) *Choice-making: For co-dependents, adult children and spirituality seekers*. Pompano Beach, FL: Health Communications, Inc.
- Wells, M. C., Hill, M. B., Brack, G., Brack, C. J., & Firestone, E. E. (2006). Codependency's relationships to defining characteristics in college students. *Journal of College Student Psychotherapy*, 20(4), 71-84.
- Whitfield, C. (1986). *Healing the child within*. Deerfield Beach, FL: Health Communications.
- Whitfield, C., (1989) Co-Dependence: Our most common addiction – some physical, mental, emotional and spiritual perspectives. *Alcoholism Treatment Quarterly*, 6(1), 19-36
- WHO (2000). Lexicon of alcohol and drug terms published by the World Health Organization.
Iegūts 24.05.2010 no
http://www.who.int/substance_abuse/terminology/who_lexicon/en/
- Woititz, J. (1983) *Adult children of alcoholics*. Pompano Beach, FL: Health Communications, Inc.
- Yeh, K., & Yang, Y. (2006). Construct validation of individuating and relating autonomy orientations in culturally Chinese adolescents. *Asian Journal of Social Psychology*, 9, 148-160.
- Zarit S. H., & Eggebeen D. J., (2002). Parent-child relationship in adulthood and later years. In M. H. Bornstein, *Handbook of parenting: vol 1. Children and parenting*, 135-161. Mahwah, NJ: Elbaum.
- Zucker R.A., Wong M.M., Clark D.B., Leonard K.E, Schulenberg J.E, Cornelius, J.R, ; Fitzgerald, H.E, Homish G.G., Merline, A., Nigg J.T., O'Malley, P.M., & Puttler, L.I. (2006) Predicting risky drinking outcomes longitudinally: what kind of advance notice can we get? *Alcoholism, clinical and experimental research* 2006;30(2), 243-52.

Summary

The purpose of the current study was to investigate associations between adolescent reported attachment with their parents, parental alcohol use habits, adolescent codependency ratings, and internalized and externalized behavior problems in Latvia. Analysis of previous research allowed to put forward the following hypothesis: codependency is a mediator between adolescent insecure attachment to parents and adolescent internalized and externalized behavior problems. The main research questions addressed by this dissertation are: (1) How do adolescent reported parental alcohol use habits, adolescent attachment to parents (trust, communication, alienation), and adolescent internalized and externalized behavior problems predict adolescent codependency ratings?; (2) How do adolescent reported parental alcohol use habits, adolescent codependency ratings, attachment to parents (trust, communication, alienation) predict adolescent internalized and externalized behavior problem ratings?

Respondents (N=315) aged 15-18 completed the Spann-Fischer Codependency Scale (Fischer, Spann & Crawford, 1991), Inventory of Parent and Peer Attachment (IPPA) (Armsden & Greenberg, 1987), Alcohol Use Disorders Indication Test, (AUDIT) (Babor et al., 2001), Youth Self Report, (YSR 11/8) (Achenbach & Rescorla, 2001).

The research hypothesis was testified partially – data analysis showed partial mediation of codependency between insecure adolescent attachment to mother and internalized behavior problems for both genders – girls and boys, and partial mediation of codependency between insecure adolescent attachment to mother and father, and externalized behavior problems for girls. Full mediation of codependency was shown between insecure adolescent attachment to father and internalized behavior problems for girls, and no mediation of codependency was shown between insecure adolescent attachment to father and externalized behavior problems for boys.

Regression analysis showed that codependency ratings for girls are predicted by insecure attachment – alienation from mother and internalized behavior problems (withdrawal and anxiety). Codependency ratings for boys are predicted by insecure attachment – alienation from mother and internalized behavior problems (withdrawal).

Internalized behavior problems for girls were predicted by insecure attachment - alienation from both parents, and distrust of mother. Externalized behavior problems of girls were predicted by insecure attachment – distrust of both parents, and alienation from mother. Internalized behavior problems for boys were predicted by insecure attachment – distrust of mother, alienation from father, and parental alcohol use habits. Externalized behavior problems

for boys were predicted by insecure attachment - alienation from mother, distrust to father, communication problems with father, and parental alcohol use habits.

Research results have practical application - they allow to offer empirically based suggestions to state and municipality officials working with adolescents about the necessity to develop specific problematic behavior reduction programs for adolescents, which take into account significant parent involvement and support, as well as an understanding of codependency tendencies as they are related to internalized and externalized problems. The novelty of the research is devoted to adolescent codependency studies in connection with parental alcohol use habits, adolescent attachment to parents, and behavior problems, which allows to obtain a deeper and wider understanding of adolescent relations with parents.

Pielikumi

1.pielikums

Aptaujas interneta versija

